

Magyar Sion

ÚJ FOLYAM XVII. (LIX.)
2023/2.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Frankó Tamás, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Ádám Miklós, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Beke Margit, ny. levéltár-igazgató

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Fejérdy András, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmege Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Jozef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Primási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmege Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Käfer István, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Major Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének vezetője

Mészáros Andor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Molnár Antal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója

Németh László Imre, az Esztergom-Budapesti Főegyházmege papja

Szalai Katalin, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Lektorált folyóirat. Megjelenik évente kétszer.

A kéziratok benyújtásának módjáról, a lektorálási folyamatról, az előfizetésről bővebb információ: <http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2023

A Szent Adalbert Rendezvényközpont megbízásából kiadja
a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
szentistvantarsulat.hu

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

◆◆◆ JUHÁSZ PÁL BALÁZS

Tóbiás könyvének kapcsolata az Apostolok Cselekedeteivel: három (lehetséges) utalás vizsgálata

1. BEVEZETÉS: CÉLOK ÉS MÓDSZEREK

Ebben a tanulmányomban Tóbiás könyvének kapcsolatát vizsgálom az Apostolok Cselekedeteivel a Nestle-Aland-féle görög–latin kritikai szöveg 28. kiadásának¹ (a továbbiakban: NA28) kutatási eredményeiből kiindulva. Célom nem pusztán a szerkesztők által kínált kapcsolódási pontok egyszerű számbavétele, hanem egyesével elemezve a szövegeket annak megállapítására törekszem, hogy valósnak vagy lehetségesnek lehet-e tekinteni a kutatási adatokat.

Mivel a NA28 Bevezetésében a szerkesztők egyértelműen jelzik, hogy a „közvetlen idézetek dőlt betűkkel vannak megjelenítve és az utalások normál típusú”,² ezért az első alapvető tény, amit megállapíthatunk az Apostolok Cselekedeteinek – és az egész Újszövetségnek – Tóbiás könyvére való hivatkozásaival kapcsolatban, hogy – egyelőre úgy tűnik – egyetlen alkalommal sem szerepel szó szerinti idézet, ennek megfelelően „csak” utalásként találkozunk ezzel a művel. A szerkesztők szerint a következő párhuzamok állapíthatók meg Tóbiás könyve és az Apostolok Cselekedetei között: 1. Tób 2,1 // ApCsel 20,16; 2. Tób 7,6 // ApCsel 20,37; 3. Tób 12,8 // ApCsel 10,2.³ Ez azt jelenti, hogy a szerkesztők összesen három kapcsolódási pontot, utalást találtak a két mű között.

Először röviden bemutatom a két szentírási művet, majd Tóbiás könyvének kánoni szövegét követve sorban elemzem a kapcsolódási pontokat. Természetesen nem tudom bemutatni a szövegekkel kapcsolatos kutatási eredmé-

---

¹ *Novum Testamentum Graece et Latine* (szerk. Eberhard Nestle – Kurt Aland; Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2016²⁸). Az Újszövetségnek és Tóbiás könyvének a kapcsolatát egy korábbi munkámban bemutattam, amit ehhez a dolgozatomhoz is felhasználtam. Lásd: JUHÁSZ PÁL BALÁZS, *Az Újszövetség és Tóbiás könyvének kapcsolata: alapadatok és egy máteji példa*, in *Magyar Sion* (2023) 37–50.

² NA28 87*.

³ Uo. 871.

nyek teljes holdudvarát, nem törekszem minden részlet és a teljes exegetikai anyag feldolgozására, csupán a három konkrét (lehetséges) utalásra koncentrálok. Munkám során a görög szöveget veszem alapul.⁴ A tanulmányomban szereplő felsorolás-, illetve felosztás-jellegű szövegek, valamint a szótári anyag ismertetésekor – ezen anyagok természete miatt – döntő részben szó szerint hozom a kutatók meglátásait a pontosság és az egyértelműség érdekében, szerzőjüket pedig legtöbbször a főszövegben, de lábjegyzetben minden esetben pontosan jelölöm.

2. TÓBIÁS KÖNYVÉNEK ÉS AZ APOSTOLOK CSELEKEDETEINEK ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA

Tóbiás könyve az Ószövetség novellairodalmához tartozik, azon belül is a külön kötetben szereplő szövegek (Rut könyve, Eszter könyve, Jónás könyve, Judit könyve) csoportjába.⁵ Czigliányi Zsolt szerint Tóbiás könyve az „ószövetségi novellák legkönnyedebb darabja egy folklorisztikus elemekkel átszőtt kegyes történet, amely a szórakoztató irodalom műfajában tanít a követendő vallásosságról”.⁶ A szerző a következő felosztását javasolja a műnek: *1. Tobit és Sára a halált kívánja* (1–3). Tobit, egy Ninivébe hurcolt zsidó férfi, aki a diaszpórában is hűséges Istenhez. Egy baleset következtében megvakul és a halálát kívánja. Sára, egy fiatal lány Ekbatánában, akinek már hét férjét ölte meg a nászéjszakán egy Azmodeus nevű démon. Ő is végső kétségbeesésében imádságban fordul Istenhez, aki Ráfael angyalt küldi el hozzájuk, hogy megmentse őket. *2. Tóbiás útja Médiába* (4–6). Tobit elküldi fiát, Tó-

⁴ Munkámban (hacsak máshogy nem jelzem) a nyelvtani elemzést – és két esetben a rövid saját fordítást – a mindenki által könnyen elérhető Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat görög Újszövetséget feldolgozó honlapján (www.ujszov.hu) található adatok alapján hozom. Tóbiás könyvét tekintve az itt található Septuaginta, az Újszövetséget illetően a NA28 szövegét használom, de figyelembe veszem a honlapon szereplő újszövetségi szöveget is. A honlapon a TobBA a B és A jelű kódexek szövegét, a Tób az S jelű kódex szövegét hozza. Lásd: <https://ujszov.hu/all-books> (2023.10.18.), valamint <https://ujszov.hu/rovjegyz> (2023.10.18.). A Tób BA leírásánál tévesen Bírák könyve szerepel. A latin szövegeket a *Nova Vulgata* (a továbbiakban: NVg) (https://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_index_lt.html [2023.10.18.]), míg a magyar szentírási szövegeket a *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (Budapest, Szent István Társulat, 2015⁶) kiadás alapján hozom. Felhasználtam továbbá Tóbiás könyvének nemrége, a Septuaginta alapján készített új magyar fordítását is. Lásd: *Deuterokanonikus bibliai könyvek magyarázó jegyzetekkel. A Septuaginta alapján* (szerk. Pecsuk Ottó; Budapest, Kálvin Kiadó, 2023²) 10–25.

⁵ CZIGLÁNYI Zsolt, *Az Ószövetség története* (Pécs, META Egyesület, 2018²) 389. A novellák „független darabok, amelyeknek csak néhány szereplője van, és zárt, rövid ívű cselekményvezetés jellemzi őket”. Uo.

⁶ Uo. 397.

biást egy letétbe helyezett pénzösszegért. Az útra Ráfael angyalt fogadja fel fia mellé kísérőnek, aki azonban Azarja álnéven mutatkozik be. Az út során Tóbiás egyrészt kifog egy halat, aminek szívét, máját és epéjét kivágja útitársa tanácsára, másrészt Ráfael/Azarja buzdítására elhatározza, hogy nőül veszi Sárát. 3. *Tóbiás és Sára egybekelnek* (7–9). Tóbiás megérkezvén Ekbatanába meg is kéri Sára kezét és útitársa útmutatását követve elúzi a démont a nászéjszakájukon. 4. *Visszatérés Ninivébe* (10–11). Az ifjú férj hazatér atyjához feleségével együtt, és meggyógyítja atya szemeit. 5. *Utójáték* (12–13). Ráfael feltárja valódi kilétét az apa és fia előtt. Tobit himnuszt zeng, majd halála előtt útmutatást ad fiának.

Az égből küldött angyal, a gonosz démon (mindkettőnek neve is van), a démonúzás és a gyógyítás mesés-mágikus módja a *bibliai ortodoxia és a népi valóság ezoterikus elemeinek határmezsgyéjén jár*. De ez a keverék jól szemlélteti azt a vallási világot, amiben majd Jézus is működik; ami sokkal színesebb, fantasztikusabb annál, amit az Ószövetség fő sodra képvisel.⁷

Tóbiás könyve a héber Biblia görög nyelvű fordításának (Hetvenes fordítás, Septuaginta, LXX) szöveghagyományában három formában is fennmaradt (Codex Alexandrinus [A] és Codex Vaticanus [B]; Codex Sinaiticus [S]; egyéb görög szövegek). A könyv szerepel a Szentírás latin fordításának, a Vulgátának anyagában is, illetve több fragmentumot is találtak a szövegből a qumráni leletek között. A mű eredeti nyelve héber vagy arám, keletkezési helye bizonytalan, keletkezési ideje a Kr. e. 3. század.⁸

A szakirodalomban opus Lucanum (lukácsi kettős mű: Lk és ApCsel) néven ismert szövegcsoport második tagjára nézve Kocsis Imre a következő felosztást javasolja: *Előszó* (1,1–3). 1. *A jeruzsálemi ősegyház* (1,4–8,3). Az apostolok Jézus mennybemenetele után kiválasztják Mátyást, majd a pünkösti események hatására a nyilvánosság elé lépnek. A jeruzsálemi közösség kibontakozik, végül kiválasztják a hét diakónust, akik közül István a vérevel tesz tanúságot Jézus Krisztusról. 2. *Misszió Palesztinában és Szíriában* (8,4–12,24). Fülöp diakónus térítő tevékenysége után Saul megtérését mutatja be a szöveg, majd Péter apostol palesztinai misszióját, aminek keretében pogányoknak is hirdeti az evangéliumot. A szakaszt Heródes Agrippa egyházüldözése zárja. 3. *Pál térítő útjai a hellén világban* (13,1–21,16). Pál három missziós utat tesz, az első után megtartják a jeruzsálemi zsinatot, amely kimondja: a pogányságból megtérőeknek nem kell alávetniük magukat a zsidó szokásoknak. 4. *Pál elfogatása, fogsága és római útja* (21,17–28,31). Pált elfogják Jeruzsálemben, majd évekig vizsgálati fogságban tartják. Mivel a császárhoz fellebbez, Rómába szállítják. A könyv címzettjei a páli térítő uta-

⁷ Uo. 399. Kiemelés a szerzőtől.

⁸ Uo. 397–399.

kon megalapított, illetve érintett közösségek. A keletkezési hely valószínűleg Görögország, a keletkezési idő pedig Kr. u. 80 körül. Lukács munkájának fő teológiai szervező elve az, hogy bemutassa: kontinuitás áll fenn az üdvösség történetében, vagyis *Izrael – Jézus Krisztus – az egyház – pogánykeresztények* vonala nem törés, hanem folyamatos ív az isteni gondviselés tervében.⁹

Mind Tóbiás könyvének, mind az Apostolok Cselekedeteinek fentebb ismertetett felosztásai lehetővé teszik, hogy a következőkben bemutatott szakaszokat elhelyezzük a művek nagyobb szerkezeti kontextusában, továbbá ezek az alapkoordináták segítenek szélesebb összefüggésben is értelmezni a konkrét szövegeket. Ezt követően a fentebb említett, a NA28 által az Apostolok Cselekedeteiben Tóbiás könyvére való utalásnak tarott három szöveget veszem számba.

3. TÓBIÁS KÖNYVÉNEK KAPCSOLATA AZ APOSTOLOK CSELEKEDETEIVEL: A HÁROM UTALÁS

3.1. *Tób 2,1 és ApCsel 20,16*

Asszarhaddon uralkodása idején visszatértem házamba, és visszakaptam feleségemet, Annát, meg fiamat, Tóbiást. Pünkösdkor (a hetek ünnepén) jó ebéd volt. Leültem enni. (*Tób 2,1*)¹⁰

Pál ugyanis azt határozta, hogy elhajózik Efezus mellett, hogy Ázsiában ne veszítsen időt. Sietett, hogy ha csak lehet, pünkösd napjára Jeruzsálemben legyen. (*ApCsel 20,16*)

A két szöveg között két kapcsolódási pont mutatható ki. *1. Utazás*, hiszen Tobit éppen visszatér kényszerű menekülését követően, míg Pál éppen harmadik missziós útjának a vége felé közeledik, de még úton van. Mindkét szövegben az utazás célpontja egy város: Tobit esetében Ninive, Pálnál pedig Jeruzsálem. A Pállal kapcsolatos szöveg világosnak tűnik. Tobitnál egy nagyobb cselekménysorozatba illeszkedik, egy korábbi történet megoldódását olvashatjuk, illetve a „2,1 alapvetően az első fejezet végének az ismétlése a Ninivébe való visszatéréssel”.¹¹ A *Tób 1,18–22* arról tudósít (egyreszám 1. személyben maga Tobit), hogy a Szancherib által kivégeztetett zsidókat Tobit eltemette, ami miatt menekülnie kellett és vagyonelkobzás alá esett, kizáró-

⁹ Kocsis Imre, *Bevezetés az Újszövetség könyveibe* (Szent István Kézikönyvek 18) (Budapest, Szent István Társulat, 2019) 301–326, itt: 302–303, 315, 318–321.

¹⁰ *TóbBA 2,1*, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=117&chapter=2&verse=1> (2023.10.20.); *TóbS 2,1*, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=157&chapter=2&verse=1> (2023.10.20.).

¹¹ SCHÜNGEL-STRAUMANN, Helen, *Tobit* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament) (Freiburg, Herder, 2000) 66.

lag felesége, Anna és fia, Tóbiás maradt meg számára. Rokona, Achikár közbenjárására az új uralkodó, Asszarhaddon alatt visszatérhetett. A Tób 2,1a („Asszarhaddon uralkodása idején visszatértem házamba, és visszakaptam feleségemet, Annát, meg fiamat, Tóbiást.”) megismétli a Tób 1,22a („Achikár szólt az érdekemben, így aztán visszatérhettem Ninivébe.”) ténymegállapítását, illetve a család újraegyesítésével bővíti a képet,¹² ami azt sugallja, hogy Anna és Tóbiás nem menekültek el Tobittal együtt.

2. *Pünkösöd* ünnepének említése. A πεντηκοστή, -ῆς f. jelentése „ötvened(-rész)”, a keresztény vonatkozása „ötvenedik nap, ötvenednap, pünkösöd”. Az Újszövetségben csak az ApCsel 2,1; 20,16 és az 1Kor 16,8 hozza.¹³ A pünkösödnek mint a két szöveg közötti kapocsnak lehetőségét erősíti az is, hogy a NA28 szerint a másik újszövetségi szöveg, amely utal a Tób 2,1 szakaszra, az 1Kor 16,8.¹⁴ Pünkösöd ünnepe az izraelita vallástörténetben mutat némi bizonytalanságot, illetve fejlődést. Az elnevezés az ötvenedik számnévre vezethető vissza, maga az ünnep az egyik legnagyobb a zsidó kultikus életben, hiszen zarándokünnepnek számított, és jeruzsálemi jelenléttel kapcsolódott össze. „A hetek ünnepének nevezték és a húsvét utáni 60. napon tartották, mert a kéveáldozatot (Lev 23,9–14) csak a húsvét utáni 11. napon mutatták be, és ettől 49 napot számoltak.”¹⁵ Eredetileg mezőgazdasági jellegű nap volt, nevezetesen a búza aratásának hálaadó ünnepe. A Kr. u. 2. századtól bizonyíthatóan teológiai szemponttal is bővült az ünnep: a Sínai-hegyi szövetségkötés eseménye kapcsolódott hozzá. Keresztény tartalma éppen az Apostolok Cselekedeteiben tárul fel (ApCsel 2,1–13).¹⁶ Az ünnepen a zsidóknak a MTörv 16,14 szerint vendégül kell látni a rászorulókat, ennek szellemében jár el a Tób 2,2-ben Tobit, amikor fián keresztül asztalához hív egy szükséget szenvedőt.¹⁷ Carey Moore megjegyzi, hogy az ünnepnek az „ötvenedik” el-

¹² Carey Moore a vers kapcsán utal olyan kutatói véleményre, miszerint Tobit rehabilitációja összegegyeztetetlen a Tób 1,20 szövegével („Erre minden vagyonomat elkobozták, mindent lefoglaltak az államkincstár számára, és feleségemen, Annán meg fiamon, Tóbiáson kívül nem maradt semmim.”), ezért későbbi betoldásnak tűnik. „Nagyobb a valószínűsége, mindazonáltal, hogy Tobit egyszerűen azt mondja el, hogy most egyesítették újra a családjával.” MOORE, Carey A., *Tobit* (The Anchor Bible 40/A) (New York, Doubleday, 1996) 127. Kiemelés az eredetiben, a gondolat és az idézet uo.

¹³ Πεντηκοστή, ἡς, ἡ, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* (szerk. Varga Zsigmond J.; Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992) 762.

¹⁴ *Novum Testamentum Graece et Latine* 871.

¹⁵ *Pünkösöd*, in *Bibliai lexikon* (szerk. Herbert Haag; Budapest, Szent István Társulat, 1989) 1517.

¹⁶ Uo. 1517–1518.

¹⁷ NOWELL, Irene – CRAVEN, Toni – DUMM, Demetrius, *Tóbiás, Judit, Eszter könyve*, in *Jeromos Bibliakommentár I: Az Ószövetség könyveinek magyarázata* (szerk. Thorday Attila; Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2002) 873. A kötetben egy fejezetet alkot Tóbiás, Judit és Eszter könyvének magyarázata, amit három szerző jegyez, de a fejezet elején (871) tisztázzák, hogy melyik kutató melyik bibliai könyvet mutatja be. Itt van jelölve, hogy Irene Nowell

nevezése kizárólag a görög nyelvű szövegekben ismert. Továbbá megjegyzi, hogy ez volt a három nagy zárandóünnep közül a második a sorban, illetve a Templom pusztulása (Kr. u. 70.) miatt „fejlődött tovább” az ünnep, és bővült a szövetségkötés gondolatával.¹⁸ Püünkösd ünnepe eltérő pozícióban szerepel a két szövegben. Tobit esetében a szövegkörnyezetből az valószínűsíthető, hogy a két motívum, vagyis az utazás (itt: visszatérés) és az ünnep nem esik egybe, hanem a két esemény között némi időbeli távolság tűnik életszerűnek. Pálnál sem esik egybe a két motívum, de itt az ünnep jövőbeli, elérendő határidőként jelenik meg, vagyis nem valami után, hanem valami előtt áll.

Amennyiben jól derítettem fel a két szöveg közötti kapcsolat alapkoordinátáit, úgy vélem, hogy ebben az esetben nem meggyőző a szerkesztőknek az a megállapítása, miszerint az ApCsel 20,16 utalást tartalmaz a Tób 2,1 szövegére. Van tartalmi és nyelvi kapcsolat, de ez annyira általánosnak tekinthető – hiszen az utazás/visszatérés számtalan más helyen is megjelenik még az Ószövetségben (pl. Mózes visszatérése Egyiptomba), illetve a püünkösd ünnepe sem kizárólag Tób 2,1-ben szerepel –, hogy nagymértékben kétségessé teszi a kapcsolatot.

3.2. Tób 7,6 és ApCsel 20,37

Erre Ráguel felugrott, megcsókolta, és sírva fakadt. (Tób 7,6)¹⁹ | Nagy sírásban törtek ki mindnyájan, Pál nyakába borultak, és összecsókolták. (ApCsel 20,37)

A két szöveg között három közös motívum is van, ezek a következők. 1. *Csók.* Ráguel – miután kiderül, hogy Tobit fia – Tóbiást csókolta meg, az efezusi vezetők pedig Pált. Mindhárom szövegben szerepel a *καταφιλέω* ige, ami érkezéskor vagy távozáskor váltott csókot, csókogatást, megcsókolást jelent, nyilván ennek ókori értelmében. Az Újszövetségben *accusativus personae* járul hozzá Jézus szenvedéstörténetében és Pál esetében.²⁰ 2. *Sírás.* Ráguel egyedül sír, a vének közösen sírnak. A Septuaginta-szövegekben a *κλαίω* – sír ige, míg az ApCselben a *κλαυθμός*, -oű m. – sírás főnév szerepel, amik között nyilvánvalóan van kapcsolat.²¹ A Szent István Társulat szövege itt eltérést mutat a Septuaginta anyagához képest. A fordítás a Nova Vulgata anyagát követi, amiben csak ennyi szerepel a Tób 7,6 versben: „Et exsilivit

írta a Tóbiás könyvéhez tartozó kommentárt. A teljes fejezet uo. 871–888, ebből Tóbiás könyvének anyaga uo. 871–876.

¹⁸ MOORE 127.

¹⁹ TóbBA 7,6, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=117&chapter=7&verse=6> (2023.10.20.);

TóbS 7,6, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=157&chapter=7&verse=6> (2023.10.20.).

²⁰ *Καταφιλέω*, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* 525.

²¹ Uo. 543.

Raguel et osculatus est illum lacrimans.”²² Ezzel szemben a LXX szövege hosszabb, és így hangzik a magyar fordításban: „Raguél pedig felugrott, megcsókolta őt, és sírva fakadt, és ezt mondta neki: Áldott legyél, gyermekem, jó és nemes apától származol! Ó, milyen szerencsétlen nyomorúság, hogy egy igaz és irgalmasságot cselekvő ember megvakult! És Tóbiásnak, testvéérének nyakába borult, és sírt.”²³ Ennek fényében még szorosabb nyelvi kapcsolat mutatható ki a TóbS 7,6 és az ApCsel 20,37 között. Közös szó az ἐπιπίπτω ige, amely – többek között – „rászik valamire, odahajlik valakire, valamire” jelentésű,²⁴ csak eltérő alakban szerepel a két szövegben (TóbS 7,6: ἐπιπεσὼν; ApCsel 20,37: ἐπιπεσόντες). Mindkét szövegben szerepel a τράχηλος, -ου m. – nyak, ráadásul ugyanabban a nyelvtani alakban („ἐπὶ τὸν τράχηλον”), az egyik szövegben Tóbiásról van szó és egy ember (Ráguel), a másikban Párról és több ember (efezusi presbiterek) borul a nyakába. Az utolsó motívum tehát: 3. helyváltoztatás/nyakába borul(nak). A TóbS 7,6 szövege szerint Ráguel kétszer sír (és kétszer változtat helyet: felállt [„ἀνεπήδησεν”), illetve nyakába borul), a vers elején és végén (a kétszeri helyváltoztatás is ekkor történik; mindkét esetben előbb szerepel a helyváltoztatás, utána következik be a sírás), az első alkalommal a csók, a második alkalommal a Tóbiás nyakába való borulás kíséri. Az elsővel kapcsolatban, amikor egyszerűen csak kiderül, hogy Tóbiás kinek a fia, Carey Moore megjegyzi, hogy „valószínűleg ezek az öröm könnyei voltak (Tobit vaksága még nem került említésre), kifejezve nem pusztán Ráguel afőlötti örömét, hogy Tobit még él, hanem annak felismerését is, hogy *itt* volt egy lehetséges vő!”²⁵

A két szöveg között tartalmi kapcsolat, hogy megjelenik benne a szomorúság (Tobit betegsége miatt, illetve a viszontlátás reménytelensége miatt). „Pál megjegyzése, miszerint nem látja őket újra, átadja a presbitereket egy érzelmi bánatnak, annak ellenére, hogy Isten akarataként fogják ezt fel.”²⁶ Joseph Fitzmyer felhívja a figyelmet arra, hogy ebben az esetben „Lukács Pál végső búcsúvételének leírásában klasszikus ószövetségi szakkifejezéseket használ: imádságok, könnyek, átölelések, csók, és bánat”²⁷ A szomorúság Tóbiás esetében kiegészül egy öröm-motívummal is, hiszen Tobit igaz volta kétségen felül áll, ennek fényében kíván áldást Ráguel Tóbiásnak, illetve fejezi ki szo-

²² NVgTób 7. fejezete, https://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_thobis_lt.html#7 (2023.10.20.).

²³ *Deuterokanonikus bibliai könyvek...* 18.

²⁴ *Ἐπιπίπτω*, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* 358.

²⁵ MOORE 219. Kiemelés az eredetiben.

²⁶ BOCK, Darel L., *Acts* (Baker Exegetical Commentar on the New Testament) (Grand Rapids, Baker Academic, 2007) 633.

²⁷ FITZMYER, Joseph A., *The Acts of the Apostles. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible 31) (New York, Doubleday, 1998) 682.

morúságát („Aztán így szólott hozzá: »Áldjon meg az Isten, fiam! Igen kiváló embernek vagy a fia. Milyen kár, hogy egy ilyen becsületes és jószívű ember megvakult.« A nyakába borult testvérének, Tóbiásnak és zokogott” Tób 7,7).

Az Újszövetségben található utalások a kizárólag görög nyelven fennmaradt ószövetségi írások esetében, amelyek közé Tóbiás könyve is tartozik, nyilvánvalóan a Septuaginta szövegére mutatnak, hiszen egész egyszerűen nem tudnak másra.²⁸ Nyilvánvalóan van máshol is csók, sírás és helyváltoztatás/nyakba borulás a Szentírás szövegében. Mégis ebben az esetben az, hogy egyszerre van jelen több közös elem is, valószínűsíti azt, hogy itt valóban tóbiási utalással van dolgunk.

A magam részéről csupán egy pontosítást tennék. A TóbBA 7,7 szövegében ezt olvassuk: „καὶ Ἐδνα ἡ γυνὴ αὐτοῦ καὶ Σάρρα ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ ἔκλαυσαν [...]”, vagyis „és Edna az ő felesége és Sára az ő lánya sírtak [...]”.²⁹ A TóbS 7,7-ben ez áll: „καὶ Ἐδνα ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἔκλαυσεν αὐτόν καὶ Σάρρα ἡ θυγάτηρ αὐτῶν ἔκλαυσεν [...]”, vagyis „és Edna az ő felesége siratta őt és Sára, az ő leányuk sírt [...]”.³⁰ Amennyiben hozzávennénk az esetleges utaláshoz a LXX Tób 7,7 szövegét is,³¹ akkor a sírás közösségi jellege is kidomborodna, ami Pál esetében jelen van, így még élesebb és meggyőzőbb lenne az utalás kontúrja. Ebben az esetben tehát igazoltnak látom az utalás valóságát, és javaslatot teszek egy bővítésre.

3.3. Tób 12,8 és ApCsel 10,2³²

Többet ér a bőjt imádsággal meg az alamizsna igazságossággal párosulva, mint a nagy vagyon, ha jogtalansággal jár együtt. Jobb alamizsnát adni, mint aranyat gyűjteni. (Tób 12,8)³³

Vallásos és istenfélő volt egész háza népével együtt. Bőségesen osztotta az alamizsnát a népnek, és állandóan imádkozott az Istenhez. (ApCsel 10,2)³⁴

²⁸ *Novum Testamentum Graece et Latine* 87*.

²⁹ TóbBA 7,7, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=117&chapter=7&verse=7> (2023.10.20.), saját fordítás.

³⁰ TóbS 7,7, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=157&chapter=7&verse=7> (2023.10.20.), saját fordítás.

³¹ Az új magyar fordítás így adja vissza: „Sírt Edna, a felesége is sírt miatta, és Sára, a leányuk is sírt”. *Deuterokanonikus bibliai könyvek...* 18.

³² Ehhez a részhez felhasználtam doktori dolgozatom vonatkozó részét, amit kiegészítettem. Lásd: JUHÁSZ Pál Balázs, Tóbiás könyvének vizsgálata Brevard S. Childs kánoni megközelítésének fényében (PhD disszertáció), http://htk.ppk.e.hu/uploads/File/disszertaciok/DOI_Juhasz_Pal_Balazs_doktori__1_.pdf (2023.10.18.) 212–213.

Az Apostolok Cselekedeteiben szereplő Kornéliusz százados kapcsán érdemes két fogalmat tisztázni. Az *istenfélők* olyan személyek általános-ságban, akik tisztelik Istent, mégpedig pogány létükre Izrael Istenét. Nem csatlakoznak a zsidósághoz teljesen, de bizonyos zsidó vallási gyakorlatokat (pl. szombat, étkezési előírások) követnek, φοβούμενοι és σεβόμενοι a velük kapcsolatos elsődleges terminológia.³⁵ A félelemnek van olyan jelentése a Szentírásban, ami Isten tiszteletére irányul, így ennek megfelelően a rájuk vonatkozó teljes kifejezés a φοβούμενοι τὸν θεόν, illetve a σεβόμενοι τὸν θεόν.³⁶ A *prozeliták* – aminek eredete a προσήλυτος szó – olyan pogány személyek voltak, akik teljesen azonosultak a zsidó hittel, körülmetélkedtek, és vállalták a Törvény követését.³⁷ A προσήλυτος, ου m. jelentése a keresztény szóhasználatban „idegen”, olyan személy, aki pogány létére betért a zsidóságra.³⁸ „Az Apostolok Cselekedetei szerint Kornéliusz az első pogány, aki megtérőként csatlakozik a kereszténységhez”,³⁹ vagyis ő az első keresztény prozelita.

Francis Macatangay rendkívül érdekes és kimerítő tanulmányban foglalkozik az Apostolok Cselekedeteinek 10. fejezetével kapcsolatban Tóbiás könyvének anyagával. Kornéliusz alakja több alkalommal előkerül az ApCsel szövegében, ami önmagában figyelemre méltó, illetve a százados

³³ TóbBA 12,8, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=117&chapter=12&verse=8> (2023.10.20.); TóbS 12,8, <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=157&chapter=12&verse=8> (2023.10.20.). Carey Moore rámutat, hogy a TóbS 12,8 szövegéből (amit a szerző GII jelöléssel hoz) hiányzik a böjtölés említése, illetve megjegyzi, hogy „mindazonáltal, ez lenne az egyetlen hely Tóbiás könyvében, ahol a böjt említésre kerül”. MOORE 269. A latin szöveg hozza a böjtöt. NVgTób 12,8: „Bona est oratio cum ieiunio, et elemosyna cum iustitia. Melius est modicum cum iustitia quam plurimum cum iniquitate. Bonum est facere elemosynam magis quam thesaurus auri condere.” NVgTób 12. fejezete: https://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_thobis_lt.html#12 (2023.10.20.).

³⁴ Kornéliusz történetével kapcsolatban egy nagyon érdekes szerkezeti elhelyezést hoz Takács Gyula. Véleménye szerint a történet az ApCsel 9,32–11,19 egységbe tartozik, aminek az elején Péter meggyógyít egy Énéász nevű férfit Liddában és egy Tabita/Dorkász nevű nőt Joppában (ApCsel 9,32–43). Ezt követi a központi cselekménysor, Kornéliusz története (ApCsel 10,1–48), amelyen belül külön alcsoportot jelent Kornéliusz és Péter látomása, valamint a pogány százados küldöttsége és megkeresztelkedése. Végül újra Péterrel találkozunk, aki Jeruzsálemben tart egy igazoló beszédet (ApCsel 11,1–18). A szerkezeti részt egy összefoglalás teszi teljessé (ApCsel 11,19). Lásd: TAKÁCS Gyula. *Az Újszövetség irodalma. Jézus élete* (Budapest, Paulusz Hungarusz – Kairosz, 1999) 222–223.

³⁵ *Istenfélők*, in *Bibliai lexikon* 711–712.

³⁶ Φοβέω, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* 989. Itt a szót az Újszövetség esetében bemutató 2. pontban található a félelem és a tisztelet egymásnak való megfeleltetése Istenre vonatkozóan. Σέβομαι, uo. 861.

³⁷ *Prozelita*, in *Bibliai lexikon* 1508.

³⁸ Προσήλυτος, ου, ό, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* 828–829, itt: 828.

³⁹ GAVENTA, Beverly Roberts, *Cornelius*, in *The Anchor Bible Dictionary 1* (New York, Doubleday, 1992) 1154.

története fontos mérföldkő a formálódó kereszténység önmeghatározásának folyamatában, hiszen a közösségen belül kérdés volt a zsidókeresztények és a pogánykeresztények viszonya, az új közösség egysége. Tobit és Kornéliusz alakja számos ponton érintkezik. Kornéliusz vallási profilját négy szempontból rajzolja meg az ApCsel 10,2 szövege: 1. vallásos („εὐσεβῆς”); 2. istenfélő („φοβούμενος τὸν θεὸν”); 3. bőkezűen adakozó („ποιῶν ἐλεημοσύνας πολλὰς”); 4. imádságos („δεόμενος τοῦ θεοῦ”).⁴⁰ Tobit önjellemzésében – egyéb adatok mellett – hasonló elemeket találunk: 1. vallásosságának bizonyítéka, hogy rendszeresen felzarándokol Izrael területéről Jeruzsálembe, áldozatot ajánl fel és megfizeti a tizedet (Tób 1,6–8); 2. a diaszpórában is hűséges Istenhez (Tób 1,12); 3. alamizsnát⁴¹ ad (Tób 1,3,16); és 4. élete nehéz (Tób 3,2–6), illetve örömteli helyzeteiben is (Tób 12,21–13,17)⁴² imádkozik. Ráfael búcsúszavaiban szintén a vallásos cselekedeteket ajánlja (bőjt, ima, alamizsna) Tobit és fia, Tóbiás figyelmébe. „Valóban, az imádság és az alamizsna (Tób 12,8) egy zsidótól elvárt hagyományos kultuszon kívüli köteleességek abban az időben.”⁴³ A szerző külön kiemeli az alamizsnára és az imádságra vonatkozó közös motívum hasonlóságait.⁴⁴ A szövegek között grammatikai szinten a lényegi kapcsolatot az ἐλεημοσύνη, -ης, f. – „irgalmasság, könyörület, jótétemény, adakozás, adomány” szó különböző alakjai

⁴⁰ Darell L. Bock szintén e négy koordináta alapján mutatja be Kornéliuszt. A szerző felhívja a figyelmet, hogy az εὐσεβῆς csak három helyen szerepel az Újszövetségben (ApCsel 10,2,7; 2Pt 2,9). Az imádság motívuma kapcsán pedig Lukács eljárására utal, miszerint a szentíró az ima említésével mindig az illető imádkozó példaértékű istenkövetését kívánja hangsúlyozni. Mégis, a Kornéliusszal kapcsolatban használt jellemzés („δεόμενος τοῦ θεοῦ διὰ παντός”, „deprecans Deum semper”, vagyis „állandóan imádkozott az Istenhez”) sehol máshol nem fordul elő a lukácsi kettős műben. BOCK 385–386. NVgApCsel 10. fejezete: https://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_nt_actus-apostolorum_It.html#10 (2023.10.20.).

⁴¹ „Az áldást, amire a retribúció elmélete szerint az igazak számíthatnak, a könyv az alamizsnaosztáshoz köti.” NOWELL – CRAVEN – DUMM 876. A retribúció lényege a Második Törvénykönyv fényében az, hogy „a jót Isten áldása kíséri, míg a rossz átkot von magára”. CZIGLÁNYI 197.

⁴² Szent II. János Pál pápa (1978–2005) 2001. júl. 25-én az általános kihallgatás során Tobit himnuszának egy részletéről (Tób 13,1–8) elmélkedett, aminek során érintette a szenvedés témáját is egyéb szentírási utalásokkal együtt. Ekkor megjegyezte: „Nekünk, akik ezeket az ószövetségi szövegeket keresztény szempontból olvassuk, a viszonyítási pont csak Krisztus keresztje lehet, ami a világban jelen lévő szenvedés titkára mélységes választ kínál”, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/audiences/2001/documents/hf_jp-ii_aud_20010725.html (2023.10.20.).

⁴³ MACATANGAY, Francis M., *The Book of Tobit in the Story of Cornelius in Acts 10*, in *Intertextual Explorations in Deuterocanonical and Cognate Literature* (szerk. Jeremy Corley – Geoffrey David Miller; Berlin – Boston, De Gruyter, 2019) 231.

⁴⁴ MACATANGAY 227–246, itt: 227, 230–232.

adják.⁴⁵ A TóbBA-ban és a TóbS-ben kétszer is szerepel ez a szó. Az imádság motívuma is megtalálható Tóbiásnál, de más szót használ rá.⁴⁶

William S. Kurz felhívja a figyelmet arra, hogy kapcsolat figyelhető meg Kornéliusz és a kafarnaumi százados (Lk 7,1–10) jelleme között.⁴⁷ Joseph A. Fitzmyer a jótékonyág és az imádság kapcsán úgy látja, hogy „ez a két tevékenység nemcsak azért van kiemelve, hogy bemutassák Kornéliusznak a judaizmushoz való kapcsolódását, hanem aktív részvételét is ennek vallásos gyakorlataiban, lásd Tób 12,8–9”.⁴⁸

Kornéliusz vallási profiljának megrajzolása mellé odaállítható Tobit önjellemzése is a Tób 1,3–17 alapján, amire Francis Macatangay utalt. A vallásosság elvi alapja (Istenhez való tartozás) és gyakorlati megvalósulása (vallásos cselekedetek) az alaptémája Tóbiás könyvének. Tobit és családja, valamint Kornéliusz és családja között a kapcsolódási pont, hogy mindkét csoportnak különleges körülmények között kell gyakorolnia hitét. Tobit zsidóként pogányok között fogságban, diaszpórában, idegen földön követi Istent, családjával együtt. Kornéliusz „pogányzsidóként” a zsidók között, számára idegen földön követi Istent – ráadásul az idegen hatalmat szolgáló katonaként –, családjával együtt. Főszabály szerint mindketten máshova tartoznának: Tobit arra a földre, ahol Kornéliusz él; Kornéliusz pedig a saját körébe, a pogányok közé. Ami lényegileg összeköti őket: a zsidó vallásos élet cselekedetei.

Ráfael angyal szavai és Kornéliusz százados jellemzése között tehát számos közös motívum figyelhető meg. „A szó szerinti és a szerkezeti hasonlóságok Tobit és az Apostolok Cselekedeteiben szereplő Kornéliusz-történet között a szándékolt utalás erősebb valószínűségére utal.”⁴⁹ Ennek fényében ezt az utalást valósnak fogadhatjuk el.

⁴⁵ *Ελεημοσύνη, ης, ή*, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* 302. A szerző megjegyzi, hogy „a belőle alakult magy. *alamizsna* fn.-vel ma már nem fordítható, mert ennek mai jelentése »könyöradomány«, szig. kegyességi használata részben archaikus, részben kedvezőtlen, mint ahogy ált. a szónak az egyházi nyelvben bekövetkezett jelentésetolódásait más nyelvekben is tapasztalhatjuk”. Uo. Véleményem szerint jelenleg használható az *alamizsna* fordítás, bár valóban archaikus hatású, ezért egy esetleges átfogó nyelvi revízió esetén érdemes lenne átgondolni a kifejezés mai korban való használhatóságát a szentírásfordításokban.

⁴⁶ Tobit esetében a *προσευχή, -ής, ή*, f. – „könyörgés, kérés, imádkozás, imádság, az imádkozás helye” szó szerepel. *Προσευχή, ης, ή*, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* 827. Kornéliusszal kapcsolatban a *δέομαι* – „kér” ige ragozott alakja szerepel. *Ἄεομαι*, in *Újszövetségi görög–magyar szótár* 196–197, itt: 196. A TóbBA 12,8 és TóbS 12,8 szövegek hivatkozási helyét lásd: 33. jegyz.

⁴⁷ KURZ, William S., *Az Apostolok Cselekedetei* (Szegedi Bibliakommentár 5) (Kecskemét – Pannonhalmi, Korda – Bencés Kiadó, 1992) 52.

⁴⁸ FITZMYER 450. Rudolf Pesch a vers magyarázatakor utal a vallásos cselekedetek kapcsán Tób 12,8-ra. PESCH, Rudolf, *Die Apostelgeschichte 1. Teilband Apg 1–12* (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 5/1) (Zürich, Benziger Verlag, 1986) 336, 28. jegyz.

⁴⁹ MACATANGAY 243.

4. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

A NA28 szerkesztői által bemutatott, az Apostolok Cselekedeteiben Tóbiás könyvére mutató három utalás kapcsán a következő összefoglaló megjegyzéseket tehetjük. Az első (Tób 2,1 // ApCsel 20,16) kapcsolata nem tűnik meggyőzőnek. A második (Tób 7,6 // ApCsel 20,37) elfogadható, de némi bővítés a tóbiási szövegre való utalás terjedelmében (Tób 7,6–7) talán világosabban felmutatná a kapcsolatot. Végül a harmadik (Tób 12,8 // ApCsel 10,2) egyértelmű kapcsolatot mutat a két szöveg között. Ez a vizsgálat megerősíti azt a kutatói véleményt, hogy a NA28 remek kiindulási alap, de a részletek pontosítása érdekében érdemes mindig közelebbről megvizsgálni az adott szövegek, illetve utalások rendszerét.

Felmerülhet a kérdés, hogy milyen teológiai többlettel bír az Újszövetségnek ószövetségi háttéren való olvasása, pontosabban mit ad hozzá a jézusi üzenet megértéséhez egy (esetleges) utalás. Véleményem szerint ez a szentíró szándékából és a korabeli olvasó helyzetéből érthető meg igazán. A szentíró irodalmi célja nyilvánvalóan az volt, hogy minél többekhez eljusson az üzenete, illetve azok, akik olvassák, tudjanak is „valamit kezdeni” az új szöveggel, képesek legyenek kapcsolódni hozzá. Az olvasó oldaláról pedig nagyban megkönnyítette a kapcsolódást az az olvasói élmény, hogy az utalásként megjelenő motívummal, gondolattal, szóval, kifejezéssel már találkozott korábbi olvasmányai, illetve a hallgatott felolvasások során. Így egy irodalmi motívum otthonosabbá tette az új szöveget, könnyebbé a befogadását, és teológiailag is gazdagította a megértést az elmélkedés által. Meglátásom szerint igaz ez a fentebb vizsgált utalások esetében is. Ez a kulturális kontextus – bizonyos értelemben „közösségi és egyéni áthallás” – a modern olvasó számára már nem hozzáférhető, ezért szükséges ezeket az utalásokat egyesével megvizsgálni.

Végül – mintegy lehetséges további kutatási irányként – egy saját kapcsolódási pontot szeretnék röviden ismertetni.⁵⁰ Ez nem két konkrét szöveg hely, hanem két élethelyzet összevetése, melyben az egyik oldalon Tobit, a másik oldalon Saul/Pál szerepel, mégpedig az ApCsel 9 anyagát szem előtt tartva. A közös motívumok: *1. A születéstől fogva meglévő, határozott zsidó identitás.* Tobit gyermekkorától kezdve mélyen hívő vallásos ember, aki Jeruzsálembe jár imádkozni, áldozatot bemutatni, tizedet ad, endogám házasságot köt, fiát

⁵⁰ A kutatásból csak két tanulmányra hivatkozom, amelyek a NA28 javaslatán kívül tekintenek Tóbiás könyvének és Szent Pálnak a kapcsolatára. DI LELLA, Alexander A., *Tobit 4,19 and Romans 9,18: An Intertextual Study*, in *Biblica* (2009) 2/260–263; GUPTA, Nijay K., „I will not be put to shame”: Paul, the Philippians, and the honourable wish for death, in *Neotestamentica* (2008) 2/253–267.

a hitben neveli, alamizsnát oszt, és kegyességet gyakorol a halottakkal szemben. Pálról tudjuk, hogy farizeus, és keresztényüldözése mögött egyik motívációja a zsidó hitért és JHWH-ért való elkötelezettsége. 2. *Vallási buzgóság külföldön.* Tobit fogságba kerül, de a diaszpórában is gyakorolja a vallásos cselekedeteket, és amennyire lehetősége van rá, betartja a Törvényt. Pál anyyira buzgó, hogy a szíriai Damaszkuszba kér ajánlólevelet, hogy az ottani zsidó közösséget is megtisztíthassa a keresztény irányzattól. 3. *Vakság.* Tobit esetében próbatételnek tekinthető a vakság, Pálnál – egyéb hangsúlyokkal együtt – hasonló értelmezés is lehetséges. 4. *Gyógyulás egy személy által.* Tobitot fia, Tóbiás gyógyítja meg az Úr angyala, Ráfael útmutatása szerint. Pált Ananiás gyógyítja meg az Úr útmutatása szerint. Pálnál a gyógyulás nem pusztán testi jellegű, hanem lelki is, hiszen megkeresztelkedik.

További vizsgálatokat (szemantikai, szerkezeti és tartalmi) igényel annak a felvetésnek a bizonyítása, hogy Lukács figyelembe vehette-e Tobit élettörténetét akkor, amikor Pál életének fordulatát bemutatta. Egyelőre úgy tűnik, hogy Pál a megtéréséig egyfajta „negatív Tobit” a kereszténység szemszögéből, hiszen nagyon hasonló vallási arcéle van, mint Tóbiás atyjának, de ez az ő esetében véres keresztényüldözéssel párosul. Megtérése után pedig „pozitív Tobit”, sőt, felül is múlja őt a krisztusi teljesség fényében.

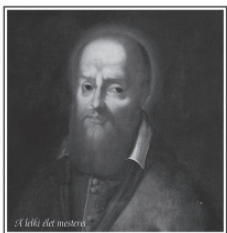
Szalézi Szent Ferenc

TEOTIMUS

Vagyis értekezés a szent szeretetről

Szalézi Szent Ferenc legkiválóbb műve, amelyben először az értelmi képességet vizsgálva kimutatja, hogy az isteni szeretet a lélek tökéletessége, mert tárgya az Isten. Azután vázolja lelkünk Istennel való egyesülésének útját; leírja az isteni szeretet keletkezését, fejlődését, egészen a mennyei dicsőségig. Rámutat azokra a veszélyekre, amelyek könnyen kiolthatják a szeretetet; egyúttal megjelöli az erénygyakorlatokat is, amelyek azt megőrzik, táplálják, növelik bennünk. Kimutatja, hogy a szeretet parancsa, melyet az evangélium ad, miként szólít Isten és felebarátunk szeretetére. Végül megállapítja az isteni szeretet elsőségét a többi erénnyel szemben, s néhány tanácsot ad arra nézve, miként kell a lélekben ezt a szeretetet növelni.

696 oldal, keménytablás. Ára: 5800 Ft

Szalézi Szent Ferenc

Teotimus

Ferenc pápa

TOTUM AMORIS EST

„Minden a szeretetről szól.” E szavaiban összegyűjthetjük Szalézi Szent Ferenc ránk hagyott lelki örökségét – írja Ferenc pápa. Levelében ráirányítja a hívők figyelmét Annecy szent püspökének életére és életművére, azokra az üzenetekre, amelyek egy rendkívüli lelkivezető útmutatásai minden embernek, minden korban.

28 oldal, puhafedeles. Ára: 650 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318-6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ MOLNÁR ANTAL

Missziók az öreg kontinensen: a Propaganda Fide Kongregáció és Európa a 17–18. században*

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány az Apostoli Szentszék missziós főhatósága, a Propaganda Fide Kongregáció (teljes nevén: Sacra Congregatio de Propaganda Fide, 1967-től Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli, 2022-től Dicastero per l’Evangelizzazione) alapításának 400. évfordulójára rendezett nagyszabású konferencián tartott előadás szerkesztett, magyar nyelvű változata.¹ Az előadásban, majd az ez alapján készült tanulmányban igen tág probléma-áttekintését kíséreltem meg, ami első közelítésre akár reménytelen vállalkozásnak is tűnhet a téma összetettsége miatt.² A Propaganda Fide Kongregáció és misszionáriusainak működéséről nagyszámú, a kongregáció majdnem teljes épységben megmaradt levéltárát bőségesen kiaknázó tanulmány és könyv született. Ezek az írások azonban szinte kivétel nélkül az egyes országok vagy népek közötti missziós munka részleteit tárgyalják, és a legkritikább esetben hasonlítják össze a kongregáció stratégiáját és akcióját a különböző országokban vagy az eltérő vallású népek között. Ennek köszönhetően nagyon sok regionális mélyfúrás áll rendelkezésünkre Európából is, amelyek viszont sokszor nem épültek még be az adott terület mainstream egyháztörténet-írásába sem, és lényegében kívül maradtak az elméleti alapokon megfogalmazott nagy európai egyháztörténeti szintéziseken.³ Ennek

* A tanulmány elkészítését az NKFIH K-129236 azonosító számú, „Kereszténység és Iszlám. Keresztes háború és együttélés válaszü tán a 16–17. században” című kutatási projektje támogatta.

¹ Az olasz nyelvű változat: MOLNÁR, Antal, *Terrae missionis nel Vecchio Continente. La Sacra Congregazione de Propaganda Fide e l’Europa tra il ‘600 e l’800*, in *Euntes in mundum universum. IV Centenario dell’istituzione della Congregazione di Propaganda Fide 1622–2022* (ed. Bernard Ardura – Leonardo Sileo – Flavio Belluomini; Città del Vaticano, Urbaniana University Press, 2023) 153–165.

² A tanulmány általános és összefoglaló jellege miatt az alábbiakban nem törekedtem az egyébként igen bőséges bibliográfia idézésére a lábjegyzetekben, és csak a legszükségesebb, tájékoztató jellegű irodalomra hivatkoztam.

³ A szentszéki diplomácia szerepére az európai katolicizmus formálódására alapvető: VISCEGLIA,

elsődleges oka sokszor az a tény, hogy a keresztény Európa egyháztörténetének vizsgálata során a nemzeti egyházak és az Apostoli Szentszék közötti kapcsolatokat a kutatók leginkább a diplomáciai források alapján rekonstruálják, és teljesen figyelmen kívül hagyják a katolikus konfesszionalizáció missziós aspektusát. Ugyanakkor nagyon tanulságos eredményekkel járhat, ha a 17–18. századi európai egyháztörténetet, a felekezetek megszilárdulásának időszakát a pápaság missziós politikájával és intézményrendszerével összefüggésben vizsgáljuk.⁴

Ez a szempont annál is inkább indokolható, mivel a legújabb kutatások szerint a Szentszék sok évtizedes útkeresése egy missziós központ létrehozására végül azért végződhetett 1622-ben a Propaganda Fide Kongregáció meg-alapításával, mert a harmincéves háború győzelmeinek hatására a pápaság határozott központi irányítással kívánta megkezdeni a protestáns német területek rekatolizációját. Másképp fogalmazva, minden jel szerint elsősorban nem a tengerentúli területek missziós szükségletei, hanem az európai katonai és politikai helyzet változása járult hozzá az új római kongregáció születéséhez.⁵ Ugyancsak ezt az európai súlypontot támasztja alá a Propaganda Fide Kongregáció levéltári anyagának földrajzi megoszlása. 1622 és 1668 között az intézmény általános ülésein (congregazioni generali) tárgyalt iratok 417 kötetének háromnegyede, több mint 300 kötet vonatkozik az európai missziókra, vagyis az intézmény első majd félszázadának működésében az európai túlsúly elvitathatatlan.⁶ Végül hasonló következtetésre jutunk,

---

Maria Antonietta, *The International Policy of the Papacy: Critical Approaches to the Concepts of Universalism and Italianità, Peace and War*, in *Papato e politica internazionale nella prima età moderna* (I libri di Viella 153) (ed. Uő; Roma, Viella, 2013) 17–62. A missziós szempont szerepét hangsúlyozza a római katolicizmus Európából való kisugárzásában és világvallássá válásában: DITCHFIELD, Simon, *Decentering the Catholic Reformation Papacy and Peoples in the Early Modern World*, in *Archiv für Reformationsgeschichte* (2010) 186–208. Európa és a világgatolizmus viszonyára a propaganda Fide Kongregáció perspektívájából lásd: PIZZORUSSO, Giovanni, *Le Monde et / ou l'Europe : la Congrégation de Propaganda Fide et la politique missionnaire du Saint-Siège (XVIIe siècle)*, in *Institut d'Histoire de la Réformation. Bulletin Annuel* (2013–2014) 29–48.

⁴ Ezzel kapcsolatosan alapvető jelentőségűek Giovanni Pizzorusso kötetei: PIZZORUSSO, Giovanni, *Governare le missioni, conoscere il mondo nel XVII secolo. La Congregazione pontificia di Propaganda Fide* (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 6) (Viterbo, Sette Città, 2018); Uő, *Propaganda Fide I: La congregazione pontificia e la giurisdizione sulle missioni* (Temi e Testi 209) (Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2022).

⁵ SASTRE SANTOS, Eutimio, *La victoria de la Montaña Blanca, 8 noviembre 1620. La causa de la fundación de la S.C. de Propaganda Fide, 6 enero 1622*, in *Revista Española de Derecho Canónico* (2022) 251–323.

⁶ A későbbi időszakból ilyen statisztikát nem (vagy csak jóval nehezebben) tudunk összeállítani, mivel az iratok rendezési elve 1669 után a kronológia lett. KOWALSKI, Nikolas – METZLER, Josef, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or «de Propaganda Fide»* (Studia Urbaniana 18) (Città del Vaticano, Urbaniana University Press, 1983) 27–39.

ha végiglapozzuk a kongregáció első titkárának, az intézmény történetében kulcsszerepet játszó Francesco Ingolinak 1631-ben összeállított nagy művét a világmissziók helyzetéről. Bár a szerző Ázsiáról ír a legtöbbet, közvetlenül utána az európai missziók következnek, bőven megelőzve az Afrikára vagy Amerikára szánt terjedelmet.⁷

EURÓPAI KIHÍVÁSOK A KORA ÚJKORBAN

A Propaganda Fide Kongregációnak alapításától kezdve három alapfeladata volt, amelyeket összefoglalóan misszióknak nevezünk: a pogányok térítése, a protestánsok és a keleti keresztények visszavezetése a katolikus egyházba és a más vallásúak között élő katolikusok lelkipásztori ellátásának megszervezése.⁸ Ezek közül a két utolsó elsősorban Európához kötődött. Mindez nem jelentett kevesebbet, mint hogy a Propaganda Fide Kongregáció az öreg kontinensen is kifejezetten aktív, eltérő mértékben és intenzitással ugyan, de szinte minden országra kiterjedő tevékenységet folytatott. Ennek világos bizonyítéka, hogy a missziós területeknek a bíborosok és nunciaturák közötti felosztása során a tizenhárom tartományból nyolc Európában volt, tehát az öreg kontinens erősebben állt az új intézmény célkeresztjében, mint a klaszikus ázsiai és tengerentúli missziók.⁹

A kongregáció európai működésének értékeléséhez két alapfeltételt kell vizsgálnunk: egyrészt az intézmény különleges státuszát és szempontjait a Római Kúrián belül, másrészt pedig Európa sajátos vallási helyzetét, azt a rendkívüli vallási megosztottságot, amely az öreg kontinenst a legösszetettebb missziós munkatérre tette.

A Propaganda Fide Kongregáció megalapításának jelentősége abban állt, hogy – a pápaság missziós küldetésének visszaszerzésén túl – segítette a ka-

⁷ INGOLI, Francesco, *Relazione delle Quattro Parti del Mondo* (ed. Fabio Tosi; Città del Vaticano, Urbaniana University Press, 1999).

⁸ METZLER, Josef, *Foundation of the Congregation "de Propaganda Fide" by Gregory XV, in Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622–1972 I–III* (ed. Uő; Rom – Freiburg – Wien, Herder, 1971–1975) I/2, 79–111.

⁹ Lényegében ennél is Európa-centrikusabb a helyzet, hiszen az öt Európán kívüli provinciát is európai országokhoz rendelték. Önálló földrajzi makrorégióként kezelték Itáliát a hozzá tartozó szigetekkel, Franciaországot; a német tartományokat két részre osztották, és hozzá számították az osztrák, a magyar és a román országokat is; önállóan szerepel Svájc és a köztes területek (pl. Burgundia és Elzász), Lengyelország és Kelet-Európa (elsősorban Oroszország), illetve két nagyobb részre osztva a Balkán-félsziget, amelyhez osztották a Fekete-tenger térségét, Kis-Ázsiát és egész Anatóliát. Európán kívüli nagyrégiók továbbá Spanyolország és gyarmatai, Portugália és gyarmatai, Ázsia és (elsősorban Észak-)Afrika. *Appendice III. Documenti, in Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* III/2, 660–661.

tolikus egyház lelkipásztori feladatainak ellátását. Emellett erősítette a Trienti Zsinat által definiált episzkopális egyházmodellt a centralizációra épülő római-kuriális reformkoncepcióval szemben.¹⁰ Ezt az állítást egy nagyon világos példával illusztrálhatjuk. 1622 előtt a missziókkal jelentős részben a Congregazione del Sant'Uffizio, vagyis a Római Inkvizíció, a szentszéki központosítás legerősebb intézménye foglalkozott, teljesen eltérő alapelvek mentén, mint 1622 után a Propaganda Fide Kongregáció.¹¹ Másrészt nagyon fontos körülmény, hogy a Propaganda Fide Kongregáció, szinte egyedülként a római kongregációk közül, hangsúlyosan a világegyházra kiterjedő egyetemes joghatósággal működött.¹² Antonio Menniti Ippolito meggyőző vizsgálataiból tudjuk, hogy a római kongregációk tényleges működési köre a 17. században nagyrészt Itáliára korlátozódott, az Alpokon túli országokkal keveset vagy egyáltalán nem foglalkoztak, azok megmaradtak a nunciatúrák és az Államtitkárság – főként politikai szempontokat érvényesítő – felügyelete alatt.¹³ A Propaganda Fide Kongregáció alapítása és univerzalitás-igénye ebben hozott gyökeres változást. A pápaság a missziók révén kapcsolódott be a 17–18. századi európai felekezetszervezésbe, ennek köszönhetően az európai katolicizmus összetett arculata határozott missziós karaktert is kapott. Végül a 17. században Európa az egész világ missziós központja lett, hiszen a nunciatúrák, illetve a nagy európai kikötőkben és kereskedelmi központokban működő ágensek kulcsszerepet játszottak a missziók működtetésében.¹⁴

A másik fontos kiindulópontot az európai kontinens egyedülálló vallási megosztottsága jelentette a 17–18. században. A nyugati kereszténység szét-

¹⁰ Ezekről az ekkleziológiai modellekről lásd: O'MALLEY, John W., *Trent and All That. Renaming Catholicism in the Early Modern Era* (Cambridge MA, Harvard University Press, 2000).

¹¹ PIZZORUSSO, Giovanni, *Le fonti del Sant'Uffizio per la storia delle missioni e dei rapporti con Propaganda Fide, in A dieci anni dall'apertura dell'Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede: storia e archivi dell'inquisizione. Convegno, Roma, 21–23 febbraio 2008* (Atti dei convegni lincei 260) (Roma, Scienze e Lettere, 2011) 393–423; MOLNÁR, Antal, *Il Sant'Uffizio e le missioni balcaniche prima della fondazione della Congregazione de Propaganda Fide (1622)*, in *Ad ultimos usque terrarum terminos in fide propagada. Roma fra promozione e difesa della fede in età moderna* (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 6) (ed. Massimiliano Ghilardi et al.; Viterbo, Sette Città, 2014) 255–278.

¹² REUTER, Amandus, *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis 'de Propaganda Fide' noviter constitutae seu de indole eiusdem propria*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/1, 112–145.

¹³ MENNITI IPPOLITO, Antonio, *1664. Un anno della Chiesa universale. Saggio sull'italianità del papato in età moderna* (I libri di Viella 119) (Roma, Viella, 2011).

¹⁴ A Propaganda Fide Kongregáció ágenseiről lásd: MOLNÁR, Antal, *Baluardi mediterranei del cattolicesimo sul confine d'Europa: Ragusa e Cattaro tra missioni romane, politica veneziana e realtà balcaniche*, in *Papato e politica internazionale...* 363–372; Uő, *A Forgotten Bridgehead between Roma, Venice, and the Ottoman Empire: Cattaro and the Balkan Missions in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in *Hungarian Historical Review* (2014) 494–528; PIZZORUSSO, *Governare le missioni...* 62–74.

szakadása, az ortodox világ expanziója és az oszmán hódítás nagyon különböző felekezeti struktúrájú és államvallású országokat eredményezett. Európa nyugati felében klasszikus felekezeti államok jöttek létre: délen katolikus, északon pedig protestáns monokonfesszionális országok, míg a középső és keleti területeken bikonfesszionális, illetve egyes esetekben (például Magyarországon) tartósan multikonfesszionális államalakulatok.¹⁵ A kongregációnak a déli katolikus országokkal csak kivételes esetekben (pl. az itáliai ortodox, majd unitus görög és albán [italo-greci, italo-albanesi] szórványok ellátása miatt) volt dolga,¹⁶ míg a bikonfesszionális és multikonfesszionális területekkel intenzíven foglalkozott. Európa keleti felén az ortodox szláv tömegek különböző államvallású országokban éltek: a magyar és lengyel katolikus uralkodók alatt, illetve az orosz ortodox cárok és a muszlim államvallású oszmán szultánok birodalmaiban. A kontinens délkeleti felén az Oszmán Birodalom terjeszkedett a 15. századtól, amelynek valláspolitikája, a muszlim államokra jellemző zimma rendszer egészen sajátos vallási sokszínűséget eredményezett, és az ortodox tömegek mellett a katolikusok, sőt a különböző protestáns felekezetek is kiépíthették saját intézményeiket.¹⁷ Az új kongregáció tudatosan nézett szembe ezzel a sokszínűséggel, és nem mondott le egyetlen területről sem. Mindez viszont nagyon különböző feladatokat, kihívásokat és lehetőségeket jelentett számára, olyan hatalmas munkateret és feladattömeget, amely precedens nélküli az egyház történetében, és amelyhez ekkor még a megfelelő információk sem álltak rendelkezésére. Emiatt a kongregáció működésének első évei valóságos európai információs forradalmat hoztak: a nunciások, majd a főpapok hálózatának segítségével, ezt követően apostoli vizitátorok küldésével egész Európából hatalmas mennyiségű tudósítást gyűjtöttek össze a missziós munka megkezdéséhez.¹⁸

¹⁵ Ezekre az európai regionális modellekre lásd az egyetemes kereszténység történetének legújabb, reprezentatív összefoglalását, amely több világnyelven is napvilágot látott. Az eredeti francia változatot idézem: *Histoire du Christianisme des origines à nos jours VIII: Le temps des confessions (1530–1620/30)* (ed. Jean-Marie Mayeur et al.; Paris, Desclée, 1992) 353–663. A közép-európai kontextusra hasznos áttekintés: BÉRENGER, Jean, *Tolérance ou paix de religion en Europe centrale (1415–1792)* (Paris, Honorée Champion, 2000).

¹⁶ CHIOCCETTA, Pietro, *La S. Congregazione e gli Italo-Greci in Italia*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/2, 3–25.

¹⁷ BRÜNING, Alfons, *Unio non est unitas. Polen-Litauens Weg im konfessionellen Zeitalter (1569–1649)* (Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 2008); MOLNÁR, Antal, *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647* (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia I) (Rome – Budapest, Accademia d’Ungheria – METEM, 2007) 17–105; DIPRATU, Radu, *Regulating Non-Muslim Communities in the Seventeenth-Century Ottoman Empire. Catholics and Capitulations* (London – New York, Routledge, 2022).

¹⁸ HEYBERGER, Bernard, ‘Pro nunc nihil respondendum’. *Recherche d’information et prise de décision à la Propagande : L’exemple du Levant (XVIIIe siècle)*, in *Mélanges de l’École Française de Rome. Italie et Méditerranée* (1997) 2/539–554.

A KONGREGÁCIÓ SAJÁTOS FELADATAI

Melyek azok a sajátos problémák és feladatok, amelyekkel a kongregáció működésének első kétszáz évében Európában szembesült, és milyen stratégiákkal próbálta ezeket megoldani? Mindenekelőtt szükséges hangsúlyozni, hogy a kongregáció igénye az univerzális joghatóságra sehol nem okozott annyi hatásköri sűrűlődést, mint Európában. A valamennyi misszióban meglévő tipikus joghatósági feszültségek (mint például a jezsuiták függetlensége, a szerzetesrendek közötti rivalizálás vagy a szerzetesi és világi papság közötti konfliktusok) az öreg kontinensen a már régóta működő és az újonnan megjelenő intézmények összecsapása miatt sokkal erősebben voltak jelen, mint más missziókban. Emellett a rendes és a missziós hierarchia (*terrae Apostolicae Sedis – terrae Missionis*) egymás mellett élése és számos ütközése szintén sok konfliktust produkált.¹⁹

A legismertebb ilyen jellegű joghatósági feszültséget nem Európában, hanem a tengerentúli missziókban regisztrálhatjuk. A spanyol és portugál koronák egy évszázada folytattak missziós tevékenységet gyarmataikon a pápák megbízásából, és ehhez nagyon széles privilégiumokat nyertek el a Szentszéktől. A spanyol és portugál Patronato Regio intézménye tehát a Propaganda Fide Kongregáció és az európai hatalmak közötti kapcsolatok egyik nagyon fontos részét képezte. A két ibériai országban számos missziós kezdeményezés született, amelyek hatottak a kongregáció működésére, és a római missziós központ is igyekezett együttműködni a koronák missziós intézményeivel. Ennek jele többek között, hogy a kongregáció két missziós központot kívánt felállítani Madridban és Lisszabonban.²⁰

A különböző vallású államok eltérő módon viszonyultak a területükön folytatott missziós munkához, ami nagyon sokirányú és kifinomult adaptációt kívánt. A katolikus országok esetében az államegyházi struktúrák jelentették a legnagyobb akadályt, a nem katolikus területeken pedig az államvalásnak és a politikai hatalomnak a katolikus kisebbséghez és a Szentszékhez való viszonya határozta meg a mozgásteret. Ez utóbbiakban a térítés minden

¹⁹ Számos ilyen konfliktusról számol be a kongregáció 17. századi működését bemutató két alapvető tanulmány: METZLER, Josef, *Orientation, programme et premières décisions (1622–1649)*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/1, 146–196; UÓ, *Die Kongregation in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in uo. 244–305. A kongregáció és a szerzetesrendek konfliktusaira lásd: PIZZORUSSO, Giovanni, *La Congregazione de Propaganda Fide e gli ordini religiosi: conflittualità nel mondo delle missioni del XVII secolo*, in *Cheiron* (2005) 43–44/197–240.

²⁰ TING PONG LEE, Ignacio, *La actitud de la Sagrada Congregación frente al Regio Patronato*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/1, 353–438; PIZZORUSSO, *Governare le missioni...* 106–114.

esetben tilos volt, a katolikus kisebbségek lelki gondozására különböző mértékben volt lehetőség.

A kongregáció pragmatizmusát jól jellemzi, hogy minden olyan területen, ahol a katolikus uralkodók uralma alatt rendes egyházi hierarchia működött, elfogadta ennek elsődleges joghatóságát, és minden eszközzel együttműködésre szorította misszionáriusait. Erre jó példát nyújtanak a német és francia egyházmegyék. A német püspökök kifejezetten örömmel és lelkesen fogadták a Propaganda Fide Kongregáció alapítását, hiszen az új intézmény számos tekintetben komoly segítséget nyújtott a lelkipásztori ellátás megszervezésében, az egyházi javak visszaszerzésében, egyházmegyék újjászervezésében, monostorok és szemináriumok (újjá)alapításában és működtetésében.²¹ A Habsburg Monarchia osztrák és cseh területein szintén nagyon jelentős szerepet játszottak a kongregáció által küldött olasz misszionáriusok a II. Ferdinánd császár által elindított rekatolizáció megvalósításában.²² Franciaországban a püspöki kar a gallikán tradíciók ellenére kitűnően együttműködött a kongregációval, még egy önálló Propaganda Kongregáció alapításának ötlete is felmerült a franciaországi hittérítés számára.²³ Ez a pozitív fogadtatás nagyban hozzájárult a franciaországi missziós ébredéshez és számos nagy sikerrel működő missziós intézmény megalapításához.²⁴ A kongregáció a püspöki joghatóság iránti kiemelt tisztelettel is bizonyította, hogy a római kúrián belül sokkal inkább a trienti–episzkopális egyházmodell képviselője, és nem az erős római kuriális centralizációé, és ezzel részben hozzá is járult a német episzkopalizmus kialakulásához.²⁵ Ezt a szemléletét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a helyi egyházi intézmények megerősödése után kivonta misszionáriusait az adott országokból, így például a 18. században kivonult

²¹ A német katolikus egyház és a Propaganda Fide Kongregáció közötti kapcsolatok dokumentációja az első negyedszázadra vonatkozóan nyomtatásban is megjelent: TÜCHLE, Hermann, *Acta SC de Propaganda Fide Germaniam spectantia. Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten 1622–1649* (Paderborn, Bonifacius Verlag, 1962).

²² A téma legalaposabb feldolgozása: CATALANO, Alessandro, *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la controriforma in Europa Centrale (1620–1667)* (Temi e testi 55) (Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2005).

²³ JACQUELINE, Bernard, *Missions en France*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/2, 111–148.

²⁴ A francia „missziós ébredésről” (éveil missionnaire) máig alapvető, programadó monográfia: DE VAUMAS, Guillaume, *L'éveil missionnaire de la France au XVIIe siècle* (Paris, Bloud & Gay, 1959). Egy újabb, a korábbi eredményeket is összefoglaló tanulmány: DOMPNIER, Bernard, *La France du premier XVIIe siècle et les frontières de la mission*, in *Mélanges de l'École Française de Rome. Italie et Méditerranée* (1997) 2/621–652.

²⁵ TÜCHLE, Hermann, *Im Spannungsfeld des lutherischen Christentums (Böhmen, Deutschland und Skandinavien)*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* 1/2, 26–63; Uő, *Mitarbeiter und Probleme in Deutschland und in Skandinavien*, in uo. II, 647–680.

Közép-Európából, Piemont és Savoya rekatolizált területeiről, illetve a nantes-i ediktum visszavonása (1685) után Franciaországból.²⁶

A kongregáció az uralkodók által kinevezett püspökökkel elsősorban olyan területeken került konfliktusba, ahol a főpásztorok különböző akadályok miatt nem tudtak rezideálni, és így feladatukat sem tudták ellátni. Magyarország oszmán uralom alá került egyházmegyéiben és az Erdélyi Fejedelemségben, illetve a Moldvai Vajdaságban, amely a lengyel episzkopátushoz tartozó bákói püspök joghatósága alatt állt, a püspökök nem tudtak székhelyükre menni. Ezekben az esetekben a kongregáció ugyanazon elvek alapján járt el, mint a portugál gyarmatbirodalom esetében tette. Csak a ténylegesen az uralkodó fennhatósága alatt álló területeken ismerte el a királyok püspökkinevezési jogát, az elveszített gyarmatokon vagy soha meg nem szerzett területeken ettől mereven elzárkózott, és a missziós hierarchia (apostoli vikáriusok vagy apostoli prefektusok) irányítására bízta a székhelyüktől távol levő püspökök egyházmegyéinek irányítását.²⁷

Egészen más feltételek között működtek a missziók az északi protestáns országokban. Az erősen monokonfesszionális államegyházaságú Angliában, Hollandiában, Dániában és Svédországban a katolikus kisebbségek ellátása is nehézségekbe ütközött, olykor teljesen lehetetlen volt. A politikai üldözés miatt a kongregáció sajátos megoldásokhoz folyamodott. A missziós hierarchia intézményrendszerének kifejlesztése is (a tengerentúli missziók mellett) ezekhez az országokhoz, elsősorban Hollandiához kötődik, ahol az apostoli vikáriusok intézményét már a 16. század végétől bevezették. Ezt az új típusú hierarchiát vette át 1622 után a Propaganda Fide Kongregáció.²⁸ Különleges volt Írország helyzete, hiszen egy katolikus ország élt protestáns uralkodó alatt, ami miatt egyrészt a hierarchia nagyon hiányos és változatos jellegű volt (a kisszámú megyéspüspök mellett különböző típusú vikáriusok), másrészt a rendes egyházszervezet mellett számos szerzetes misszionárius működött, akik széles körű felhatalmazásaik miatt állandó

²⁶ HAYOZ, Jean-Paul, *L'intérêt de la Congrégation pour la Suisse, la Savoie et le Piémont*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* II, 577–591; JACQUELINE, Bernard, *L'Église en France et la S. C. "de Propaganda Fide"*, in uo. 592–603.

²⁷ MOLNÁR, Antal, *Katholische Jurisdiktion im Grenzgebiet des Osmanischen Reiches. Das Beispiel Ungarn*, in *Ein Raum im Wandel. Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis 18. Jahrhundert* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 44) (ed. Norbert Spannenberger – Szabolcs Varga; Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2014) 181–196; BARBU, Violeta, *Fegeszűz der Missionare. Gegenreformation in den Donaufürstentümern* (Wien – Hamburg, New Academic Press, 2020) 45–151.

²⁸ BOUDENS, Robrecht, *Présence de la Congrégation dans l'histoire religieuse des Provinces-Unies des Pays-Bas*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/2, 93–110.

konfliktusba kerültek a helyi ordináriusokkal.²⁹ Az ortodox államvallású Oroszország egészen különleges módon viszonyult a katolikus missziókhöz. A kizárólag idegenekből álló katolikus szórványok ellátása elé a cárok nem gördítettek akadályt, sőt az ortodox állam a 18. században már erősen beavatkozott a katolikus egyházszerkezet életébe, elsősorban püspökök cári kinevezésével. Az ortodox lakosság térítése azonban nagyon súlyos büntetés terhe alatt tilos volt.³⁰ Hasonló volt az helyzet az Oszmán Birodalomban, ahol a katolikus lakosság, nagyrészt szórványok ellátása általában nem ütközött nehézségekbe, az ortodoxok uniója viszont szinte teljesen sikertelen volt, a muszlimok térítése pedig szóba sem kerülhetett. A missziók munkáját a Balkánon leginkább a pápaság törökellenes szerepvállalása miatti feszültségek akadályozták.³¹

A KONGREGÁCIÓ EREDMÉNYEI AZ EURÓPAI KATOLIKUS KONFESSZIONALIZÁCIÓ TERÉN

Az utolsó kérdés, amelyre választ keresünk: milyen szerepet játszott a Propaganda Fide Kongregáció a kora újkori katolikus konfesszionalizációban Európában? Milyen sikereket és kudarokat könyvelhetett el működésének első kétszáz évében? A kongregáció alapítása utáni hármas célkitűzésből Európában leginkább a más vallású közegben vagy állam uralma alatt élő katolikusok vallási identitásának megőrzése, lelkipásztori ellátásuk folyamatos biztosítása valósult meg. A térítések terén elsősorban a katolikus uralom alatt élő protestánsok esetében értek el eredményeket. A vallási expanzió egészen sajátos formáját jelentették a keleti keresztény közösségek irányába kifejtett uniós mozgalmak. A kongregáció által kezdeményezett kísérletek a Balkánon a szerbek, albánok és görögök között általában kudarccal végződtek, a rutének és a románok sikeres uniói mögött a Lengyel Királyságban vagy Magyarországon mindig az államhatalom és az általa támogatott katolikus egyház állt.³² A katolikus közösségek lelkipásztori

²⁹ Ó HANNRACHÁIN, Tadhg, *Catholic Europe 1592–1648. Centre and Peripheries* (Oxford, Oxford University Press, 2015) 43–59.

³⁰ OLŠR, Josef, *La Congregazione e di Paesi assegnati al Nunzio di Polonia (Polonia, Svezia, Russia)*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/2, 201–225; METZLER, Josef, *Katholiken des lateinischen Ritus im Reich der Zaren*, in uo. II, 801–812.

³¹ MOLNÁR, Antal, *The Balkan Missions under the Pontificate of Innocent XI (1676–1689): from Apogee to Ruin*, in Uő, *Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality* (Interadria. Culture dell'Adriatico 22) (Roma, Viella, 2019) 169–182.

³² MOLNÁR, Antal, *The Serbian Orthodox Church and the Attempts at Union with Rome in the 17th Century*, in Uő, *Confessionalization on the Frontier...* 157–167; TATARENKO, Laurent, *Une*

ellátásának megszervezésében a megfelelően képzett papság biztosítása, a Trienti Zsinat által meghatározott egyházfegyelem betartatása, illetve a katolikus közösségek konfesszionális elkülönülésének biztosítása jelentette a legfontosabb feladatot. Míg a papképzés terén a pápai kollégiumok, illetve a kongregáció által alapított kollégiumok (Collegio Urbano, a loretói és fermói Illír Kollégiumok) legalább részben biztosítani tudták a misszionárius-utánpótlást, addig a kongregációnak a másik két területen már súlyos nehézségekkel kellett szembenéznie.³³ A nem katolikus országokban a világi hatalom támogatásának hiányában, a szankcionálás lehetősége nélkül sokszor az igen súlyos fegyelmi visszaéléseket sem sikerült megszüntetni. Ugyancsak a fegyelmi kérdésekhez kapcsolódnak azok a felekezeti határsértések, amelyek a bikonfesszionális vagy multikonfesszionális környezetben gyakoriak voltak, és sokszor a katolikus közösségeknek a protestáns vagy ortodox konfesszionalizációhoz való simulását eredményezték. A *communicatio in sacris* a katolikusok és az ortodoxok között, a protestánsokkal kötött vegyes házasságok, illetve az oszmán Balkánon, különösen Albániában gyakori kriptokatolicizmus jelensége mind azt mutatták, hogy a határvidékek szilárd felekezeti identitásának kialakításához a kongregáció nem rendelkezett hatékony eszközrendszerrel.³⁴

Az európai missziókra vonatkozó dokumentumokat olvasva a történésznek sokszor olyan benyomása támad, hogy a kongregáció nem mindig követte pontosan az eseményeket, nem értette világosan a problémákat, lomhán reagált vagy tehetetlen volt bizonyos nehézségek előtt. Számos esetben az egymással viszálykodó misszionáriusok túlzó, pontatlan vagy hamis információi alapján afunkcionális vagy kontraproduktív szervezeti egységeket hoztak létre, tisztázatlan joghatósági határokkal, ami csak újratermelte a feszültségeket. Ez történt például a humanista földrajzi keretek alapján, sokszor hívek nélküli területeken szervezett balkáni missziós püspökségek

---

réforme orientale à l'âge baroque. Les Ruthènes de la grande-principauté de Lituanie et Rome au temps de l'Union de Brest (milieu du XVIe siècle – milieu du XVIIe siècle) (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 392) (Rome, École Française de Rome, 2021). A régebbi irodalomból alapvető: *Rom und die Patriarchate des Ostens* (Orbis Academicus III/4) (ed. Wilhelm De Vries; Freiburg–München, Verlag Karl Alber, 1963).

³³ Ezekről a kollégiumokról a legújabban: CHAMBERS, Liam – O'CONNOR, Thomas, *College communities abroad. Education, migration and Catholicism in early modern Europe* (Manchester, Manchester University Press, 2017). A deli szláv kollégiumokra lásd: MORONI, Marco, *I collegi illirici delle Marche e la penisola balcanica in età moderna*, in *Adriatico. Un mare di storia, arte, cultura* (ed. Bonita Cleri; Ripatransone, Maroni, 2000) 183–202.

³⁴ SANTUS, Cesare, *Trasgressioni necessarie. Communicatio in sacris, coesistenza e conflitti tra le comunità cristiane orientali (Levante e Impero ottomano, XVII–XVIII secolo)* (Bibliothèque des École Françaises d'Athènes et de Rome 383) (Rome, École Françaises de Rome, 2019).

esetében, amelyek birtokosai évtizedeken át marakodtak egymással a csekély jövedelmeket hozó néhány plébániáért.

A kongregáció és a missziós hierarchia sokszor sajátos, archaikus vagy anakronisztikus, kánonjogilag is nehezen értelmezhető helyi intézményeket talált az európai katolicizmus perifériáin élő katolikus szórványok között, amelyekkel kénytelen volt együttműködni a lelkipásztori ellátás megszervezése érdekében. Ilyen különleges intézmény volt az Old Chapter Angliában, amely a rendes egyházi és missziós hierarchia hiányában a főesperesek és falusi dékánok sajátos, társaskáptalanra hasonlító szervezete volt, és a rendes egyházi hierarchiát pótolva irányította az ország szórványban élő katolikusainak egyházi életét. A Szentsek a kánonjogi anomáliát jelentő intézményt hivatalosan nem ismerte el, de nem is tiltotta meg a működését a szükséghelyzet miatt, így *sciente et tacente Sede Apostolica* működött 1850-ig, a rendes egyházi hierarchia visszaállításáig.³⁵ Egy másik hasonló intézmény a bosnyák ferences rendtartomány az oszmán Balkánon, amely még a középkorban rendkívül széles pápai felhatalmazásokat nyert el, és lényegében minden egyházi funkciót és joghatóságot átvett a katolikus hierarchia nélküli országban. A Propaganda Fide Kongregáció sem tudta ezt a rendszert felszámolni, és kénytelen volt eltérni, hogy a bosnyák barátok, olykor a törökök segítségével, akadályozták a Rómából küldött misszionáriusok működését.³⁶ Ugyancsak többször hunyt szemet a kongregáció a laikus lelkipásztorok működése felett a papok és misszionáriusok nélküli vidékeken, mint az oszmán Magyarországon, Erdélyben és Moldvában.³⁷

A kongregáció törekvéseinek megvalósítását az európai missziókban nagyon sok és sokféle akadály nehezítette. Ennek ismeretében, az évszázados és nagyon sok fronton folytatott küzdelmet látva az utókor csak csodálattal adózhat annak a heroikus küzdelemnek, amellyel az intézmény vezetői és kiszámú alkalmazottai próbáltak eligazodni és rendet vágni a missziók bábeli zűrzavarában. Munkájuk legnagyobb eredményét kétségtelenül azoknak a katolikus közösségeknek fennmaradása jelentette, amelyeknek a kongregáció folyamatos gondoskodása nélkül esélye sem lett volna a túlélésre. Számos példát hozhatunk ezekre a diaszpórákra: a svájci és német-

³⁵ CONWAY, Dominic – HANLY, John, *The Anglican World: Problems and Co-existence*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum...* I/2, 149–200, itt: 188–192.

³⁶ MOLNÁR, Antal, *Bosnian Franciscans between Roman Centralization and Balkan Confessionalization*, in Uő, *Confessionalization on the Frontier...* 17–29.

³⁷ JUHÁSZ, Coloman, *Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte der Seelsorge* (Missionswissenschaftliche Abhandlungen und Texte 24) (Münster i. W., Aschendorff Verlag, 1960); TÓTH István György, *Diákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században*, in *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században* (szerk. Zombori István; Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1988) 139–147.

országi katolikus szórványok, a moldvai katolikus magyarok, a bulgáriai paulikiánusok, a koszovói szász eredetű katolikusok, a görög szigetvilág törpe katolikus kisebbségei és még sokan mások.³⁸ Ezek a közösségek a kongregáció missziói nélkül kétségtelenül beolvadtak volna az ortodox vagy protestáns környezetbe. Emellett a kongregáció által irányított kollégiumokban tanult papság a helyi katolikus társadalom szellemi elitje, sokszor politikai vezetője is lett, akik lelkipásztori munkájuk mellett irodalmi tevékenységükkel is sokat tettek híveik hittani ismereteinek és lelki életük színvonalának emeléséért. Munkájuk nemcsak a perifériákon élő katolikusok vallási élete, hanem anyanyelvi műveltségük számára is fontos előrelépést jelentett.³⁹ A missziós területükről, az oszmán uralom alá került egykori országokról készített beszámolók és történeti összefoglalók pedig az adott országok első történeti és földrajzi leírását nyújtották.⁴⁰ A miszisionáriusok ily módon a kora újkori katolikus felekezet formálása mellett éppen a délkelet-európai népek (bolgárok, bosnyákok, albánok) vagy az ortodoxiából az uniók révén kiszakadó keleti szlávok (az ekkor ruténeknek nevezett későbbi ukránok) korai nemzettudatának igen meghatározó alakítói is voltak, munkájukkal hozzájárultak a kelet-európai nemzeti fejlődés megindulásához.⁴¹

³⁸ A fentebb idézett munkákon kívül lásd még: ЙОВКОВ, Милчо, *Павликяни и павликянски селища в българските земи XV–XVIII век* (София, Софийски Университет св. Климент Охридски, 1991); BENDA, Kálmán, *The Hungarians of Moldavia (Csángos) in the 16th–17th Centuries*, in *Hungarian Csángos in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángos in Moldavia* (ed. László Diószegi; Budapest, Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, 2002) 7–50; MATTEUCCI, Gualberto, *La Grecia, le sue Isole e Cipro*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum... I/2*, 316–366.

³⁹ DE CLERCQ, Jan – SWIGGERS, Pierre – VAN TONGERLOO, Louis, *The Linguistic Contribution of the Congregation de Propaganda Fide*, in *Italia ed Europa nella linguistica del Rinascimento: confronti e relazioni II* (ed. Mirko Tavoni; Modena, Panini, 1996) 439–457; PIZZORUSSO, *Governare le missioni...* 166–205.

⁴⁰ Egy frissen felfedezett és kiadott történeti munka, amelyet a Propaganda Fide Kongregáció egyik legaktívabb balkáni miszionáriusa állított össze: DEODATUS, Petrus, *De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis I–II* (ed. Цветан Василев; София, Софийски Университет св. Климент Охридски, 2020). A Balkán-félsziget szlávok által lakott területeiről készített összefoglalás, kifejezetten a miszionáriusok tájékoztatásának céljából: ЗМАЈЕВИЋ, Андрија, *Љетопис црквени I–II* (Књажевност Црне Горе од XII до XIX вијека 8/1–2) (ed. Мато Пижурица; Цетиње, Обод, 1996).

⁴¹ ДМИТРИЈЕВ, Mihail-V., *Identité nationale et identité religieuse dans les luttes confessionnelles en Ruthénie (1596–1648)*, in *Politica e religione nell’Europa Centro-Orientale (sec. XVI–XX). Atti del 3° Colloquio Internazionale (Viterbo, 7–9 giugno 2001)* (ed. Gaetano Platania; Viterbo, Sette Città, 2002) 171–190; MOLNÁR, Antal, *The Catholic Missions and the Origins of Albanian Nation-Building at the Beginning of the 17th Century*, in *“These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi”. Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts* (Acta Balcano–Hungarica 1) (ed. Krisztián Csaplár–Degovics; Budapest, Research Centre for the Humanities HAS, 2019) 67–91.

ÖSSZEGZÉS

A Propaganda Fide Kongregáció komplex vallási és kulturális tevékenysége tehát egyáltalán nem elhanyagolható a kora újkori európai katolikus konfesszionalizáció történetében. A kongregáció a Szentszéken belül, missziós hivatásánál fogva, a leginkább pasztorális elkötelezettségű intézmény volt, amely számos tekintetben a 20. századi fejlődést előlegezte meg. Ennek köszönhetően kifejezetten progresszív módon formálta az európai katolicizmus fejlődését. Szerepének pontosabb feltárásával, rendkívül gazdag és sok ismeretlen kincset rejtő levéltári anyagának alapos feldolgozásával nemcsak az európai részegyházak és a Szentszék kapcsolatait látjuk majd világosabban, hanem a kora újkori katolicizmus eddig kevésbé tematizált római, missziós és pasztorális aspektusát is visszahelyezhetjük az őt megillető helyre.

SZENVEDÉSTÖRTÉNETEK ÉS VÉRTANÚAKTÁK

Ókori Keresztény Írók sorozat

A sorozat legújabb, Takács László által szerkesztett 6. kötete az ókeresztény kor üldözéseinek legbővebb magyar nyelvű dokumentumgyűjteménye. Részletesen bemutatja az első századok egyházi életét történelmi és irodalmi szempontból. Nemcsak a történetileg megbízhatónak

tartott, hanem a műfaj szempontjából érdekes, legendás elemeket tartalmazó darabokat is közread, melyek sok mindent elárulnak a korai kereszténység életéről. A kötetben helyet kapott a keresztényüldözések pogány forrásai közül több független, elfogulatlan beszámoló, másfelől egy több részből álló Függelékben olyan korai dokumentumok szerepelnek, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak a keresztényüldözések történetéhez és a vértanúaktákhöz, illetve megmutatják, milyen egyéb műfa-

jokban őrizték a keresztények a mártírok emlékét. Mindezek mellett a kötet szélesebb spektrumba kívánja helyezni a szenvedéstörténet műfaját: kiter annak korai, ó- és újszövetségi előzményszövegeire (amelyek kétségkívül nagy hatással voltak a műfaj formálódására), valamint a már említett függelékben hozza azokat a korabeli, papiruszon, töredékesen fennmaradt emlékeket is, amelyek a lefolytatott római törvényszéki eljárások menetébe, az ott születő hivatalos dokumentumok szövegébe (pl. pogány áldozatbemutatói igazolás), és a nem keresztényekkel szembeni hasonló perek gyakorlatába is némi betekintést nyújtanak. A kötet nem pusztán a közismert Vanyó-sorozatban három évtizede megjelent kötet revideált kiadása: az ellenőrzött korábbi fordítások, a kibővített kísérőszövegek, és a gazdagabb jegyzetapparátus mellett új, olykor különleges darabok (pl. Szent Georgiosz Turfánban fellelt szír nyelvű martyriuma) fordítása is helyet kapott az új kötetben.

944 oldal, keménytablás. Ára: 7200 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318-6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ FEJÉRDY ANDRÁS

A magyar és a lengyel bíborosok mint kvázi apostoli delegátusok?

Rendkívüli fakultások a II. világháború alatt
és a hidegháború kezdetén*

A Mindszenty-bűnügy okmányait tartalmazó ún. Sárga könyvben a magyar hatóságok 1949 januárjában többek között a hercegprímás és Péterffy Gedeon, a római Pápai Magyar Egyházi Intézet rektora közötti bizalmas levelezés részleteit is közzétették, ami leleplezte, hogy a Szentszék a svájci kormány hozzájárulásával a svájci diplomáciai futár útján levelezett Mindszentyvel.¹ A *La Tribune de Genève* 1949. január 23-i száma ugyan alaptalannak nevezte az információt,² ám az valóban igaz volt: a svájci kormány tudniillik 1946. decemberétől vállalta, hogy saját diplomáciai futárpostájával kézbesíti a Mindszentynek szóló bizalmas szentszéki dokumentumokat.³ Az esetleges támadások kivédésére készülve Julien Rossat,⁴ a svájci külügyminisztérium konzuli és adminisztratív osztályának vezetője haladéktalanul felvilágosítást kért a berni nunciustól, milyen jogcímen használja a Szentszék a magyar bíborosnak címzett küldemények kézbesítésére a svájci futárpostát. Filippo Bernardini nuncius válaszában Mindszenty funkciójának diplomáciai, kvázi apostoli delegátusi jellegére hivatkozott. A hercegprímás ugyanis 1946-tól több lépésben olyan speciális felhatalmazásokat kapott a pápától, amelyek lehetővé tették, hogy szinte teljeskörűen ellássa egy apostoli delegátus feladatkörét. Márpedig az apostoli delegátusokat mindenhol megilletik a legfőbb diplomáciai kiváltságok, így a svájci kormány teljesen szabályosan járt

* A tanulmány létrejöttét az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) FK 135762 számon támogatta.

¹ *A Mindszenty bűnügy okmányai* (Budapest, Athenaeum, 1949) 70.

² *Accusation infondée – Le Livre jaune hongrois s'en prend à notre pays*, in *La Tribune de Genève* (1949. jan. 23.). Az újságkivágás megtalálható: Archivio Apostolico Vaticano, Segreteria di Stato (a továbbiakban: AAV, Segr. Stato), 1949, Rappresentanze pontificie, Pos. 31, f. 5.

³ AAV, Segr. Stato, 1949, Rappresentanze pontificie, Pos. 31, f. 3r–4v, Bernardini Montininak, Bern, 1949. jan. 25.

⁴ SCHERER, Sarah Brian, *Julien Rossat*, in *Dictionnaire Historique de la Suisse* (2010), <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/027672/2010-11-12/> (2023.10.07.).

el, amikor a primás és az Államtitkárság közötti levelezés lebonyolításához rendelkezésre bocsátotta saját diplomáciai futárpostáját.⁵

Mennyire volt megalapozott Bernardini válasza? Mit takart pontosan a kvázi apostoli delegátus funkció? Milyen előzményekből táplálkozott, hol és miért alkalmazta ezt a megoldást a Szentszék? A kérdésekre az apostoli delegátusok feladatkörének és jogosítványainak vázlatos áttekintését követően a berni nuncius jelentésére adott államtitkársági választ előkészítő háttéranyagokból kiindulva keressük a feleletet. Amellett érvelünk, hogy mivel a II. világháború végén szovjet érdekszférába került kelet-közép-európai államok katolikus közösségei és Róma között a zavartalan kommunikáció nem állt helyre, a lelkipásztori szükségletek kielégítése érdekében elengedhetetlennek bizonyult a II. világháború alatt alkalmazott rendkívüli eszközök és különleges fakultások bizonyos mértékű fenntartása. A Szentszék főszabályként már a háború alatt is a nunciusokra delegálta a pápának fenntartott jogosítványok jelentős részét, hogy helyben tudjanak a lelkipásztori kihívásokra választ adni, és csak a pápai diplomaták akadályoztatása vagy hiánya esetén, kivételesen ruházott fel egy-egy vagy több helyi püspököt rendkívüli lelki hatalommal. Róma a háború utáni új körülmények között szintén ezt a gyakorlatot folytatta, amikor működő szentszéki képviselő hiányában Magyarországon és Lengyelországban a helyi egyház vezetőit kényszerült – elsősorban lelki és egyházfegyelmi ügyekben – a pápa de facto képviselőivé, kvázi apostoli delegátussá tenni.

AZ APOSTOLI DELEGÁTUSOK ÉS FAKULTÁSAIK

A Szentszék diplomáciája alapvetően lelkipásztori célú. Következésképpen az állandó pápai követek XIII. Gergely pápa (1572–1585) óta jól körvonalazott kettős küldetéssel bírnak: feladatuk a pápa képviselője egyrészt a világi hatalom, másrészt pedig a helyi egyház irányában.⁶ Az elsődlegesen lelkipásztori irányultság miatt ugyanakkor a pápa olyan országokba is elküldi képviselőjét a helyi katolikus közösségekhez, amelyekkel a Szentszék nem tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Az ilyen helyeken a pápát képviselő állandó követek

⁵ AAV, Segr. Stato, 1949, Rappresentanze pontificie, Pos. 31, f. 3r–4v, Bernardini Montininak, Bern, 1949. jan. 25.

⁶ A szentszéki diplomácia történetéről lásd: GRAHAM, Robert A., *Vatican Diplomacy. Study of Church and State on the International Plane* (Princeton, Princeton University Press, 1959); BLET, Pierre, *Histoire de la représentation diplomatique du Saint-Siège: dès origines à l'aube du XIXe siècle* (Collectanea Archivi Vaticani 9) (Città del Vaticano, Archivio Vaticano, 1982); FELDKAMP, Michael F., *Geheim und effektiv. Über 1000 Jahre Diplomatie der Päpste* (Augsburg, Sankt Ulrich Verlag, 2010).

kizárólag a helyi egyház irányában bírnak küldetéssel, és elnevezésük apostoli delegátus. Nekik a kettős küldetéssel bíró követektől (nunciosok, internunciosok vagy ügyvivők) eltérően csupán arra korlátozódik feladatuk, hogy az egyház belső életét kövessék nyomon, örködjenek a katolikus tanok és az egyházfegyelem megtartása felett, és delegált joghatóságuknál fogva a pápa nevében felmentéseket és egyéb egyházi engedményeket adjanak.⁷

A pápai küldöttek delegált jogköreinek az általunk vizsgált korszakban érvényes listáját 1919-ben tették közzé.⁸ Az 1922-ben egy függeléssel kiegészített fakultásjegyzék (Index facultatum) hat fejezetben sorolta fel a különböző római kongregációk által a pápai küldötteknek delegált jogokat. Az első pont az általános fakultásokat tartalmazta, mint pl. vizitációs jogosítványok, különféle kánoni büntetések vagy akadályok alóli felmentés joga, speciális engedélyek kiadása stb. A második pont a meghatározott körülmények között teljes vagy részleges bűcsú engedélyezésével kapcsolatos jogokat rögzítette, míg a harmadik sorolta fel házassági ügyekkel kapcsolatos felhatalmazásokat. A negyedik pontban kaptak helyet a pápai küldötteknek a szentségek kiszolgáltatásával és szent rítusokkal összefüggő jogosítványai, míg az ötödikbe a szerzeteseket érintő felhatalmazások, a hatodikba pedig az egyedi fakultások és privilégiumok kerültek.⁹

AZ ÁLLAMTITKÁRSÁG VÁLASZA BERNARDININEK

Amikor tehát Bernardini nuncius azzal érvelt Rossat külügyi osztályvezetőnek a svájci futárposta igénybevételének jogossága mellett, hogy Mindszenty olyan speciális fakultásokat kapott a Szentszéktől, amelyek őt egy apostoli delegátushoz tették hasonlóvá, elsősorban az említett fakultásjegyzékben felsorolt különleges jogosítványokra gondolt. Rossat ugyan kellően meggyőzőnek találta az érvelést, ám kérte, hogy amíg a magyar vádak nyomán keletkezett hullámok nem csitulnak el, a Szentszék átmenetileg Lengyelországba se indítson újabb küldeményeket, nunciatúra hiányában ugyanis a futárszolgálatot Varsóba is a svájci diplomácia biztosította.¹⁰

⁷ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu incohatus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1917) 267. k.; BÁNK József, *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai* (Budapest, Szent István Társulat, 1958) 69–73.

⁸ SACRA CONREGATIO CONSISTORIALIS, *Nuovo elenco delle facoltà dei Nunzi, Internunzi e dei Delegati Apostolici*, in *Il Monitore Ecclesiastico* (1920) 137–146.

⁹ VERMEERSCH, Arthur, *Épitome Iuris Canonici: cum commentariis ad scholas et ad usum privatum* (Mechliniae, Dessain, 1933) 634–640.

¹⁰ AAV, Segr. Stato, 1949, Rappresentanze pontificie, Pos. 31, f. 3r–4v, Bernardini Montininak. Bern, 1949. jan. 25.

A svájci diplomata kérése nyomán, valamint azért, mert maga sem volt egészen biztos abban, vajon érvei mennyire voltak megalapozottak, a berni nuncius arra kérte az Államtitkárságot, hogy tudassák vele, a magyar és a lengyel primások valóban kaptak-e olyan fakultásokat, amelyekkel egy apostoli delegátus rendelkezik, és amennyiben igen, mikor történt ez, és mennyiben vált a szélesebb nyilvánosság számára ismertté.¹¹

Az Államtitkárságon az 1949. február 5-én és 6-án készült feljegyzések alapján¹² február 10-re készült el a berni nunciusnak szóló válasz. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára, Domenico Tardini által aláírt dokumentumban az Államtitkárság megerősítette, hogy 1946-tól kezdődően August Hlond gniezno-varsói érsek, Adam Stefan Sapieha krakkói érsek, valamint Mindszenty József hercegprímás „igen széles körű és számos, az egész országra érvényes” fakultást kapott. Jelezte továbbá, hogy a nevezett főpásztorokat olyan általános jellegű feladatokkal is megbízták, amelyek általában a pápai képviselők sajátjai, mint például a Szentszék tájékoztatása az ország vallási helyzetéről és jelentéséről a katolikus egyház ügyeiről. Hozzátette azt is, hogy a Hlondnak adott fakultásokat és feladatokat halála után az 1948. november 12-én kinevezett új gniezno-varsói érsek, Stefan Wyszyński is megörökölte. Megállapította végül, hogy a fakultások megadása némi nyilvánosságot is kapott, hiszen legalább a püspökök és a klérus értesültek arról, hogy a különböző kegyek és felmentések ügyében nem a római kongregációkhoz kell fordulniuk, hanem Magyarország esetében a primáshoz, Lengyelország esetében pedig a krakkói, illetve gniezno-varsói érsekhez.¹³

Az elküldött válasz tehát implicite helybenhagyta Bernardini állásfoglalását, miszerint a svájci diplomáciai futár igénybevétele azért tekinthető jogosnak, mert a címzett érsekek kvázi apostoli delegátusként működnek. Az Államtitkárság mindazonáltal tartózkodott ezen értékelés kifejezett megerősítésétől. A nunciusnak küldött válaszból így kimaradt az előkészítő dokumentumokban, sőt, még az utolsó válaszfogalmazványban is szereplő, erről szóló bekezdés: „Úgy tűnik tehát, hogy elmondható, hogy Magyarország bíboros primása, Őeminenciája Sapieha és Őexcellenciája Lengyelország primása – legalábbis tágabb értelemben – apostoli delegátusnak tekinthetők.”¹⁴ A berni nunciusnak adott válasz még egy lényeges ponton tért el az

¹¹ Uo.

¹² Archivio Storico della Segreteria di Stato - Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: ASRS, AA.EE.SS.), Pio XII, Polonia, Pos. 291, f. 86rv, Poggi hivatali feljegyzése, 1949. febr. 5.

¹³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 291, f. 77r–78r, Tardini Bernardininek (887/49), 1949. febr. 10. (fogalmazvány).

¹⁴ Uo.

előkészítő dokumentumok szövegétől. Tardini döntése nyomán¹⁵ a végleges szövegbe nem került be a lengyel és magyar egyházfőknek a „széles körű és számos” fakultást megadó dokumentumok tételes, kronologikus felsorolása,¹⁶ hanem csupán megadásuk tényéről tájékoztatták a nunciust. Az Államtitkárságon készült feljegyzésben szereplő felsorolás, valamint egy 1944 tavaszán készült összefoglaló¹⁷ ugyanakkor jó kiindulópontot kínál, hogy rekonstruáljuk a rendkívüli fakultások fokozatos megadásának történetét, a speciális intézkedések indokait.

RENDKÍVÜLI FAKULTÁSOK A II. VILÁGHÁBORÚ ALATT

A II. világháború kitörése és a harcok fokozatos területi kiterjedése különösen azért tette szükségessé rendkívüli intézkedések alkalmazását, mert a Szentszék és képviselői, illetve a helyi egyház között bizonytalanra vagy egyenesen lehetetlenné vált az érintkezés.

Elsőként, már 1939 szeptember végétől, Lengyelországgal szakadt meg a normális kapcsolat, és egyúttal a helyi egyház is súlyos helyzetbe került. Az ország nyugati területeit Németországhoz csatolták, Filippo Cortesi nunciust november 1-én kiutasították, számos papot és szerzetest letartóztattak. A szovjet megszállás alá került keleti területeken pedig a várható egyházüldözésre kellett felkészülni. A kialakult helyzetre tekintettel XII. Piusz 1939. november 30-án a lengyel ordináriusokat – a helyi papság működését megkönnyítő – rendkívüli fakultásokkal látta el, egyúttal rendelkezett arról, hogy akadályoztatás vagy bebörtönzés esetén miként kell a joghatósági kontinuitást fenntartani. A 23 különféle fakultást felsoroló dokumentum elsősorban a szovjet megszállás alatt álló területek főpásztoraira vonatkozott, hiszen a Németországhoz csatolt nyugati régió püspökeivel Cesare Orsenigo berlini nunciuson keresztül valamiféle kapcsolattartás lehetősége megmaradt.¹⁸ A tapasztalatok és felmerülő szükségletek fényében 1940. május 22-én bővítették a szovjet megszállás alá került területek főpásztorainak korábban

¹⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 291, f. 86v, Tardini kézirásos jegyzete Poggi hivatali feljegyzésén.

¹⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 291, f. 86rv, Poggi hivatali feljegyzése, 1949. febr. 5.

¹⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 285–301, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, datálatlan. (A dokumentum 5. pontjának javított változata: uo. f. 302–305).

¹⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 286–287, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, datálatlan. A „Warthegau” területén élő püspökök 1941-ben kaptak különféle fakultásokat (f. 288); VYBÍRALOVÁ, Eva, *Pokroky v bádání o papežských mimořádných fakultách. K dějinám církve ve střední a jihovýchodní Evropě*, in *Revue Církevního Práva* (2021) 3/34.

megadott fakultásokat. Ezek egy része változatlanul a deportált, fogságba esett vagy bujkálásra kényszerülő papok szolgálatát könnyítette, de két évre az ordináriusok is több új jogosítványt kaptak, különös tekintettel házassági ügyek rendezésére és szerzetesi fogadalmak alóli felmentésekre.¹⁹ A tapasztalt nehézségek nyomán 1941 decemberében immár a „Warthegau” területén élő ordináriusok is rendkívüli fakultásokat kaptak, míg végül 1942 decemberében a korábban megadott jogosítványokat egyetlen, valamennyi lengyel ordináriusra érvényes közös listában egyesítették.²⁰

1940 tavaszán a nyugati hadjáratok eredményeképpen előbb Hollandia, Belgium és Luxemburg püspökeivel, majd Franciaország németek által megszállt északi régiójának főpásztoraival is megszakadt a Szentszék kapcsolata. A megszállási zónában élő francia püspökökkel még a Vichy-kormány mellett működő apostoli nunciuson keresztül sem lehetett érintkezésbe lépni. Az új helyzetre tekintettel 1940. július 7-én (5928/40. számon) a legfontosabb lelkipásztori feladatok ellátásához – lényegében a misézéshez és az oltáriszentség kiszolgáltatásához, a házasságkötéssel kapcsolatos ügyekhez, súlyosabb bűnök alóli feloldozáshoz és büntetések alóli felmentésekhez – kapcsolódó széles körű jogosítványokkal ruházták fel a holland, belga, luxemburgi, valamint a német megszállás alatt élő francia püspököket. Az erről szóló dekrétumot – miként korábban a lengyel esetben is – az illetékes kongregációk bevonásával a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja állította ki. A dokumentum két új elemet tartalmazott a korábbiakhoz képest: egyrészt külön felhívta az ordináriusok figyelmét arra, hogy a fakultásokkal minden esetben a 81. kánon²¹ alkalmazásánál is érvényes korlátozásokkal éljenek; másrészt arra kötelezte a főpásztorokat, hogy utólag – arra alkalmas időben – egy összefoglaló jelentésben számoljanak be a kapott fakultások használatáról.²²

Időközben, 1940 júniusában Olaszország is belépett a háborúba, ami még nehezebbé tette a Szentszék számára a pápai képviselőkkel való kapcsolattartást. Mivel ez először különösen a tengelyhatalmakkal szembenálló Anglia esetében okozott problémákat, 1940-ben William Godfrey londoni apostoli delegátus azzal a kiegészítéssel kapta meg mindazokat a fakultásokat, amelyeket a Szentszék az 5928/40. számú dekrétumban a holland, belga,

¹⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 636, f. 2–11, Supplemento di facoltà per il terriorio polacco occupato dai russi, 1940. ápr. 15.; VYBÍRALOVÁ 35.

²⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 288, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, dátátlan.

²¹ A 81. kánon abban az esetben, ha „a Szentszékhez folyamodás nehéz, és a halogatásból nagy kár veszélye származik”, lehetőséget biztosított az ordináriusoknak arra, hogy megadjanak olyan felmentést, „amit a Szentszék meg szokott adni”: *Codex Iuris Canonici* (1917) 81. k.

²² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 289–290, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, dátátlan.

luxemburgi és francia püspököknek már megadott, hogy a helyi ordináriusok ezentúl hozzá forduljanak mindazon ügyekben, amelyekben normál esetben a Szentszékhez szoktak folyamodni. Utóbb Godfrey 1943-ban kapott külön utasítást, hogy nyújtson be részletes beszámolót arról, miként élt a kapott felhatalmazásokkal.²³

Miután az Egyesült Államok 1941. decemberi háborúba lépésével a tengerentúli kommunikáció is lelassult, a Szentszék, annak érdekében, hogy elkerülje a 81. kánon helytelen alkalmazását, és továbbra is biztosítsa az egységes – a római kúria mintáit követő – joggyakorlatot, 1941 decemberében úgy rendelkezett: ha a helyi ordináriusok nem tudnak közvetlenül Rómához fordulni, vagy az ügyek ilyen megoldása túl hosszú időt venne igénybe, ne a 81. kánon adta kivételes lehetőséggel éljenek, hanem az ügyvel Amleto Giovanni Cicognani washingtoni apostoli delegátushoz forduljanak. Az apostoli delegátus pedig azt az utasítást kapta, hogy a beérkezett folyamodványokat gyűjtse össze, és típusok szerint csoportosítva rejtjeltávirat útján továbbítsa azokat a Szentszéknek. A római kúriától ugyancsak táviratban kapott válaszok nyomán azután maga ítélje meg a konkrét ügyeket, és állítsa ki – a Szentszék által adott formulák alapján – az egyes reskriptumokat, a megfelelő illeték fejében. Minden év végén pedig küldjön részletes jelentést a kiadott fakultásokról és felmentésekről.²⁴

Az így kialakított eljárást az Államtitkárságon – az egységes joggyakorlat és fegyelmi rend megőrzése mellett – azért is ítélték különösen előnyösnek, mert így bizonyos mértékig fennmaradt a Szentszék és a helyi ordináriusok közötti (közvetett) kapcsolat, az illetékes kongregációk legalább a kiadott kegyek számáról értesültek, és szükség esetén orientálhatták is a döntést. A kedvező tapasztalatok alapján ezért 1942 májusában az amerikai kontinens többi nunciúsára és apostoli delegátusára is kiterjesztették az Egyesült Államokban bevált gyakorlatot, majd, amikor 1943–1944 fordulóján az európai pápai képviselőkkel való postai kapcsolattartás is egyre inkább lelassult, az öreg kontinensen is bevezették.²⁵

Az újabb európai frontok megnyílása egyúttal a kommunikáció teljes ellehetetlenülését is előrevetítette. Amikor tehát számítani lehetett arra, hogy a hadműveletek Olaszországot is elérik, a pápa 1943 májusában úgy döntött,

²³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 291–292, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, datálatlan.

²⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 292–295, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, datálatlan.

²⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 295–296, 305, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, datálatlan. Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 232, Államtitkársági levélfogalmazvány Marchetti Selvaggianinak, Jorióknak és Ermenegildo Pasettonak, 1943. nov. 3.

hogy a kapcsolattartás megszakadása esetére az olasz püspökök is kapják meg mindazokat a fakultásokat, amelyeket 1940. július 7-én a megszállt Hollandia, Belgium, Luxemburg és Franciaország ordináriusainak megadtak. A szicíliai és szardíniai püspökök azonnal megkapták az erről szóló dekrétumot, a szövetségesek szicíliai partraszállása után, augusztusban pedig a többi dél-itáliai püspök, végül a közép-itáliai és észak-itáliai püspökök is. A korábbi tapasztalatok alapján a dekrétum kísérőlevelében emlékeztették a püspököket arra, hogy a dokumentum azért hivatkozik kifejezetten is a 81. kánonra, hogy tartsák szem előtt az általános egyházi törvényektől való esetlegesen szükséges eltérésekre vonatkozó jogi normákat. A felmerült kétségek eloszlatása érdekében a 81. kánon pontos értelmezéséről és az 5928/40. sz. dekrétum életbelépéséhez szükséges helyzet mibenlétéről 1944 januárjában az Államtitkárság még egy külön instrukciót küldött a közép- és észak-itáliai püspököknek, akikkel akkor még szabadon tudott érintkezni.²⁶

AZ „EGÉSZEN RENDKÍVÜLI” FAKULTÁSOK BEVEZETÉSE: 1943–1946

Az 1939 és 1943 között fokozatosan bevezetett rendkívüli megoldások részben arra a kihívásra adtak választ, amikor egy-egy megszállt terület püspökei számára vált lehetetlenné a kapcsolattartás a Szentszékkal, részben pedig azzal az esettel számoltak, hogy jóllehet az ordináriusok és Róma közötti levelezés túlzottan nehezé válik, változatlanul fennáll a Vatikán és a pápai küldöttek közötti kommunikáció lehetősége. Európa mind nagyobb területének hadszíntérré válása láttán ugyanakkor azzal is számolni kellett, hogy akár az egyes országok, akár a Vatikán helyzetének változása miatt a Szentszék és a pápai képviselők közötti kapcsolattartás is lehetetlenné válik. 1943 tavaszán az Államtitkárság ezért a történelmi precedenseket tanulmányozva azt javasolta XII. Piusz pápának, hogy egyes nunciusok – arra az esetre, ha ténylegesen lehetetlenné válna a kapcsolattartás (ex nunc pro tunc) – kapjanak „egészen rendkívüli” felhatalmazásokat (specialissime facultà).²⁷ Az „egészen rendkívüli” fakultásokat végül az amerikai kontinensen a brazil

²⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 296–297, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, dátálatlan. Vö. Bernardini nunciussal folytatott tisztázó levélváltást is: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 120–121, 122rv.

²⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 297–298, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, dátálatlan. Az egészen rendkívüli fakultások szövegét lásd: uo. f. 306–308. A berni, berlini, vichy-i és budapesti nunciusok, valamint az isztambuli apostoli delegátus a 5065/43. számú 1943. máj. 22-i utasítással kapták meg az „egészen rendkívüli” fakultásokat, Cassulo bukaresti nuncius pedig az 6439/43. számú 1943. dec. 3-i utasítással. Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Romania, Pos. 183, f. 71, Hivatali feljegyzés, 1946. jan. 6.

és argentin nuncius, valamint a washingtoni apostoli delegátus, Európában a madridi, lisszaboni, vichy-i, dublini, berni, berlini, budapesti és bukaresti nunciások, a szlovákiai ügyvivő, valamint a londoni és isztambuli apostoli delegátusok, Olaszország területén pedig a pápa római helynöke és a velencei pátriárka kapták meg.²⁸

Az „egészen rendkívüli” fakultások magukba foglalták a Szentszék által megadható valamennyi kegyet és diszpenzációt, kivéve a papok felmentésének lehetőségét a cölibátus kötelezettsége alól; a felmentést a megkötött, de el nem hált házasságok alól; valamint az egyenes ági, elsőfokú rokonság házassági akadályá alól elhált házasság esetén. A dokumentum a papszentelési korhatár alóli felmentésnél legfeljebb 18 hónap kordedvezmény megadását tette lehetővé, de csak abban az esetben, ha a jelölt a szükséges teológiai tanulmányokat már elvégezte. Korlátozta továbbá a házassági kísérlet miatt felfüggesztett papok rehabilitációjának lehetőségét. A széles körű jogosítványok nem tartalmazták tényleges püspökök kinevezésének vagy új egyházszervezeti egységek felállításának jogát sem, ám abban az esetben, ha a megüresedett püspöki székeket nem lehet káptalani helynökre bízni, lehetővé tették ad nutum Sanctae Sedis apostoli kormányzók kinevezését, Szentszéknek fenntartott javadalmak odaítélését, illetve a megyéspüspöki jogosítványok káptalani helynökre vagy apostoli kormányzóra ruházását. (Missziós területen ugyanez állt a megüresedett apostoli vikariátusokra és apostoli prefektúrákra.) A dokumentumhoz – nem a fakultások körének szűkítése, hanem a gyakorlati alkalmazás elősegítése érdekében – két, néhol már használatban lévő fakultáslistát is csatoltak: az egyik olyan felhatalmazásokat tartalmazott, amelyek a Szentszékkel való kapcsolatok megszakadása esetén voltak használatosak,²⁹ a másik pedig olyanokat, amelyek kifejezetten nyílt egyházüldözéssel számoltak.³⁰ A fakultásokat megadó dokumentum előírta ugyanakkor, hogy a kegyeket és diszpenzációkat lehetőség szerint a mellékelt minták szerint, a római kúria gyakorlatát követve kell kiadni. Végül pontosította, hogy minden, korábban a pápai képviselőknek vagy helyi ordináriusoknak meghatározott időre megadott fakultás mindaddig automa-

²⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 299–300, Államtitkársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, datálatlan. Az egészen rendkívüli fakultásokat 3065/43. számon 1943. szept. 29-én közzéték Bernardinivel. Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, Bernardini Maglionének (N. 19881), Bern, 1943. okt. 30.

²⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 331–335, *Facultates in casu tantum verae necessitatis valiturae, nempe si professio catholicae fidei ac cultus exercitium aspere praepediantur, graviter onerata super existentia causae Ordinariorum conscientia.*

³⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 336–337, *Facultates pro sacerdotibus utriusque cleri, tum ritus latini cum orientalis, deportatis, captivis vel latitantibus, quamdiu persecutio durabit.*

tikusan meghosszabbodik, amíg lehetetlen a Szentszékkal kapcsolatba lépni. Az „egészen rendkívüli” fakultások a pápai követ illetékessége alá eső teljes területre érvényesek voltak, ám pápai titoknak minősültek mindaddig, amíg az életbeléptetésükhöz előírt feltételek (a Szentszékkal való kapcsolattartás lehetetlenné válása, esetleg csupán nyílt távirat útján történő levelezés lehetősége) meg nem valósultak. Ha ez bekövetkezett, a felhatalmazás birtokosának tájékoztatnia kellett az ordináriusokat arról, hogy mindazon esetekben hozzá forduljanak, amelyekben normál körülmények között Rómához folyamodnának. A nuncius akadályoztatása esetén az „egészen rendkívüli” fakultások részben vagy egészben szubdelegálhatók voltak, de használójuknak a vészhelyzet elmúlása után részletes jelentéstételi kötelezettsége volt a Szentszék felé az egyes kiadott kegyekről és diszpenzációkról.³¹

Először – ekkor még átmenetileg – az olasz fegyverszüneti egyezmény 1943. szeptember 8-i nyilvánosságra hozatalát követően állt elő olyan helyzet, hogy elégtelennek bizonyultak az 5928/40. sz. dekrétumban megadott felhatalmazások. Olaszország átállását követően ugyanis több országgal teljesen megszakadt a kapcsolattartás lehetősége, így a budapesti, madridi és berni nuncius használni kezdte az „egészen rendkívüli” fakultásokat. Az átmeneti nehézségek után azonban októbertől ismét helyreállt a kapcsolat, így az Államtikárság figyelmeztette az érintett nunciusokat, hogy a továbbiakban ne használják az „egészen rendkívüli” fakultásokat, hanem térjenek vissza a korábbi – először az Egyesült Államokban bevezetett (fentebb ismertetett) – gyakorlathoz.³²

Az „egészen rendkívüli” fakultások alkalmazására Magyarországon így végül akkor került ismét sor, amikor a front már elérte Budapestet. Angelo Rotta budapesti nuncius érdeklődésére 1944. november 14-én az Államtikárság előbb részletes eligazítást küldött használatukat illetően,³³ majd december közepén Andrea Cassulo bukaresti nunciussal együtt Rottának is megadta alkalmazásukra az engedélyt.³⁴ A budapesti nuncius utóbb, esetle-

³¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 306–308, Testo della „facoltà specialissime”. Uo. 326–330, Az „egészen rendkívüli” fakultások érvényességét értelmező levél szövege.

³² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 283, Államtikársági feljegyzés, 1944. jan. 26.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605, f. 299, Államtikársági levélfogalmazvány a kongregációk vezetőinek, datálatlan. Vö. Bernardini nunciussal 1943. okt. 30. – nov. 7. között folytatott tisztázó levélváltást is. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 120–121, 122rv.

³³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 411, 412rv, Távirattervezet Rottának, 1944. nov. 11. A dokumentumot a pápa november 14-én hagyta jóvá.

³⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 414, Tardini dikasztériumok vezetőinek, 1944. dec. 19. Cassulo már 1944. nov. 25-én megkapta az engedélyt a „specialissime facoltà” használatára, majd dec. 16-án a 8022/44. sz. utasításban tájékoztatták a használat felté-

ges akadályoztatására számítva, sub secreto Serédi Jusztinián hercegprímásnak delegálta a kapott fakultásokat, majd ennek halála után, még Magyarországról történő kiutasítása előtt, Grósz József kalocsai érseknek.³⁵

Mivel a II. világháború végén Kelet-Közép-Európa szovjet megszállás alá került, a Szentszék a harcok befejeződése után sem volt biztos abban, hogy belátható időn belül helyreállnak a régióban az egyház szabad működésének feltételei. A jövőre vonatkozó negatív várakozásokat jelzi, hogy amikor 1945 nyarán napirendre került a korábbi prágai nuncius, Xaverio Ritter visszatérése állomáshelyére, a II. világháború alatt a nunciussoknak megadott valamennyi (rendkívüli és „egészen rendkívüli”) fakultást megkapta. Az 1945. július 4-én Ritternek címzett levél tervezetében hangsúlyozták, hogy amennyiben állomáshelyéről kapcsolatba tud lépni a Szentszékkal, a háború alatt – először az Egyesült Államokban – kialakított eljárásrend érvényes: azaz a római kongregációk távirati úton a nunciuson keresztül adják meg az ordináriusoknak a kért kegyeket. Arra az esetre azonban, ha a bizalmas távirati kommunikáció lehetősége nem volna adott, Ritter is megkapta az „egészen rendkívüli fakultásokat”.³⁶ Mivel utóbb kiderült, hogy Ritter csak később tud állomáshelyére utazni, a pápa döntése alapján 1945. július 26-án a képviselőlet ügyvivőként vezető Raffaele Forni is megkapta mindazokat a fakultásokat, amelyeket Ritter megkapott, beleértve a július 4-én megadott „egészen rendkívüli” fakultásokat is. Egyedül azokkal – a rendes esetben is megadott – fakultásokkal nem élhetett, amelyek gyakorlásához püspöki felszenteltségre lett volna szükség.³⁷

A prágai nuncius számára kidolgozott utasítás alapján³⁸ 1945. július 8-án egyúttal August Hlond gniezno-varsói érseknek is megadták a Ritternek delegált fakultásokat. Miután ugyanis kiderült, hogy a varsói nunciátúra újranyitására nincsen lehetőség, és egy apostoli vizitátor küldésének terve sem tudott megvalósulni,³⁹ Hlond javaslata nyomán⁴⁰ a nyugati emigráció-

teleiről. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Romania, Pos. 183, f. 71, Hivatali feljegyzés, 1946. jan. 6.

³⁵ Rotta Tardininek, Isztambul, 1945. ápr. 21. Közli: *Dai rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta. II: 1938–1945. Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből. II: 1938–1945* (szerk. Somorjai Ádám OSB; Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2022) 445.

³⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, Pos. 199, f. 251r–252v, Tardini Ritternek (4039/45), 1945. júl. 4. (fogalmazvány).

³⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, Pos. 199, f. 243, Feljegyzés ex audientia Sanctissimi, 1945. júl. 26.

³⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, Pos. 199, f. 256, Tardini Rossinak, 1945. jún. 26.; uo. f. 255, Renzoni Tardininek, 1945. jún. 28.

³⁹ Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 255, f. 71rv–73, Hivatali feljegyzés, Polonia, 1945. febr. 12.

⁴⁰ Hlond Tardininek és mellékletei, Róma, 1945. jún. 28. A dokumentumokat közli: WILK, Stanisław, SDB, *Nadzwyczajne uprawnienia Prymasa Polski Augusta kard. Hlonda w świetle do-*

ból visszatérő lengyel primásra bízták a Szentszék de facto lengyelországi képviselőjét. A Hlondhoz intézett instrukció csak annyiban tért el a prágai nunciának címzett dokumentumtól, hogy pontosította: az az egész lengyel területre érvényes – beleértve a háború előtti, immár orosz fennhatóság alá került és a Németországától Lengyelországhoz csatolt területeket egyaránt⁴¹ –, és nem szünteti meg a lengyel ordináriusoknak a háború alatt megadott fakultásokat.⁴²

Mindazonáltal a háború után közel egy évvel a Szentszék úgy ítélte meg, hogy ideje felülvizsgálni a II. világháború alatt kiadott rendkívüli felhatalmazásokat. Az „egészen rendkívüli” fakultások részleges visszavonásával végződő, 1946. március 4-i keltezésű vizsgálattal párhuzamosan azonban, tekintettel arra, hogy a stabil kommunikáció sem Csehszlovákiával,⁴³ sem Magyarországgal,⁴⁴ sem Lengyelországgal nem állt helyre,⁴⁵ azt is számba vették, milyen speciális fakultásokra lehet változatlanul szükség Közép-Kelet-Európában.

„SZÉLES KÖRŰ ÉS SZÁAMOS” FAKULTÁS MEGADÁSA A LENGYEL ÉS MAGYAR BÍBOROSOKNAK

Az 1946. február 18-i konzisztóriumon XII. Piusz Mindszentyvel együtt többek között bíborossá kreálta Adam Stefan Sapieha krakkói érseket is. Mivel így Lengyelországnak immár két bíborosa lett, az Államtitkárságon már február elején megfogalmazódott, hogy ez megfelelő alkalom lehet a Hlondnak adott „egészen rendkívüli” fakultások visszavonására. A dokumentumot jegyző Antonio Samoré ugyanakkor felvetette, hogy a két lengyel bíborosnak a pápa változatlanul adjon tételesen felsorolt felhatalmazásokat, amelyek te-

---

kumentów Stolicy Apostolskiej. Die Sondervollmachten des polnischen Primas August Hlond im Lichte der Dokumente des Heiligen Stuhls (Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2020) 149–159.

⁴¹ Vö. WILK 81–82.

⁴² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/I, f. 46–47, Facoltà concessa a S. E. il Card. Augusto Hlond, 1945. júl. 4., közli: WILK 160–161; ASRS, AA.EE.SS., Polonia, Pos. 262/I, f. 52–56, Tardini Hlondnak (4167/45), 1945. júl. 8., közli: WILK 162–165. Vö. még a hozzá tartozó kézirásos feljegyzést: ASRS, AA.EE.SS., Polonia, Pos. 262/I, f. 57rv, Si concedono facoltà specialissime al Card. Hlond, 1945. júl. 8., közli: WILK 166.

⁴³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 670B, f. 489rv, Tájékoztatás Tardini számára a Prága és Róma közötti kommunikációs lehetőségekről, 1945. dec. 15.

⁴⁴ Vö. FEJÉRDY, András, „*At the Moment, We Do Not Trust the Postal Service With Any Mail*”. *Alternative Channels of Communication Between the Holy See and the Catholic Church in Hungary After 1945*, in *Storia Contemporanea* (2022 maggio–agosto) 67–83.

⁴⁵ Vö. pl. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/I, f. 598, Tardini Roncallinak, 1945. dec. 31.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/I, f. 599, Hivatali feljegyzés, 1946. jan. 7.

rületi hatókörét ossza fel a két főpásztor között.⁴⁶ Jóllehet Tardini az igen összetett helyzetben változatlanul egy apostoli vizitátor küldését tartotta volna a legszerencsésebb megoldásnak,⁴⁷ végül Samoré javaslata nyomán összeállítottak egy új lengyel fakultásjegyzéket a II. világháború alatt a madridi (és részben a lisszaboni) nunciusnak a különböző kongregációk által megadott fakultások, illetve a megszállt területen élő francia püspököknek 5928/1940 számon megadott fakultások alapján.⁴⁸ Miután XII. Piusz 1946. február 28-án ezt jóváhagyta,⁴⁹ Tardini március 4-én tájékoztatta Hlondot az „egészen rendkívüli” fakultások visszavonásáról, és a két lengyel bíborosnak újonnan megadott felhatalmazások köréről.⁵⁰

Időközben, az akadozó kommunikációra hivatkozva 1946. január 30-án Mindszenty József arra kérte a pápát, hogy amíg nem áll helyre a budapesti nunciatura, átmenetileg kapja meg mindazokat a különleges fakultásokat, amelyeket a háború alatt Serédi Jusztinián hercegprímás is megkapott, kiutasításakor pedig Angelo Rotta nuncius Grösz József kalocsai érsekre ruházott Magyarország egész területére kiterjedő hatállyal.⁵¹ Mivel az Államtitkárság ekkor – részben a Lengyelországban tapasztalt gyakorlati alkalmazás visszásságai miatt⁵² – már az „egészen rendkívüli” fakultások visszavonása mellett döntött, a magyar hercegprímás kérését sem kívánták teljesíteni. Ehelyett XII. Piusz 1946. február 26-án hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel bíborosoknak készített fakultáslista alapján Mindszenty is széles körű felhatalmazást nyerjen.⁵³ Az éppen Rómában tartózkodó magyar hercegprímás-

⁴⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 9–19, Hivatali feljegyzés, 1946. febr. 5.

⁴⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 21, Tardini kézírásos feljegyzése, 1946. febr. 10.

⁴⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 9–19, Hivatali feljegyzés, 1946. febr. 5.

⁴⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 31, Hivatali feljegyzés, 1946. márc. 4. A végleges fakultáslistát lásd: uo. f. 25–30.

⁵⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 33rv, Tardini Hlondnak (1627/46), 1946. márc. 4., közli: WILK 248–249. Ugyanazon a napon 1628/46. számon hasonló tartalmú levél ment Sapiehának is: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 34.

⁵¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 478rv, Mindszenty XII. Piusz pápának (486/1946), 1946. jan. 30.

⁵² Ez a megjegyzés több államtitkársági belső dokumentumban előfordul. A visszaélések mibenlétét legpontosabban egy 1946. júl. 24-i feljegyzés fogalmazza meg: „uso imprudente delle facoltà specialissime, - che si riferivano particolarmente alla nomina di amministratori apostolici.” ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 71, Nuove facoltà richieste dal Card. Arcivescovo di Cracovia (hivatali feljegyzés), 1946. júl. 24.

⁵³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 479, 1946. febr. 26. Tardini kézzel írt feljegyzése az 1946. febr. 25-i dokumentumon: „26-1-46. E[x] A[udientia] S[anctissimi]. Preparare nuova lista, come per Polonia. D.T.”

nak így végül ugyancsak március 4-én⁵⁴ adták meg a lengyel bíborosokra ruházott felhatalmazásokkal pontosan megegyező jogosítványokat.⁵⁵

Mindszenty azonban a kommunikációs nehézségek miatt nem tartotta eleendőnek a kapott felhatalmazásokat. Áprilisban ezért ismét a pápához folyamodott, hogy a Grósz Józsefnek korábban megadott „egészen rendkívüli” fakultásokat adja meg neki mindaddig, amíg a „postaforgalom helyre nem áll és zavartalanul nem működik”.⁵⁶ A Szentszék – jóllehet elismerte, hogy nincsen mód rendszeres és biztos kapcsolattartásra – ekkor még nem látta olyan súlyosnak a helyzetet, hogy a korábban hozott döntésen változtasson.⁵⁷ 1946. július 11-én ezért azt válaszolta a magyar hercegprímásnak, hogy elégedjen meg a már megkapott felhatalmazásokkal.⁵⁸

Nem sokkal később Sapieha bíborostól is levél érkezett Rómába, amelyben maga és Hlond jogosítványainak bővítését kérte. A krakkói érsek Mindszentyhez hasonlóan arra hivatkozott, hogy a kapott fakultások a felmerülő ügyek megoldására nem elegendőek. Ezért tételesen felsorolta mindazokat a jogosítványokat, amelyekre a lengyel bíborosoknak még szükségük volna.⁵⁹ Jóllehet Sapieha nem az „egészen rendkívüli” fakultások megadását kérte, mint Mindszenty, hanem olyan jogosítványokat, amelyek közül többet 1940. július 30-án a washingtoni apostoli delegátusnak szintén megadtak, az Államtitkárság első értékelése lényegét tekintve a magyar esetben meghozott döntést követte: vagy várni kell a válasszal, amíg javul a kommunikáció Lengyelországgal, vagy azt kell felelni, hogy a lengyel bíborosok elégedjenek meg a már megadott jogosítványokkal. Sürgős esetben pedig éljenek a 81. kánon adta kivételes joggal.⁶⁰

⁵⁴ Prímási Levéltár [a továbbiakban: PL], 1515/1946, Tardini Mindszentynek (1634/46), Vatikán, 1946. márc. 4.

⁵⁵ A két fakultásjegyzéknek még az oldalkiosztása is azonos. A magyar bíborosnak küldött szöveg megtalálható: PL, 1515/1946. További példányát lásd: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 482–487. A lengyel bíborosoknak küldött szöveget lásd: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 25–30.

⁵⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 489, Mindszenty XII. Piusznak (1949/1946), Esztergom, 1946. ápr. 11.

⁵⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Stati Ecclesiastici, Pos. 605a, f. 490rv, Feljegyzés Mindszenty fakultás-kéréséről, 1946. jún. 19. A dokumentum tetején: „21-VI-1945. E[x] A[udientia] S[anctissimi]. Gaudeat impetratis!”

⁵⁸ Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 281r–282r, Facoltà specialissime (hivatali feljegyzés), 1947. júl. 10. Benne utalás az 1946. júl. 11-i 5149/46. számú válaszlévre.

⁵⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 65, Sapieha Tardininak (8776/46), Krakkó, 1946. jún. 5. A levél melléklete: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 66–67, Index facultatum quae desiderantur.

⁶⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 68–69, Nuove facoltà desiderate da Sapieha (hivatali feljegyzés), 1946. júl. 20.

A négy nappal később, 1946. július 24-én készült újabb feljegyzésben Sebastiano Baggio ügyhallgató azonban felülbíráta az első javaslatot. Az újabb fakultások megadása mellett és ellen szóló érveket számba véve arra a következtetésre jutott, hogy mivel Sapieha Mindszentytől eltérően nem a korábban visszavont „egészen rendkívüli” fakultásokat kérte, hanem konkrét igények alapján összeállított fakultásokért folyamodott, meg lehet fontolni a kérés teljesítését. Baggio ezért egyenként megvizsgálta a Sapieha által igényelt fakultásokat, és azokat a pápai követeknek adott fakultáslistákkal összevetve megállapította: mivel Lengyelországban nincsen a Szentszéknek képviselője, és a kétoldalú kapcsolattartás még nehezebb, mint az Európán kívüli országokkal, indokolt lehet azon fakultások megadása, amelyekkel a távolabbi kontinenseken szolgáló pápai diplomaták is rendelkeznek. Ugyancsak megadhatónak ítélte azokat a fakultásokat, amelyek – bár nem szerepelnek az Index facultatumban – a két lengyel bíborosnak már megadott jogosítványok kiterjesztését jelentik. Néhány további jogosítvány esetében szükségesnek látta az illetékes kongregációk véleményének kikérését. Az egyetlen kérés, amelynek teljesítését nem javasolta, egy harmadfokú egyházi bíróság lengyelországi felállítására vonatkozott. Erre tudniillik még a márciusban visszavont „egészen rendkívüli” fakultások sem adtak lehetőséget.⁶¹

Miután XII. Piusz 1946. június 29-én jóváhagyta Baggio előterjesztését,⁶² az Államtitkárság az illetékes kongregációk bevonásával 1946 őszén alaposan megvizsgálta a már megadott fakultások bővítésének lehetőségét.⁶³ Az ügy időszerűségét mutatta, hogy Mindszenty, majd Sapieha után 1946. augusztus 18-i jelentésében a nehézkes kommunikációra hivatkozva August Hlond ugyancsak a kapott fakultások kibővítését kérte.⁶⁴ A vizsgálat eredményeképpen 1946. október végére állt össze az a tételes fakultáslista, amellyel a két lengyel bíboros jogosítványait bővítették. A két főpapnak 1946. október 28-án elküldött jegyzék a jogosítványnt delegáló kongregációk szerint csoportosítva összesen 32 új fakultást adott meg. Köztük még Gnieznóban vagy Krakkóban egy harmadfokú egyházi bíróság felállítását is engedélyezték.⁶⁵ A rendkívüli körülmények fennállásának idejére érvényes széles körű felhatalmazások lényegében a lelkipásztori szolgálat maradéktalan teljesítéséhez

⁶¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 71–73, Nuove facoltà richieste dal Card. Arcivescovo di Cracovia (hivatali feljegyzés), 1946. júl. 24.

⁶² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 70, Feljegyzés ex audientia Sanctissimi, 1946. júl. 29.

⁶³ Az erre vonatkozó dikasztériumok közötti levelezést lásd: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 96–173.

⁶⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 74–75, Kivonatos összefoglaló Hlond 1946. aug. 18-i leveléből.

⁶⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 173–178, 7800/46 sz. latin fakultáslista.

szükségesnek tartott valamennyi jogot megadták Hlondnak és Sapiehának. Egyúttal emlékeztették a két bíborost, hogy a jegyzékben nem szereplő esetekben a 81. kánon alapján járhatnak el.⁶⁶

Annak ellenére, hogy 1946 decemberétől a svájci diplomáciai futár útján lehetővé vált a Szentszék és a magyar egyház közötti rendszeres kapcsolat-tartás, az egyház fokozatosan romló helyzetére tekintettel Mindszenty 1947. június 9-én ismét azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy megkaphassa az „egészen rendkívüli” fakultásokat.⁶⁷ Az Államtitkárság előterjesztése nyomán XII. Piusz pápa mindenestre még ekkor sem látta elérkezettnek az időt arra, hogy a háború alatt a kommunikáció teljes hiánya miatt a nunciuszoknak (szubdelegálás lehetőségével) megadott, majd a háború után visszavont „egészen rendkívüli” felhatalmazásokat megadja a magyar prímásnak. A fennálló kommunikációs nehézségek ismeretében és a két ország egyre súlyosbodó egyházpolitikai helyzetének hasonlósága alapján mindenestre úgy döntött, hogy August Hlond és Adam Stephan Sapieha lengyel bíborosoknak 1946 őszén megadott – magyarországinál tágabb körű – fakultások alapján bővít-sék Mindszenty jogosítványait.⁶⁸ Utóbb, a magyar prímás 1947. november 21-én kelt kérelmére⁶⁹ 1948. február 15-én a Szentszék további négy elem-mel egészítette ki a felhatalmazások körét: szükség esetén lehetővé vált a templomon kívüli szentmise bemutatása; a gyengén látó papok engedélyt kaphattak, hogy minden nap Szűz Mária votív miséjét vagy a halottakért szóló szentmisét mondják, és a breviárium imádkozásának kötelezettségét a teljes rózsafüzér vagy más kegyes imádság elmondásával teljesítsék; továbbá bizonyos feltételekkel lehetővé vált a törvénytelen származású gyermekek szemináriumba történő felvételének engedélyezése.⁷⁰

⁶⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 188–189, Tardini Hlondnak (7861/46), 1946. okt. 28. (fogalmazvány); ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 190rv, Tardini Sapiehának (7862/46), 1946. okt. 28. (fogalmazvány).

⁶⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 267, Mindszenty XII. Piusznak (3775/47), Esztergom, 1947. jún. 9.

⁶⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 281r–282r, Feljegyzés a magyar püspököknek adott speciális fakultásokról, 1947. júl. 10. A megadni kívánt fakultások felsorolását lásd: uo. f. 268ar–bv (1947. aug. 18-án készült összeállítás). A lengyeleknek adott fakultásoktól való eltéréseket felsorolja: uo. 269rv, Feljegyzés az új magyar fakultásokról, 1947. júl. 31. A Mindszentynek küldött válaszlével fogalmazványa: uo. 264rv, Ex. aud. SSmi., 1947. aug. 18. A Mindszentynek 1947. aug. 20-i dátummal elküldött levelet és a fakultások listáját lásd: PL, 6300/1947.

⁶⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 253, Mindszenty XII. Piusznak, Esztergom, 1947. nov. 21.

⁷⁰ PL, 1904/48, Tardini Mindszentynek (882/48), 1948. febr. 15. Fogalmazványát lásd: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 259rv. Lásd még: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 254r–255r, Feljegyzés az újabb magyar fakultásokról, 1947. dec. 5.

AZ „EGÉSZEN RENDKÍVÜLI” FAKULTÁSOK ISMÉTELT MEGADÁSA 1948-BAN

A kelet-közép-európai katolicizmus fokozatosan romló helyzete 1948-tól arra indította a Szentszékét, hogy egy-egy főpásztornak (ismét) megadja az „egészen rendkívüli” fakultásokat. Ezen felhatalmazások 1946. március 4-i visszavonása mindenesetre nem volt általános érvényű. Az Andrea Cassulo bukaresti nunciusnak 1943-ban megadott „egészen rendkívüli” fakultások 1946-ban bekövetkezett kényszerű távozásáig érvényben maradtak, majd – a pápa rendelkezése értelmében – valamennyi felhatalmazását az 1947 januárjában utódjául kinevezett Patrick O’Hara régens is megörökölte.⁷¹ 1946 után ugyancsak érvényben maradtak az előbb Xaverio Ritter prágai internunciusnak, illetve a távollétében őt helyettesítő Raffaele Forni ügyvivőnek megadott „egészen rendkívüli” fakultások. Amikor pedig 1948 februárjában Gennaro Verolino személyében egy új ügyvivő kinevezésére került sor, XII. Piusz úgy határozott, hogy ő is kapja meg mindazokat a felhatalmazásokat, amelyekkel elődei bírtak. Ez pedig azt jelentette, hogy a pápai követeket megillető jogosítványokon túl Verolino szükség esetén a háború alatt az 1941-ben a washingtoni apostoli delegátus számára megadott, vagy akár az „egészen rendkívüli” fakultásokkal is élhetett – leszámítva a kizárólag felszentelt püspököt megillető bémálási jogot.⁷² Mindezeket a jogosítványokat 1948 szeptemberében az egymást követő további prágai ügyvivők, Giuseppe Sensi,⁷³ illetve Ottavio de Liva szintén megkapták.⁷⁴

Lengyelországban August Hlond bíboros 1948. október 23-án bekövetkezett halála után egyszerre merült fel az utódlás és a ráruházott fakultások sorsának a kérdése.⁷⁵ A Szentszék előbb egy átmeneti megoldással élt. 1948. október 26-án táviratilag értesítették Sapiaha bíborost, hogy további rendelkezésig a korábban ráruházott fakultásokkal egész Lengyelország területén élhet, majd november 9-én azt is engedélyezték, hogy ezen felhatalmazás-

⁷¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Romania, Pos. 183, f. 71–72, Hivatali feljegyzések, 1946. jan. 6. Lásd még: uo. f. 75, Tardini O’Harának (124/47), 1947. jan. 8. A dokumentum elküldött példányát lásd: AAV, Arch. Nunz. Romania, b. 103, fasc. 543, f. 69rv, idézi: VYBÍRALOVÁ 39.

⁷² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, Pos. 222, f. 78., Facoltà per la nunziatura di Praga (hivatali feljegyzés), 1948. febr. 24.; uo. f. 79, Progetto di cifrato, 1948. febr. 24.; uo. f. 81, Verolino 254. sz. rejtjeltávirata, 1948. márc. 23.; uo. f. 82rv, Cecoslovacchia. Facoltà per l’incaricato affari (hivatali feljegyzés), 1948. márc. 29.

⁷³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, Pos. 222, f. 25, Facoltà per l’Incaricato d’Affari della S. Sede (hivatali feljegyzés), 1949. júl. 27. Vö. még VYBÍRALOVÁ 39–40.

⁷⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, Pos. 222, f. 24, Tardini 383. sz. rejtjeltávirata Prágába, 1949. júl. 30.

⁷⁵ Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 415–417, Hivatali feljegyzés, 1948. okt. 24.

sokat a megyéspüspököknek és apostoli kormányzóknak is delegálhatja.⁷⁶ A hosszú távú megoldást a Hlond utódjául kiszemelt lublini püspök, Stefan Wyszyński gniezno-varsói érseki kinevezésével kívánták elérni. Az 1948. november 16-án neki címzett levélben Tardini így nemcsak beleegyezését kérte az érseki kinevezésbe, hanem egyúttal azt is jelezte, hogy Hlond valamennyi, 1946. március 4-én, illetve október 28-án kapott felhatalmazását is megkapja.⁷⁷ Jóllehet a lengyel püspöki kar mellett érvelt, hogy Hlond halála után Gniezno és Varsó külön püspököket kapjon, a Szentszék többek között azért tartott ki eredeti döntése mellett, mert lengyelországi nuncius hiányában jobbnak látszott fenntartani a korábbi helyzetet: a gnieznói és varsói címek egyidejű viselése magasabb presztízst biztosít, ráadásul a svájci futár Varsóba érkezik, ezért kisebb a lebukás veszélye, ha a lengyel egyház feje a fővárosban is székhellyel rendelkezik, mintha minden esetben Gnieznóba kellene a diplomáciai postát eljuttatni.⁷⁸

Lengyelországban tehát a Szentszék megfelelőnek találta a kialakult gyakorlat fenntartását, és nem látta szükségét, hogy Sapiehának és Wyszyńskinek megadja az „egészen rendkívüli” fakultásokat. Magyarországon ellenben 1948 késő őszeré olyan súlyossá vált az egyház helyzete, hogy Róma erre a lépésre is elszánta magát. Mindszenty – feltehetően nem írásban megfogalmazott, hanem Endrédy Vendel útján közvetített⁷⁹ – kérésére XII. Piusz 1948. december 10-én előbb a börtönben vagy internálótáborban fogva tartott papok misézését lehetővé tévő felhatalmazásokat adott a magyar bíborosnak,⁸⁰ majd másnapi keltezéssel a korábban többször kért „egészen rendkívüli” fakultásokat is ráruházta.⁸¹ A két dokumentumot Endrédy Vendel zirci főapát vitte magával Budapestre, és kézbesítette sikeresen a címzettnek.⁸² Az „egészen rendkívüli” fakultásokat akadályoztatása esetére 1948. december 22-én Mindszenty Grósz József kalocsai érseknek szubdelegálta.⁸³

⁷⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/II, f. 409–410, Hivatali feljegyzés, 1948. dec. 17.

⁷⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 315, f. 83–87, Tardini Wyszyńskinek. (6964/48), 1948. nov. 16.

⁷⁸ Vö. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 315, f. 23–24, Hivatali feljegyzés. Provvisa di Gniezno e Varsavia, 1948. dec. 10.

⁷⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 204, Datálatlan hivatali feljegyzés. A dokumentum szerint Endrédy Vendel 1948. dec. 7-én személyesen adott át egy erre vonatkozó emlékeztetőt az Államtitkárságon.

⁸⁰ PL, 74/1949, 7552/48. sz. reskriptum. Ex audientia Sanctissimi, 1948. dec. 10.

⁸¹ PL, 8760/1948, Tardini Mindszentynek (7561/48), Vatikán, 1948. dec. 11.

⁸² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 136, f. 198, Barbeta hivatali feljegyzése, 1948. dec. vége; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 136, f. 186rv, Hivatali feljegyzés, 1949. jan. 30.

⁸³ PL, 8760/1948, Mindszenty Grósznek, 1948. dec. 22. (levélfogalmazvány a dokumentum külzetén).

PÁPAI KÖVETEKRE JELLEMZŐ ÁLTALÁNOS FELADATOK

Domenico Tardini Filippo Bernardini berni nunciusnak 1949. február 10-én adott válaszában az elnyert széles körű fakultások mellett azzal indokolta, hogy a lengyel és magyar bíborosok kvázi apostoli delegátusnak tekinthetők, hogy a pápai képviselőkre jellemző sajátos feladatok ellátását is rájuk bízták. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára kifejezetten az egyházpolitikáról és a katolikus egyház ügyeiről szóló jelentések leadásának követelményét nevesítette.

Hlond és Mindszenty valóban rendszeresen küldtek a katolicizmus általános helyzetét, illetve az egyházpolitikai fejleményeket összefoglaló jelentéseket.⁸⁴ Az a tény, hogy amikor mintegy fél évvel kinevezése után még egyetlen jelentés sem érkezett Wyszyńskitől, az Államtitkárság szükségesnek látta az új lengyel prímást emlékeztetni erre a feladatára, világosan jelzi, Róma mennyire nagy jelentőséget tulajdonított ezeknek a beszámolóknak. Az 1949. május 11-én Varsóba küldött levélben még külön fel is sorolták azokat a témákat, amelyekről a Szentszék értesülni kívánt.⁸⁵

Nuncius hiányában a Szentszék ugyancsak a magyar és lengyel bíborosokra bízta, hogy a püspökjelöltekkel közöljék kinevezésüket, kérjék ki a jelöltek beleegyezését, és az új püspök szentelését és beiktatását elvégezzék – akár még a hivatalos kinevezési bulla megérkezése előtt. Ilyen szerepet játszott például Magyarországon Mindszenty Papp Kálmán győri püspök, illetve Bánáss László veszprémi püspök kinevezésekor,⁸⁶ és Lengyelországban Sapiaha Wyszyński érseki kinevezése alkalmával.⁸⁷ Hlond megbízatása még ezen is

⁸⁴ Hlond jelentéseiből néhányat közöl: WILK 167–177, 236–239. További jelentéseit lásd: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 262/I és Pos. 262/II, passim. A konkrét ügyekben írott számtalan jelentésen túl Mindszenty is több átfogó helyzetjelentést írt a pápának, pl. ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 129, f. 70r–71r, 1946. júl. 19.; uo. f. 134r–135v, 1946. okt. 1.; ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 135, f. 5r–6v, 1946. dec. 28.; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 135, f. 12–15, 1947. okt. 30.; ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 139, f. 249–252, 1948. febr. 10.; ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 134, f. 74rv, 1948. jún. 22.; uo. f. 38r–39v, 1948. júl. 25.; uo. f. 42rv, 1948. júl. 30.; uo. f. 41rv, 1948. aug. 31. (Magyar szövege: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József életréjéhez* [szerk. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor; Budapest, Magyar Közlöny, 2008] 427–429, 102 sz. dokumentum); ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 134, f. 40rv, 1948. szept. 6.; ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, Pos. 139, f. 254rv, 1948. szept. 20.; PL, 7342/1948, 1948. okt. 24.; PL, 7607/1948, 1948. nov. 2.

⁸⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 315, f. 248rv, Hivatali feljegyzés, 1949. máj. 7. és levélfogalmazvány Wyszyńskinek, 1949. máj. 11.

⁸⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 125, f. 258, Hivatali feljegyzés Papp Kálmán ügyéről; PL, 5994/1946, Tardini Mindszentynek (3127/46), Vatikán, 1946. máj. 3. Bánáss ügyéről; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, Pos. 125, f. 182rv, Tardini Mindszentynek (6438/46), 1946. szept. 4. (fogalmazvány).

⁸⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Polonia, Pos. 315, f. 83–87, Levélfogalmazvány Wyszyńskinek (6964/48), 1948. nov. 16.

túlment: az ő feladata volt, hogy Sapiehával egyetértésben püspököket jelöljön az üres püspöki székekre. A két lengyel bíboros 1948. április 21-én még arra is megbízást kapott, hogy egyszeri alkalommal ők nevezzék ki a lengyel tábori püspököt, és egyúttal tegyenek javaslatot arra, milyen fakultásokat kellene neki megadni.⁸⁸

ÖSSZEGZÉS

Áttekintésünk mindenekelőtt igazolja, hogy Filippo Bernardini berni nuncius megalapozottan érvelt azzal a svájci diplomácia irányítói felé, hogy a Szentszék jogszerűen vette igénybe a svájci futárpostát az esztergomi, krakkói és gniezno-varsói érsekkel folytatott bizalmas levelezésben. Mivel ugyanis a II. világháború után Magyarországon és Lengyelországban nem működhetett szentszéki képviselő, XII. Piusz a két ország bíborosaira ruházott egy sor olyan jogosítványt és feladatkört, amelyekkel normális esetben – de még a világ- vagy hidegháborús helyzet rendkívüli körülményei között is – a Szentszék diplomatai rendelkeztek. Róma és a helyi egyház közötti speciális közvetítő szerepük miatt joggal lehet tehát Mindszenty Józsefet, August Hlondot, Adam Stefan Sapiehát, illetve Stefan Wyszyńskit kvázi apostoli delegátusnak tekinteni. Az is nyilvánvalónak látszik, hogy a Szentszék ezt a funkciót egy szükséghelyzetre adott különleges válaszként kezelte. Nincsen nyoma annak, hogy bármilyen formában összekapcsolta volna olyan történelmi titulusokkal, mint például a magyar primások született pápai követ (legatus natus) címe. Rómában tehát nem osztották Mindszenty felfogását, miszerint nuncius hiányában ezen történelmi hagyományos jognál fogva a magyar hercegprimás a Szentszék és a magyar katolikus egyház közötti kizárólagos közvetítő.⁸⁹

Elemzésünk egyúttal annak megértéséhez is hozzájárul, vajon mi volt az oka annak, hogy a II. világháború után – legalább 1949-ig – XII. Piusz nagy fokú autonómiát biztosított a helyi egyházaknak. A feltárt források nem utalnak arra, hogy a döntéshozatal decentralizálása mögött a felelősség áthárításának szándéka állt volna, miként azt Hansjakob Stehle feltételezte.⁹⁰ Kutatásunk eredményei sokkal inkább azokat az értékeléseket erősítik meg, amelyek szerint a helyi főpásztorok súlya a Rómába eljutó naprakész infor-

---

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ BALOGH Margit, *Mindszenty József 1892–1975* (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015) 507–508.

⁹⁰ STEHLE, Hansjakob, *Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975* (München – Zürich, Piper, 1975) 280–281, 299.

mációk, illetve általában a gyors és megbízható kommunikációs csatornák hiánya miatt nőtt meg. Ez különösképpen azokra az országokra volt jellemző, ahol a Szentszék nem rendelkezett működő képvisellel. Alapvetően igaznak bizonyult tehát az a megfigyelés, hogy Róma tudatos stratégiával készült arra az eshetőségre, hogy a Szovjetunió ellenőrzése alá kerülő régiókban nagymértékben a helyi hierarchiára kell hagynia a nagyobb horderejű kérdések eldöntését is. Ennek a stratégiának egyik elemét a II. világháború alatt folytatott – részleteiben még feltárandó – püspökkinevezési gyakorlat képezte, a másikat pedig a helyi egyházi hierarchia élén álló primásoknak és érsekeknek biztosított speciális fakultások megadása.⁹¹

A pápai követekre, illetve helyi főpásztorokra ruházott rendkívüli fakultások megadásának története a szentszéki döntéshozatal logikáját illetően is fontos tanulságokkal szolgál. Plasztikusan kirajzolódik belőle, hogy a Szentszék az egyház lelkipásztori szolgálatát veszélyeztető kihívásokra a korábbi tapasztalatokból és bevált gyakorlatokból merítve kínált választ, ugyanakkor minden esetben törekedett a helyi sajátosságokra is figyelemmel lenni. A precedensek és analógiák alapján történő problémamegoldás háttérében az állt, hogy Róma számára kiemelt prioritás volt az egységes egyházfegyelmi gyakorlat fenntartása, és ettől csak a feltétlen szükséges mértékben engedett eltérést.

A rendkívüli fakultások története végül a Szentszék keleti politikájának megértésében is segít. A fakultások kiterjesztésében tudniillik a II. világháború alatt és a háborút követően is jól megragadható egyfajta fokozatosság. Az 1945 után átruházott felhatalmazások köre, összehasonlítva a II. világháború alatti hasonló intézkedésekkel, így kitűnő indikátora annak, Róma hogyan értékelte a szovjet érdekszférába került Kelet-Közép-Európa helyzetének alakulását. A II. világháború végén még a szovjet típusú egyházpolitikával szembeni alapvető bizalmatlanság dominált, így érvényben tartották – sőt új szereplőkre (Hlond, Ritter) is kiterjesztették – a háború utolsó évében adott „egészen rendkívüli” fakultásokat. Miután a Szentszék meggyőződött arról, hogy nem kell a régió azonnali szovjetizálásától tartani, ezeket – legalább részben – visszavonták. Amíg fennállt a remény a vallásszabadság bizonyos mértékű érvényesülésére, 1946–1947 folyamán elsősorban a fennálló kommunikációs nehézségekre tekintettel adtak szűkebb körű, a felmerülő

⁹¹ LUXMOORE, Jonathan – BABIUCH, Jolanta, *The Vatican and the Red Flag. The Struggle for the Soul of Eastern Europe* (London – New York, Chapman, 1999) 62–69; CYWIŃSKI, Bohdan, *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában II* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2005) 361; KENT, Peter C., *The Lonely Cold War of Pope Pius XII. The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943–1950* (Montreal – London – Ithaca, McGill-Queen's University Press, 2002) 122, 173, 230; FEJÉRDY, „*At the Moment...*” 67–83.

konkrét igényeknek megfelelően fokozatosan bővülő jogosítványokat. Amikor azonban 1948-tól mind egyértelműbbé vált, hogy Kelet-Közép-Európában is a szovjet egyházpolitikai gyakorlat adaptálásával és különösképpen a Rómával való kapcsolattartás lehetetlenné válásával kell számolni, a világháború első felében adott fakultásokhoz hasonló felhatalmazásokat ismét életbe léptették, vagy megadták a háború utolsó szakaszában a szélsőséges szükséghelyzetre kidolgozott „egészen rendkívüli” fakultásokat. Ez lényegében azt jelzi, hogy miközben a szentszéki értékelés szerint – legalább a kapcsolattartás lehetőségét tekintve – a vasfüggöny már 1945-ben leereszkedett, a hidegháború egyértelműen 1948-ban kezdődött.

Tanulmányunkban a pápai követeknek, illetve az ezeket helyettesítő helyi főpásztoroknak megadott fakultásokra összpontosítottunk, és csak érintőlegesen szóltunk a súlyos, akár üldözött helyzetbe került helyi ordináriusoknak megadott speciális jogkörökről. A két kérdéskör nyilván nem választható el egymástól, és az is kétségtelen, hogy a kapott különböző fakultások kiemelkedő szerepet játszottak az egyházüldözés nyomán létrehozott félig-meddig titkos egyházi struktúrák működésében, ám helytelen a különböző szintű aktoroknak adott felhatalmazásokat összekeverni.⁹² A Rómával való kapcsolattartás ellehetetlenülése, illetve a püspökök akadályoztatása esetére adott fakultások összefüggéseinek megértéséhez mindenesetre további kutatásokra van szükség.

---

⁹² Ez az összekeveredés érzékelhető: VYBÍRALOVÁ 29–45.

◆◆◆ NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

Magyar egyházi személyek Rómában 1943-ban

A közelmúltban bemutatott a Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájának levéltárát.¹ Ebben található egy tizennyolc oldal terjedelmű névsor, amely a Rómában lakó magyar állampolgárokat sorolja fel.² Nincs rajta dátum, ezért összeállításának időpontjára csak következtetni lehet. Olvasható rajta Apor Gábor báró neve, aki 1939-től 1944-ig volt szentszéki követ.³ A listában lakcímként a követség van feltüntetve: Viale Martiri Fascisti 75, ahol feltehetően 1946-ig lakott, amikor az utca már egy antifasiszta szakszervezeti politikus, Bruno Buozzi nevét viselte.⁴ Rajta van Fejér József jezsuita páter neve, aki 1943-ban tanult teológiát Rómában,⁵ és Dénes Gergely barnabita szerzetesé is, aki 1943-ban váltott szerzetesrendet.⁶ Ezek alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy a névsort 1943-ban állították össze,⁷ amit a hiányzó nevek is megerősítenek és pontosítanak, amint azt majd még látni fogjuk. A névsor feltehetően a magyar külképviselet részére készült, és évek múlva került a

¹ NÉMETH László Imre, *A Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájának levéltára 1950–1958*, in *Levéltári Szemle* (2023) 51–62. A levéltár Esztergomba, a Prímási Levéltárba került 2021-ben. Jelzete: OMKM–MNB (Olaszországi Magyar Katolikus Misszió – Magyar Nemzeti Bizottmány).

² OMKM–MNB, 5.3.18.

³ Életrajza: LEGEZA László, *Báró Altorjai Apor Gábor*, in *Életrajzok, Magyar máltai lovagok voltak* (szerk. Legeza László; Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2019) 13–14.

⁴ OMKM–MNB, 4.7.18, Rómában élő magyarok névjegyzéke, 1946. máj. 22. Az út átnevezéséről lásd: <https://www.roma2pass.it/tag/vie-viali-e-altre-strade/strade-che-hanno-cambiato-nome/> (2022.11.22.).

⁵ BIKFALVY Géza, *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003* (METEM Könyvek 53) (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2007) 65.

⁶ DUDÁS Róbert Gyula, *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2020) 456.

⁷ Hasonló következtetésre jutottunk egy korábbi írásunkban, de tévesen állítottuk, hogy Cserháti József 1943-ban Rómában élt. NÉMETH László Imre, *Szabad magyarok Rómában 1944–1946. Küry Béla és a Szabad Magyarok Szövetsége*, in *Uő, Magyarokról Itáliában 1924–2014* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2020) 118.

Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájába, amely 1950-ben kezdte meg működését.⁸ Írógéppel írták, öt nevet pedig utólag kézzel írtak rá. Összesen 305 név szerepel rajta, akik közül 82 pap, teológus, szerzetes és szerzetesnővér. A Rómában élő magyarok 26,8%-a tehát egyházi személy volt. Ebben a tanulmányban a névsorban szereplő 73 férfi egyházi személyt mutatjuk be, azt, hogy mikor és miért kerültek Rómába, meddig tartózkodtak ott, és hogyan alakult további életútjuk. A felsorolást egyházi kollégiumokban élő papnövendékekkel és papokkal kezdjük, majd a szerzeteseket a rendek ábécésorrendjében, végül azokat, akik ezeken a kategóriákon kívüliek.

KOLLÉGIUMBAN ÉLŐ PAPANÖVENDÉKEK ÉS EGYHÁZMEGYÉS PAPOK *Collegium Germanicum et Hungaricum*

Rómában több évszázados múltra tekint vissza a Collegium Germanicum et Hungaricum (CGH), amely azóta, hogy XIII. Gergely pápa 1580-ban a Collegium Hungaricumot egyesítette a Collegium Germanicummal, mind a mai napig helyet ad magyar papnövendékek képzésének.⁹ A 20. század első felében, a két világháború között magyarországi egyházmegyékből hozzávetőlegesen negyven papnövendék volt a lakója, akik hazatérve fontos tisztségeket töltöttek be a teológiai oktatás és az egyházkormányzat terén.¹⁰ Az 1920–1945 közötti években Erdélyből is volt a kollégiumnak tizenkét magyar papnövendéke. A névsor szerint az alábbi tizenegy magyar élt a Piazza del Gesù 45. sz. alatt, ahol akkor a kollégium székhelye volt, akiknek neve után megadjuk születési és halálozási dátumukat, egyházmegyéjüket, tanulmányi éveiket és papszentelésük dátumát, valamint rövid életrajzukat.

Bisztyó József (1920–2007) – Kalocsa. CGH 1940–1943 és 1945–1950; szent. 1947.10.26.¹¹

A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Akasztón született 1920. február 8-án.¹² A Pápai Gergely Egyetemen teológiából doktorált 1950-ben,

⁸ A névsorban 74 név kézzel meg van jelölve. Nagy valószínűséggel ezeket a neveket Hlatky Endre, az MNB irodavezetője jelölte meg, mert hasonló kék színű íróeszközzel van ráírva Küry Béla neve a naplóira. OMKM–MNB, 4.7.1–4, lásd: NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 119.

⁹ Története: STEINHUBER, Andreas, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom I–II* (Freiburg, Herder, 1906²); BITSKEY István, *Il Collegio Germanico-ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca* (Roma, Viella, 1996).

¹⁰ *Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum, Katalog 15. mǎrz 1960* (Roma, Pont. Collegio Germanico-Ungarico, 1960; a továbbiakban: *CGH Katalog*).

¹¹ *CGH Katalog* 24.

¹² DUDÁS 441.

majd 1951-ben kivándorolt Kanadába. Segédlelkész Allanban, Biggarban. 1956-ban a menekült magyarok lelkésze, 1958-tól magyar lelkész Saskatoonban. 1958–1980 között szemináriumi spirituális, 1960–1986 között egyetemi tanár, ami mellett ellátta az edmontoni magyar plébániát. 1995–2003 között a latin-amerikai bevándorlók lelkésze. 2003-ban nyugállományba vonult és hazatelepült Kalocsára. Ott hunyt el 2007. augusztus 15-én.

Cserháti József (1914–1994) – Pécs. CGH 1934–1942; szent. 1940.12.01.¹³

A Tolna vármegyei Lengyelben született 1914. április 19-én.¹⁴ A teológiát a Pápai Gergely Egyetemen végezte, ahol „magna cum laude” fokozattal doktorált. Hazatérése után 1942 őszétől káplán Újpetrén, 1945-től Dombóváron. 1946-tól Pécsen tanított, 1952-től Győrben, 1956-tól a Budapesti Hittudományi Akadémián. 1961-től káptalani helynök Pécsen, majd 1964-től apostoli kormányzó. 1964. október 28-án Budapesten szentelték püspökké. 1969-től megyéspüspök, 1989-ban vonult nyugdíjba. Pécsen halt meg 1994. április 12-én.

Dóczy Görgy (1915–1993) – Gyulafehérvár. CGH 1936–1943; szent. 1941.10.26.¹⁵

Erdélyben, Gyergyószentmiklóson született 1915. április 25-én.¹⁶ Teológiai tanulmányait Gyulafehérváron kezdte. A Pápai Gergely Egyetemen doktorált, majd hazatért Erdélybe. 1943-tól káplán Oszdolán, 1945-től Szászrégenben, 1947-től Nagyszebenben. 1949-ben plébános Brádon, 1951-ben Déván, 1957-ben Tordán, ahol főesperes. 1982-ben nyugdíjba vonult. Nagyszebenben hunyt el 1993. december 14-én.

Fábián Károly (1919–1993)¹⁷ – Gyulafehérvár. CGH 1942–1950; szent. 1947.10.26.¹⁸

Erdélyben, Magyarbólkényben született 1919. október 19-én.¹⁹ A Pápai Gergely Egyetemen végzett tanulmányai befejezése után Olaszország-

¹³ CGH Katalog 30.

¹⁴ Diós István, *Lelkipásztoraink, 1945–2010 között elhunyt egyházmegyei és szerzetes papjaink* (Budapest, SZIT, 2015) 99. Életrajzi írása: CSERHÁTI József, *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk. Önéletrajzi látképek és felüldítő megállóhelyek* (Pécs, magán, 1990).

¹⁵ CGH Katalog 32.

¹⁶ FERENCZI Sándor, *A Gyulafehérvári (Erdélyi) Főegyházmegye történeti papi névtára* (Budapest, SZIT, 2009) 224.

¹⁷ A névsorban a név Guido.

¹⁸ CGH Katalog 36.

¹⁹ FERENCZI 232; NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona* (Budapest, Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum – Kortárs Irodalmi Központ, 2000) 242; KOVÁCS K. Zoltán, *Egy nehéz, példamutató élet állomásai*, in *Életünk* (1993. március) 5–6.

ban lelkipásztorkodott.²⁰ 1951-ben Zágon József apostoli vizitátor küldte Zürichbe a magyar menekültek lelkipásztorának,²¹ amely munkát 1954-ig végezte.²² Innen Münchenbe került, ahol 1954. február végétől 1978. szeptember 30-ig a Szabad Európa rádió munkatársa.²³ Kisegített a müncheni magyar közösségben. A magyar egyházi helyzetről írt írásai számos emigráns magyar lapban jelentek meg.²⁴ 1977. december 14-én agyvérzést kapott, tolókcocsiba került. Münchenben hunyt el 1993. február 5-én.²⁵

Farkas Géza (1921–1969) – Veszprém. CGH 1939–1948; szent. 1945.12.22.²⁶ Kalocsán született 1921. december 11-én.²⁷ A Pápai Gergely Egyetemen végzett teológiai tanulmányainak befejezése után nem tért haza.²⁸ Posthalban (Bolzano) végzett néhány éves lelkipásztori munka után Rómában, a Via Prenestinán lévő San Leo Plébánia lelkésze. 1960-tól a Szentségi Kongregációban dolgozott. Rómában hunyt el 1969. szeptember 14-én, a Campo Santo Teutonicón a kollégium sírjába temették.²⁹

Fikk László (1920–1969) – Gyulafehérvár. CGH 1939–1940. Erdélyben, Marosvásárhelyen született 1920. február 2-án.³⁰ Egy évig volt a kollégium növendéke, majd kilépett.³¹ Hazatért és tanulmányait 1943-ban Kolozsváron, a bölcsészkaron fejezte be. Előbb középiskolai tanár Marosvásárhelyen, majd 1945-től a Teleki-Bolyai Könyvtár főkönyvtárosa. Több bibliográfiai művet szerkesztett. Marosvásárhelyen hunyt el 1969. április 27-én.

²⁰ Erre utal a Magyar Nemzeti Bizottmány Pénztárkönyvének 1951. jan. 10-i tétele. OMKM–MNB 1.5.

²¹ NÉMETH László Imre, *Száztíz éve született Zágon Józsefvizitátor*, in Uő, *Magyarokról Itáliában* 329 és ott a 133. jegyzet.

²² MIKLÓSHÁZY Attila SJ, *Az emigráns r.k. magyar egyházközségek vázlatos története Svájcban*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (a továbbiakban: MEV) (2012) 3–4/200; CSERHÁTI Ferenc, *Magyarok a bajor fővárosban* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközöség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2016) 68.

²³ A Szabad Európa rádió honlapja szerint 1956. március 1-től volt alkalmazásban, <http://szer.oszk.hu/szemelyek/fabian-karoly> (2022.11.24.). Nekrológja szerint is csak 1956 márciusában vette át a rádióban a magyar egyházi adások szervezését. Kovács.

²⁴ NAGY 243.

²⁵ Uo. Nagy tévesen azt írja, hogy február 14-én.

²⁶ *CGH Katalog* 37.

²⁷ Diós 140.

²⁸ *CGH Katalog* 37.

²⁹ BÁNFI Flório et al., *Itáliai magyar emlékek* (Budapest, Romanika, 2007) 308.

³⁰ Életrajzi adatai: *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I (A–F)* (főszerk. Balogh Edgár; Bukarest, Kriterion, 1981) 579; https://hu.wikipedia.org/wiki/Fikk_L%C3%A1szl%C3%B3 (2022.12.01.).

³¹ Köszönet az adatközlésért a CGH levéltárának.

Ipolyi (Izrael) László (1914–1998)³² – Kalocsa. CGH 1935–1942; szent. 1941.10.26.³³

A Hont vármegyei Bajtán született 1914. november 27-én.³⁴ A Pápai Gergely Egyetemen filozófiából szerzett licenciátust. Hazatérése után első állomáshelye Akasztó. 1949-ben Budapesten doktori fokozatot szerzett.³⁵ 1958-tól Szegeden teológiai tanár, 1983-tól székesegyházi kanonok. 1996-ban nyugállományba vonult. 1997. december 13-án a székesfehérvári papi otthonban hunyt el.

Ispánky Béla (1916–1985) – Esztergom. CGH 1935–1943; szent. 1941.10.26.³⁶ Újpesten született 1916. október 30-án.³⁷ A Pápai Gergely Egyetemen végzett tanulmányai befejezése után hazatért, és 1943-tól Esztergomban, az érseki hivatalban dolgozott. 1944-től érseki szertartó. 1946–1947 között Rómában folytatta tanulmányait és filozófiából doktorált.³⁸ Hazatérése után Budapesten a Szent Imre Kollégium prefektusa. A Mindszenty-perben 1949-ben életfogytiglani fegyházra ítélték.³⁹ 1956-ban a forradalom alatt szabadult és emigrált. 1957-től haláláig Londonban angliai magyar főlelkész.⁴⁰ 1966. szeptember 3-án pápai kápláni címmel tüntették ki.⁴¹ Londonban hunyt el 1985. május 9-én. Földi maradványai 1995 óta az esztergomi bazilika kriptájában nyugszanak.

Rosta Ferenc (1913–1978) – Veszprém. CGH 1933–1941; szent. 1939.10.29.⁴² A Somogy vármegyei Buzsákon született 1913. október 31-én.⁴³ A Pápai Gergely Egyetemen végezte teológiai tanulmányait. Hazatérése után 1941-ben első kápláni helye szülőfaluja, Buzsák és Zalabér, majd 1942-től Attala, 1943-tól hitoktató Nagykanizsán. Néhány éves lelkipásztori szolgálat

³² A névsorban Izrael László névvel szerepel.

³³ CGH Katalog 53.

³⁴ Diós 231; <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/ipolyi-laszlo> (2022.12.12.).

³⁵ Doktori dolgozatának címe: Honorius Augustodunensis *főpapi miséjének* analízise (1949). SOMORJAI Ádám OSB, *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993)* (Studia Theologica Budapestinensia 9) (Budapest, Márton Áron, 1993) 67, 510. sz.

³⁶ CGH Katalog 53.

³⁷ BEKE Margit, *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006* (Budapest, SZIT, 2008) 301–302.

³⁸ A kollégium névtárában nincs feltüntetve, hogy ezekben az években is a kollégium lakója volt. CGH Katalog 53.

³⁹ Életrajzi írása: ISPÁNKY Béla, *Az évszázad pere. Megszólal a tanú. A Mindszenty kirakat-per ismeretlen adatai* (Abaliget, Lámpás, 1995).

⁴⁰ Lelkipásztori működése: BORÓVI József, *A magyar katolikusok lelkigondozása Nagy-Britanniában* (Budapest, SZIT, 2003) 107–153.

⁴¹ *Annuario Pontificio 1971* (Città del Vaticano, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1971) 1638. Beke szerint pápai kamarás címe volt. BEKE, *Az Esztergomi...* 302.

⁴² CGH Katalog 91.

⁴³ Diós 469.

után 1944-től Veszprémben teológiai tanár. 1944-ben Mindszenty József püspökkel együtt letartóztatták. 1949-től plébános Pápán, 1958-tól Fonóban, 1961-től Bálványoson, 1971-től Balatonszemesen. VI. Pál pápa 1978. március 6-án garriánoi c. püspökké és székesfehérvári segédpüspökké nevezte ki. Váratlanul halt meg Székesfehérváron 1978. július 28-án.

Vajda Ferenc (1919–1987) – Szatmár. CGH 1937–1945; szent. 1943.10.31.⁴⁴

Születési helye ismeretlen. A Pápai Gergely Egyetemen teológiából doktorált. Tanulmányai befejezése után Rómában maradt. Közreműködött a San Pastoréban 1945-ben létrehozott Magyar Otthon megalapításában, majd 1946-tól a Pápai Segély Akció magyar részlegének a vezetője lett.⁴⁵ 1948-ban Mindszenty bíboros nevezte ki római magyar lelkésznek. 1950-től a Magyar Nemzeti Bizottmány római irodájának menekültügyi előadója is.⁴⁶ 1951-ben kivándorolt az Egyesült Államokba. 1953-ban Minneapolisban, 1954-től a Wisconsin állambeli Racine-ben működött amerikai szolgálatban 1987. február 28-án bekövetkezett haláláig.

Vajda József (1912–1978) – Esztergom. CGH 1930–1938; szent. 1936.10.25.⁴⁷

Budapesten született 1912. augusztus 28-án.⁴⁸ A teológiát a Pápai Gergely Egyetemen tanulta. Hazatérése után 1938-ban Budapesten hitoktató. 1941-től az esztergomi szemináriumban teológiai tanár, 1946-tól gondnok is. 1955-től plébánoshelyettes Zebegényben. 1966-tól Esztergomban a szeminárium rektora és teológiai tanára. 1966-ban mesterkanonok. VI. Pál pápa 1969. január 10-én cartennai címzetes püspökké és váci segédpüspökké nevezte ki. Esztergomban hunyt el 1978. július 8-án.

A névsor nem tesz különbséget papnövendék és pap között. Mindnyájan úgy vannak feltüntetve, mint papok. Öten – Cserhádi, Fikk, Ipoly, Rosta és Vajda J. – 1943-ban már biztosan nem éltek Rómában, az Újpetrei néven feltüntetett káplán pedig azonos Cserhádi Józseffel.⁴⁹ Nem szerepel a névsorban a gyulafehérvári egyházmegye Zsigmond Albert (1919–1991), aki 1942–1949 között volt a CGH növendéke.⁵⁰ Ezek alapján 1943-ban a kollégiumban hét magyar élt.

⁴⁴ CGH Katalóg 110.

⁴⁵ NÉMETH László Imre, *A római magyarok lelképásztori ellátásának története 1945–2011*, in *Uő, Magyarokról Itáliában...* 19–28; DUDÁS 394.

⁴⁶ NÉMETH, *A Magyar Nemzeti Bizottmány...* 55–56.

⁴⁷ CGH Katalóg 110.

⁴⁸ BEKE, *Az Esztergomi...* 770.

⁴⁹ Tanulmányai befejezése után 1942 augusztusától volt káplán Újpetrén. CSERHÁTI J., *Másokért élünk...* 45.

⁵⁰ CGH Katalóg 119. 1946. okt. 27-én szentelték pappá. Tanulmányai befejezése után Kanadába emigrált. Inkardinálták a Vancouveri Egyházmegyébe, ahol több helyen szolgált. 1984–1991 között a

Pápai Magyar Egyházi Intézet

A Római Magyar Kollégium keretében 1927-ben jött létre a Papi Osztály, amely 1940-ben pápai jogú intézet lett.⁵¹ Magyarországról küldött felszentelt papokat fogadott magasabb teológiai tanulmányok folytatására. A későbbi Római Magyar Akadémia egyházi szekciójának 1928–1939 között 39 magyar pap volt a növendéke, 1938–1940 között 7, az 1940-ben pápai rangra emelkedett intézetnek 1945-ig 15.⁵² „Az Intézet [...] gyűjtőhelye volt a Rómában hivatalos beosztásban vagy tanulmányi célból tartózkodó magyar egyháziaknak.”⁵³ Az általunk vizsgált névsorban csak az intézet vezetőjének a neve szerepel, az 1942–1943-as tanévben az intézetben tanuló hét ösztöndíjas papé nem.⁵⁴ Ez is megerősíti és pontosítja a névsor keletkezésének feltételezett időpontját. 1943-ban állíthatták össze, a Pápai Magyar Intézet (PMI) növendékei az 1942–1943-as akadémiai év után már nem voltak Rómában, és Luttor Ferenc csak egyedül lakott a Falconieri-palota második emeletén.⁵⁵ Olaszország 1943 szeptemberében kilépett a háborúból,⁵⁶ ami új helyzetet teremtett, és így nagy valószínűséggel ez tette indokolttá a Rómában élő magyarok összeírását 1943 őszén.⁵⁷

Luttor Ferenc (1886–1953)

Székesfehérváron született 1886. március 26-án.⁵⁸ A teológiát Bécsben, a Pázmáneum növendékeként végezte. 1908-ban szentelték a Veszpré-

---

lelkipásztorkodás mellett egyetemi teológiai tanár. 1991. dec. 28-án Vancouverben hunyt el. DUDÁS 526. Nem tesz róla említést a gyulafehérvári névtár, amely viszont említi Zsigmond Andrást, aki 1917-ben született, 1935–1940 között volt a CGH növendéke, papszentelése után hazatért. 1960-ban Kolozsváron volt káplán. Felfüggesztették. Kanadába távozott és 1987-ben halt meg. FERENCZI 452; *CGH Katalog* 119.

⁵¹ Története: BEKE Margit, *A Pápai Magyar Egyházi Intézet megalapítása és első évei Rómában (1929–1945)*, in *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)* (szerk. Csorba László, Budapest, HG & Társa, 1998) 69–73; TÓTH Tamás, *A Pápai Magyar Intézet, Róma* (Róma – Budapest, Pápai Magyar Intézet – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2017).

⁵² TÓTH, *A Pápai Magyar Intézet, Róma* 84–86.

⁵³ Pápai Magyar Intézet levéltára, 2–25/1943.

⁵⁴ Bobák János (Miskolc), Taksonyi József és Hegyi László (Pécs), Domán Imre (Eger), Németh László (Székesfehérvár), Rojkovich István (Hajdúdorog), Tóth K. János (Esztergom). TÓTH, *A Pápai Magyar Intézet, Róma* 86.

⁵⁵ Uo. 29.

⁵⁶ STONE, Norman, *A második világháború rövid története* (Budapest, MCC Press, 2023) 138–140; https://hu.frwiki.wiki/wiki/Histoire_militaire_de_%27Italie_pendant_la_Seconde_Guerre_mondiale (2023.07.13.)

⁵⁷ Korábban azt feltételeztük, hogy 1943 első félévében készült, mert nem vettük figyelembe a Pápai Magyar Intézet növendékeinek hiányzó neveit. NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 118.

⁵⁸ Diós 338.

mi Egyházmegye papjává. 1909-ben Bécsben doktori fokozatot szerzett. 1912-ben Rómában történelmet és régészetet tanult. Hazatérése után 1913-tól Veszprémben püspöki könyvtáros, 1914-től várlelkész. 1915-től a szemináriumban a történelem és a kánonjog tanára. 1918-tól Balatonfüreden plébános. 1927-től Rómában a közreműködésével jött létre a későbbi Pápai Magyar Intézet, amelynek 1940–1947 között első rektora.⁵⁹ 1928–1944 között a szentszéki magyar követségen az egyházi ügyek és a kánonjog tanácsosa. Az 1938. évi budapesti Eucharisztikus Kongresszuson a pápai legátus, Eugenio Pacelli bíboros államtitkár kíséretének megbecsült tagja.⁶⁰ 1943-ban nagyvárad kanonok. 1947-ben kivándorolt Argentínába. Buenos Airesben halt meg 1953. április 28-án.

FÉRFI SZERZETESEK, SZERZETESNÖVENDEK

A férfi szerzetesrendekből az alábbi nevek szerepelnek a névsorban, akiket a szerzetesrendek ábécésorrendjében mutatunk be.

Barnabita

Dénes (Kriván) János Gergely⁶¹ (1914–1979)

A Békés vármegyei Mezőhegyesen született 1914. február 12-én.⁶² 1933-ban rokonaihoz emigrált Belgiumba. 1934-ben lépett be a barnabita atyák rendjébe. A noviciátus után Firenzébe küldték tanulni. Tanulmányait 1936–1940 között Rómában folytatta, ahol a Via Pietro Roselli 6. szám alatt lévő rendi szemináriumban (Seminario Teologico San Antonio Maria Zaccaria) lakott, amely cím a névsorban a neve után fel van tüntetve. 1939. december 25-én Rómában szentelték pappá. 1943-ban átlépett az oratoriánus rendbe, ettől fogva a Chiesa Nuovánál lévő rendházban lakott.⁶³ 1943–1945 között a szentszéki magyar követség titkára, Apor Gábor közvetlen munkatársa. 1944-ben a Pápai Gergely Egyetemen doktori fokozatot szerzett egyházjogból. 1945–1949 között a Vatikán megbízásá-

⁵⁹ TÓTH Tamás, *A Pápai Magyar Intézet alapító rektora: Luttor Ferenc*, in Uő, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből* (Budapest, SZIT, 2021) 245–258.

⁶⁰ *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve* (Szerk. A Kongresszus előkészítő bizottsága, Budapest, SZIT, 1938) 64 és fényképe 73.

⁶¹ A névsorban Dénes M. Gergely néven szerepel.

⁶² NÉMETH László Imre, *Az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió levéltára 1952–2006*, in Uő, *Magyarokról Itáliában...* 156 és ott a 47-es jegyzet; DUDÁS 456.

⁶³ OMKM–MNB, 4.7.18, A római magyarok névsora (1946. máj. 22.).

ból az ausztriai magyar menekültek lelkipásztora.⁶⁴ 1950-től Bogotában működött. 1956-ban, Rómában az Olasz Vöröskereszt megbízta a magyar menekültek gondozásával és koordinálásával.⁶⁵ 1957 első felében a Cadi Landino (Bologna) menekülttábor magyar lelkésze. 1957 második felében rendi előjárói visszahívták Bogotába. 1961-ben egészségügyi okok miatt az Egyesült Államokba költözött, ahol Los Angelesben és Buffalóban működött. 1967-ben Kanadában telepedett le, ahol több helyen működött. Az Ontario állambeli St. Catharinesben vagy Torinóban hunyt el 1979. szeptember 20-án.⁶⁶

Bencések

A bencés rendből az alábbi hárman szerepelnek a névsorban:

Becse Gaszton Ferenc OSB (1913–1970)⁶⁷

Az Esztergom vármegyei Ebeden született 1913. október 1-jén.⁶⁸ 1934-ben lépett a bencés rendbe. Teológiai tanulmányait 1935–1942 között Rómában, a Szent Anzelm Egyetemen végezte.⁶⁹ Közben szentelték pappá 1940-ben. Hazatérése után Bakonybélben lelkész, 1946-tól Celldömölkön káplán, 1949-től lelkész Pápán, 1958-tól Lepsényben, 1967-től Enyingen plébános. Ebeden (Csehszlovákia) hunyt el 1970. július 30-án.

Szigeti Kilián Miklós OSB (1913–1981)

Szombathelyen született 1913. április 18-án.⁷⁰ 1931-ben lépett a bencés rendbe. 1937-ben szentelték pappá, tanári oklevelet szerzett, majd 1938–1942 között tanult Rómában, a Szent Anzelm Egyetemen, ahol 1942-ben doktorált, majd hazatért. Pannonhalmán a Szent Benedek-rendi Főapátsági Tanárképző Intézetben főiskolai tanár, a székesegyház karnagya, s tanított a gimnáziumban is. 1947–1949 között Budapesten a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán folytatott orgonatanulmányokat. Győrben hunyt el 1981. december 26-án.

⁶⁴ Miklósházy Attila erről nem tesz említést. MIKLÓSHÁZY Attila SJ, *Római katolikus magyar lelkipásztorkodás Ausztriában*, in MEV (2013) 1–2/143–176.

⁶⁵ NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 134 és ott a 140-es jegyzet.

⁶⁶ *Halottaink*, in *Szolgálat* (1979) 4/93.

⁶⁷ A névsorban keresztneve József.

⁶⁸ *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára 1802–1986* (összeáll. Berkó Pál – Legányi Norbert; Pannonhalma, 1987) 205, 1560. sz.; Diós 49–50.

⁶⁹ SOMORJAI Ádám OSB, *Magyar bencések Nyugaton 1931–2018* (kézirat; Pannonhalma, 2021) 35.

⁷⁰ *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára...* 201, 1524. sz.; [https://www.gyorikonyvtar.hu/gyel/index.php/Szigeti_Kili%C3%A1n_dr._\(2022.11.26.\)](https://www.gyorikonyvtar.hu/gyel/index.php/Szigeti_Kili%C3%A1n_dr._(2022.11.26.)); <https://premontrei-keszthely.hu/wp-content/uploads/2020/01/szigeti.pdf> (2023.02.11.); SOMORJAI, *Magyar bencések Nyugaton* 35.

Janota Cirill Miksa OSB (1890–1963)

Brassóban született 1890. május 4-én.⁷¹ 1906-ban lépett be a bencés rendbe. 1913-ban szentelték pappá. Teológiai tanulmányokat folytatott Rómában 1910–1914 között. Hazatérése után főiskola tanár és főapáti szertartó. 1928-ban tért vissza Rómába, ahol a Szent Anzelm Egyetemen 1943-ig a dogmatika tanára és a rend prokurátora.⁷² 1943-ban visszatért Pannonhalmára tanítani. 1956-ban nyugalomba vonult. Pannonhalmán hunyt el 1963. február 11-én.

Velük együtt tanult Rómában másik három magyar bencés, Timkó Remig Imre OSB (1920–1988),⁷³ Solymós Szilveszter László OSB (1920–2006)⁷⁴ és Vönöczky Gyula Fábián OSB (1919–1994),⁷⁵ akik a névsorban nem szerepelnek. Az életrajzok alapján a hat bencés közül 1943 első félévében ketten, Janota Cirill Miksa OSB és Vönöczky Gyula Fábián OSB tartózkodott Rómában, a többiek az előző évben visszatértek már Magyarországra. A névsor összeállításakor, 1943 őszén azonban már egy magyar bencés sem tartózkodott az Örök Városban.

Ciszterci

A névsorban egy ciszterci neve olvasható, akinek lakcímeként a Via Giacomo Medici 3. van feltüntetve. Életrajzi adatai alapján azonban 1943-ban már nem élt Rómában.

Nagy Sándor Anzelm OCist (1915–1988)

A Nógrád vármegyei Bujákon született 1915. február 2-án.⁷⁶ 1932-ben lépett a ciszterci rendbe. Zircen kezdte meg teológiai tanulmányait. 1941.

⁷¹ *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára...* 156, 1201. sz.

⁷² SOMORJAI, Magyar bencések Nyugaton... 35.

⁷³ Tanulmányait a Szent Anzelm Egyetemen 1939–1942 között végezte. 1942. máj. 14-én kilépett a rendből. *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára...* 216, 1640. sz.; SOMORJAI, Magyar bencések Nyugaton... 36. PIRIGYI István, *Timkó Imre*, in *Magyar Katolikus Lexikon XIII* (Budapest, SZIT, 2008) 967; <https://www.byzantinohungarica.com/index.php/timko-imre-dr-1920-1988> (2022.11.28.).

⁷⁴ Tanulmányait a Szent Anzelm Egyetemen 1938–1942 között végezte. 1943. jún. 20-án Pannonhalmán szentelték pappá. *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára...* 213–214, 1623. sz.; SOMORJAI, Magyar bencések Nyugaton... 35; VICZIÁN János, *Sólymos Szilveszter László OSB*, in *Magyar Katolikus Lexikon XII* (Budapest, SZIT, 2007) 203–204.

⁷⁵ Tanulmányait a Szent Anzelm Egyetemen 1938–1943 között végezte. 1943. szept. 5-én Pannonhalmán szentelték pappá. Diós 607; SOMORJAI, Magyar bencések Nyugaton... 35.

⁷⁶ *A Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának névtára 1943–1944* (Székesfehérvár, Debreczeni István, 1944) 37 és 66; KERESZTY Rókus OCist, *Nagy Anzelm (1915–1988), a dallasi monostor első, alapító apátja*, in *Ciszterci arcképek* (szerk. uő; Budapest, Zirci Ciszterci Apátság – Budai Cisz-

július 13-án szentelték pappá, majd ezt követően előjárói Rómába küldték,⁷⁷ ahol az Angelicumon 1942-ben szerzett doktori fokozatot. Tanulmányai befejezése után 1942-től Előszálláson káplán és apáti jegyző. 1945-ben küldték az Egyesült Államokba, ahol a Spring Bank-i konventben novíciusmester, a rendi növendékek prefektusa.⁷⁸ 1952-ben matematikai tanári oklevelet szerzett. 1955-től a dallasi monostor perjele, majd 1963-tól haláláig első alapító apátja. Dallasban hunyt el 1988. augusztus 5-én.⁷⁹

Másik két ciszterci azonban, Lékai Imre Ányos OCist (1920–1997)⁸⁰ és Dalos Mátyás Patrik COr (1920–1999),⁸¹ akik a névsorban nem szerepelnek, 1943-ban a Szent Anzelm Egyetemen végezték teológiai tanulmányaikat.⁸²

Ferencesek

A névsorban a szerzetesek között a legtöbb a ferences, tizenkilenc, akik közül tizenhétnek a címe Via Merulana 124., azaz a Collegio di Sant Antonio di Padova internazionale per i Frati Minori.⁸³ A névsor nem tesz különbséget felszentelt ferences pap és testvér között, mindkettőt ferencesként jelöli meg. Életpályájukat a névsor rendjében ismertetjük.

Antal Ányos OFM (1917–?)

A Zala vármegyei Tornyiszentmiklóson született 1917. március 23-án.⁸⁴ 1932-ben lépett be a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartományba.

---

terci Szent Imre Gimnázium, 2014) 236–239; FARKASFALVY Dénes OCist, *Tartós otthont keresvén. A ciszterciek története Texasban. Apátság és iskola* (Budapest, Ciszterci Diák és Cserkész Alapítvány, 2021) 99–103, fényképe 102 és utolsó évei 152–154; DUDÁS 279.

⁷⁷ Az 1940–1941. évi névtár szerint Rómában VI. éves. *A Ciszterci Rend Zirci Kongregációjának névtára 1940–1941* (Székesfehérvár, Debreczeni István, 1940) 50.

⁷⁸ *A Ciszterci Rend ... névtára 1943–1944* 26.

⁷⁹ TAKÁCS Emma, Nagy Anzelm Sándor O.Cist., in *Magyar Katolikus Lexikon IX* (Budapest, SZIT, 2004) 439. Dudás szerint aug. 4-én hunyt el. DUDÁS 279.

⁸⁰ Feltehetően 1941–1943 között. *Schematismus Congregationis de Zirc S. Ordinis cisterciensis ad annum Scholarem 1942/43* (Budapest, 1942) 146. Római tanulmányairól nem tesz említést DUDÁS 235. Az 1943–1944-es akadémiai évben már Budapesten V. éves hittudományi hallgató. *A Ciszterci Rend ... névtára 1943–1944* 67. 1944. máj. 17-én szentelték pappá.

⁸¹ Zircen kezdte meg teológiai tanulmányait, az 1940–1941-es tanévben II. éves volt. *A Ciszterci Rend ... névtára 1940–1941* 50 és 66. Feltehetően 1941 őszétől folytatta tanulmányait Rómában. 1943-ban átlépett az oratoriánus rendbe. DUDÁS 74. A ciszterci rend 1943–1944-es névtárában neve már nem szerepel.

⁸² Köszönet a zirci apát titkárságának az információkért.

⁸³ *Annuario Pontificio 1945* (Città del Vaticano, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1945) 850.

⁸⁴ *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci, Anno 1949* (Budapest, Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány, 1949) 209; <https://docplayer.hu/114802507-A-szuz-mariarol-nevezett-magyar-ferences-rendtartomany.html> (2022.11.29.).

Teológiai tanulmányai végzésére Rómába küldték, ahol 1940-ben szentelték pappá. A Via Merulanán lakott, a névsorban a lakcím azonban Via San Francesco a Ripa 20., amely a San Francesco a Ripa ferences templom közelében van.⁸⁵ Egyházzenéből szerzett licenciát. Halálának helye és dátuma ismeretlen.

Bakk Ányos OFM

Neve egyik ferences rendtartomány névtárában sem szerepel. A névsorban lakcíme: San Agostino 20. Neve után ez olvasható: vatikáni levéltár. Ez arra utalhat, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárban végzett kutatásokat, vagy ott dolgozott.⁸⁶

Boda Imre Eustach OFM (1897–1980)

Szolnok vármegyében Jászberényben született 1897. február 20-án.⁸⁷ 1928-ban öltözött be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban. 1932-ben lett örökfogadalmas testvér. 1933-ban Szegeden sekrestyés.⁸⁸ 1935-től haláláig Rómában, a Via Merulanán az Antonianum Kollégiumban beteggondozó.⁸⁹ Rómában hunyt el 1980. március 24-én.

Borostyán Lajos Kund OFM (1919–2006)

Győrben született 1919. október 5-én.⁹⁰ 1938-ban öltözött be a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartományban. Teológiai tanulmányait Rómában, az Antonianumon végezte.⁹¹ 1942-ben szentelték pappá. 1947-ben doktori fokozatot szerzett. Hazatérése után Esztergomban prefektus. 1948-tól a Szombathelyi Egyházmegyében lelkipásztor. 1951-ben megvonták működési engedélyét. 1953-tól sekrestyés és harangozó, segédmunkás, kertész, 1967-től pénzügyi előadó. 1980-tól kereten kívüli gyón-

⁸⁵ *Tabula Almae Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci Pro Anno Christi MCMXXII* (Budapest, Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány, 1942) 17. A templom leírása: PÉTERI Pál, *Róma, a templomok városa* (Kaposvár, magán, 2005) 259–260.

⁸⁶ Neve nem szerepel a magyar kutatók között: TUSOR Péter, *Magyar történelmi kutatások a Vatikánban* (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I, Excerptum Ex vol. I) (Budapest – Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténelmi Kutatócsoportja, 2004).

⁸⁷ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci in Hungaria, Anno Bissextili 1948* (Budapest, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 1948) 79.

⁸⁸ *Schematismus Ordinis Fratrum Minorum, Provinciae S. Johannis a Capistrano in Hungaria, Anno MCMXXXIII* (Budapest, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 1933) 33.

⁸⁹ *Collegio Internazionale Sant Antonio, Schematismus* (Roma, 2010) 73.

⁹⁰ *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae ... 1949* 63.

⁹¹ 1940-ben másodéves volt. *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci, Anno 1940* (Budapest, Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány, 1940) 39.

tató a pesti ferences templomban, 1989-től szerzetesként. Kétszer volt definitor.⁹² Esztergomban, a ferences szociális otthonban hunyt el 2006. március 26-án.⁹³

Czuczor Mihály Kanut OFM (1911–1943)

A Nyitra vármegyei Érsekújváron született 1911. szeptember 13-án.⁹⁴ 1933-ban öltözött be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban. 1940-ben egyszerű fogadalmasként Assisiben nyomdász-ként dolgozott,⁹⁵ majd 1941-től Rómában, az Antonianumon.⁹⁶ A névsorban lakcíme Via Merulana. 1943. szeptember 8-án, Rómában, légitámadás következtében hunyt el.⁹⁷

Dömötör Lajos Ede OFM (1918–1976)

Budapesten született 1918. augusztus 23-án.⁹⁸ 1936-ban lépett be a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartományba. 1938-ban küldték Rómába, hogy az Antonianumon folytassa teológiai tanulmányait.⁹⁹ 1941-ben szentelték pappá. 1945-ben filozófiából doktorált. A II. világháború után Rómában a Pontificia Commissione Assistenza – Pápai Segély Bizottság magyar osztályának a keretében működött.¹⁰⁰ 1947-től Genovában élt, ahonnan 1957 után kivándorolt Venezuelába. 1961-ben a Magyar Felszabadító Bizottság Venezuelai Tanácsának elnökévé választották.¹⁰¹ Caracasban hunyt el 1976. április 12-én.

Fodor Mihály László OFM (1917–1968)

Erdélyben, Gyaláron született 1917. január 4-én.¹⁰² 1932-ben Medgyesén lépett be az erdélyi ferences rendtartományba. 1940-ben Gyulafehérváron

⁹² *A Szűz Máriáról nevezett Magyar Ferences Rendtartomány schematizmusa 1995* (Budapest, Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány, 1995) 33–34.

⁹³ <https://szerzetesek.hu/hirtegl/30-eves-ferences-szocialis-otthon-első-resz> (2023.02.17.).

⁹⁴ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci in Hungaria, Anno 1940* (Budapest, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 1940) 62.

⁹⁵ Uo. 45.

⁹⁶ *Tabula Almae Provinciae Sancti Johannis a Capistrano Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci in Hungaria Pro Anno Christi MCMXLII* (Budapest, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 1942) 27.

⁹⁷ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano ... 1948* 91.

⁹⁸ *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae ... 1949* 66.

⁹⁹ 1940-ben harmadéves volt. *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae ... 1940* 39.

¹⁰⁰ STEINACHER, Gerald, *La via segreta dei nazisti. Come l'Italia e il Vaticano salvarono i criminali di guerra* (Milano, Rizzoli, 2010) 127 és ott a 138-as jegyzet. A segélyszervezet első vezetője 1945-ben az erdélyi származású Mészáros György volt, aki 1947-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, utódja pedig 1947-ig Gallov József piarista. NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 135.

¹⁰¹ TORBÁGYI Péter, *Magyarok Latin-Amerikában* (Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004) 244.

¹⁰² *Romániai magyar irodalmi lexikon...* I 599; https://hu.wikipedia.org/wiki/Fodor_Mih%C3%9C

szentelték pappá. 1941–1943 között Rómában, az Antonianumon folytatta teológiai tanulmányait. A névsorban lakcíme a Via Merulana. Doktori fokozatot szerzett, doktori értekezése 1947-ben latinul Kolozsváron jelent meg a sport erkölcsiségéről. 1951-ben rendtársaival együtt Máriaradnára hurcolták, majd kényszerlakhelyül Dést jelölték ki neki. 1961-ben hatévi börtönre ítélték hazaárulás vádjával. 1964-ben közkegyelemmel szabadult. Vajdahunyadon ápolták, ahol 1968. április 8-án hunyt el.

Füzér Julián István OFM (1915–2005)

A Nógrád vármegyei Héhalmon született 1915. május 30-án.¹⁰³ 1933-ban lépett be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományba. Teológiai tanulmányait Rómában, az Antonianumon végezte, ahol licenciát szerzett. 1941-ben Rómában szentelték pappá, majd a Pápai Gergely Egyetemen doktori fokozatot szerzett.¹⁰⁴ 1946-ban kivándorolt az Egyesült Államokba. 1947–1948-ban Roeblyingben, 1949–1950-ben Milwaukeeban teljesített szolgálatot. 1951–1960 között Roeblyingben plébános, 1960–1970 között DeWittben a lelkigyakorlatos ház lelki igazgatója, 1970-től New Brunswickben plébános,¹⁰⁵ 1972–1984 között Roeblyingben plébános, 1984–1990 között Detroitban lelkész. 1990-ban hazatelepült, kiségitő a budai Margit körúti ferences templomban. Budapesten hunyt el 2005. június 14-én. Mindszenty József bíboros szentté avatásáért fardozott, ő kezdte a tanúk kihallgatását, az ügyet könyveivel is előmozdította.¹⁰⁶

Gaál László Gedeon OFM (1915–1998)¹⁰⁷

A Szolnok vármegyei Tószegen született 1915. január 9-én. 1932-ben lépett be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományba.¹⁰⁸ 1939-ben szentelték pappá. 1940-ben küldték Rómába, hogy az Antonianumon filozófiából doktori fokozatot szerezzen.¹⁰⁹ Pauler Ákosról készített disszertációját 1943. szeptember 8-án egy eltévedt amerikai bombázó Grottaferratában megsemmisítette. Végül a teológiai fakultáson

---

Ally_L%C3%A1szl%C3%B3 (2023.02.25.).

¹⁰³ DUDÁS 117; *Emlékkönyv P. Füzér Julián, O. F. M. gyémánt szentmiséjére. Róma, 1941. július 13. – Budapest, 2001. július 15.* (Budapest, k.n. 2001).

¹⁰⁴ *Tabula Almae Provinciae Sancti Joannis Capistrano ... 1944* 34.

¹⁰⁵ Más források szerint 1971–1984 között volt plébános New Brunswickben. DUDÁS 117.

¹⁰⁶ *Szentnek kiáltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján* (szerk. Füzér Julián; Youngstown, Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1987); FÜZÉR JÚLIÁN OFM, *Mindszenty bíboros, a szent* (Youngstown, Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1989).

¹⁰⁷ A névsorban Gál.

¹⁰⁸ VÁRNAI Jakab, *A „Quaracchi atyák” szövegkritikai tevékenysége*, in *Magyar Könyvszemle* (2006) 2/265–272, különösen 271–272; DUDÁS 123.

¹⁰⁹ Dudas szerint 1941-ben. DUDÁS 123.

Duns Scotus *Theoremata* c. művének hitelességéről írt dolgozatát 1944. március 15-én adta be. Doktori védése után nem tudott hazatérni. A nápolyi egyetemen hallgatott filozófiát, 1945-ben Quaracchiba küldték, ahol beletanult a szövegkritikába. 1962-ben került az Egyesült Államokba, a Szent Bonaventúra Egyetem ferences intézetébe (Saint Bonaventure, New York). 1985-ben készült el William of Ockham kritikai kiadásának utolsó, XVII. kötetével. Ringwoodban (NJ) hunyt el 1998. május 25-én.

Geröcs József Gáspár OFM (1906–1995)

A Szolnok vármegyei Jászberényben született 1906. január 22-én.¹¹⁰ 1926-ban öltözött be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban. 1931-ben lett ünnepélyes örökfogadalmas testvér. Feltételezhetően már 1933-tól Rómában, az Antonianumon és a Curia Generalicián segítő testvér, majd könyvkötő haláláig.¹¹¹ A névsorban lakcíme Via Merulana. 1995. december 18-án halt meg a rend római központjában.

Kozsnyák (Bosnyák) Károly Szilvér OFM (1915–1984)

A Zala vármegyei Nagykanizsán született 1915. március 26-án.¹¹² 1934-ben öltözött be a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartományban. Teológiai tanulmányait Rómában, az Antonianumon végezte 1939–1943 között.¹¹³ Ott szentelték pappá 1939-ben. 1943-tól 1950-ig Szombathelyen teológiai tanár, a kánonjog doktora, hitszónok. 1948-ban doktorált. Promagiszter, a Szombathelyi Egyházmegye egyházjogásza. Tótszerdahegyen hunyt el 1984. június 28-án.

Mandl József Maximus OFM (1917–1996)

A Baranya vármegyei Lippóban született 1917. szeptember 6-án.¹¹⁴ A pécsi jezsuita gimnázium után felvételét kérte a szemináriumba, de másodéves korában egy olvasmányélmény hatására inkább ferencesnek jelentkezett. 1934-ben lépett be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományba. 1941-ben már biztosan az Antonianumon tanult.¹¹⁵ 1941-ben szentelték pappá. 1944-ben még tanulmányait folytatta.¹¹⁶ 1947-ben kivándorolt az Egyesült Államokba. New Jersey államban, New Brunswickben kezdte meg ottani szolgálatát, majd 1948–1953 között Flintben

¹¹⁰ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano ... 1933* 12*.

¹¹¹ Uo. 46; *A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány név- és címtára* [a továbbiakban: *Névtár Kap.*] 1995 (Budapest, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 1995) 17; *Magyar Barát* (1995. jan.) 8.

¹¹² *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae ... 1940* 75; *A Szombathelyi Egyházmegye Papi Névtára 1977* (Szombathely, Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1977) 79.

¹¹³ 1940-ben ötödéves volt. *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae ... 1940* 39.

¹¹⁴ DUDÁS 247.

¹¹⁵ *Tabula Almae Provinciae Sancti Joannis Capistrano ... 1941* 21.

¹¹⁶ *Tabula Almae Provinciae Sancti Joannis Capistrano ... 1944* 34.

(MI), 1954–1955-ben Roeblingben (NJ), 1955–1964 között DeWittben (MI) működött. Ezután ismét Roeblingben (1965–1967), illetve DeWittben (1968–1987), végül 1988–1996 között Burtonban (OH) végzett lelkipásztori szolgálatot. Roeblingben hunyt el 1996. december 11-én.

Orosz János Albán OFM (1912–1976)

A Heves vármegyei Tófalun született 1912. március 5-én.¹¹⁷ 1930-ban öltözött be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban. 1934-ben tett ünnepélyes fogadalmat. 1939-től haláláig Rómában, az Antonianumon szabóként (sutor) dolgozott.¹¹⁸ A névsorban lakcíme Via Merulana. 1976. április 12-én Rómában hunyt el.¹¹⁹

Selinger József Szaléz OFM

Neve egyik ferences rendtartomány névsorában sem található.

Selymes János Simon OFM (1907–1973)

Pest vármegyében, Zsámbékon született 1907. július 7-én.¹²⁰ 1929-ben öltözött be a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartományban. Laiikus testvérként 1936-ban tett örökfogadalmat. 1937-ben Szegedre került. 1942-től pedig már Rómában a rend központi vezetőségének a szolgálatára állt.¹²¹ A névsorban a címe Via Merulana. 1973. július 22-én halt meg Rómában.¹²²

Szabó György Gyula OFM (1914–1971)

Szegeden született 1914. április 24-én.¹²³ 1935-ben öltözött be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban. 1939-ben lett örökfogadalmas testvér. 1940-től Rómában a Curia Generalizia szolgálatában állt könyvkötőként.¹²⁴ A névtárban a címe Via Merulana. Később szakács volt.¹²⁵ 1971. április 25-én hunyt el Volierrában (Olaszország).¹²⁶

Szabó István Titusz OFM (1919–2000)

A Sopron vármegyei Szanyban született 1919. augusztus 14-én.¹²⁷ 1934-ben öltözött be a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartományban. Bucsuszentlászlón végezte a noviciátust. 1942-ben szentelték pappá,

¹¹⁷ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano ... 1940* 61.

¹¹⁸ Uo. 45.

¹¹⁹ *Névtár Kap. 1994* 41.

¹²⁰ *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae ... 1949* 115.

¹²¹ *Tabula Almae Provinciae S. Mariae ... 1942* 17.

¹²² *A Szűz Máriáról nevezett Magyar Ferences Rendtartomány schematizmusa 1995* 49.

¹²³ *Schamismus Provinciae S. Johannis a Capistrano ... 1948* 80.

¹²⁴ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano ... 1940* 45.

¹²⁵ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano ... 1948* 64.

¹²⁶ *Névtár Kap. 1994* 40.

¹²⁷ VÁRNAI 271–272.

majd az Antonianumba küldték. 1947-ben doktorált Szent Bonaventúra szentháromságtanából. 28 évesen került Quaracchiba, elsősorban Szent Bernardin műveinek kritikai kiadásán dolgozott, és mellette könyvtáros is volt. 1960-ban Rómába került, az Antonianumon tanított dogmatikát. 1968-tól a római provincia tagja lett. 1968 után lelkipásztori beosztásokat kapott a palestrinai, vicovarói és pigliói rendházakban. 1980-tól a Szentté Avatási Ügyek Kongregációjának konzultora.¹²⁸ 1984-ben kapott megbízást Gaetano Catanoso, majd pedig Antonino Celona calabriai ferencesek írásainak teológiai véleményezésére. Ebből a célból sokat tartózkodott Messinában. Betegsége miatt végül Rómába, a San Sebastiano-rendházba került, ahol 2000. szeptember 2-án hunyt el.

Szunyogh Lajos Gudbert OFM (1904–1983)

A Zala vármegyei Reszneken született 1904. július 2-án.¹²⁹ 1929-ben lépett be a Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartományba. 1933-ban laikus testvérként tett ünnepélyes fogadalmat, ami után Budapesten sekrestyés. 1940-től élt Rómában, az Antonianum szolgálatában állt.¹³⁰ A névsorban a lakcíme: Via Merulana. 1942-től Grottaferratában szolgált.¹³¹ Rómában hunyt el 1983. április 13-án.¹³²

Zsámboki János Zenó OFM (1907–1982)

A Hajdú vármegyei Püspökladányban született 1907. október 28-án.¹³³ 1936-ban öltözött be a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományban. 1940-től Rómában dolgozott, az Antonianumon. Konyhai szolgálatot végzett.¹³⁴ Lakcíme a névsorban Via Merulana. Nápolyban hunyt el 1982. november 20-án.¹³⁵

A névsorban felsoroltakon kívül 1943-ban Rómában tanult Mészáros György erdélyi ferences (1916–2005),¹³⁶ aki 1942–1947 között végezte teológiai tanulmányait az Antonianumon, valamint a Szent Istvánról nevezett Erdélyi

¹²⁸ Nevét az *Annuario Pontificio* kötetekben az 1981–1995 közötti években nem találtuk.

¹²⁹ *Schematismus Almae Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci ieunte anno 1938* (Budapest, Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány, 1938) 40.

¹³⁰ *Schematismus Provinciae Sanctae Mariae ... 1940* 39.

¹³¹ *Tabula Almae Provinciae S. Mariae ... 1942* 17.

¹³² *A Szűz Máriáról nevezett Magyar Ferences Rendtartomány schematizmusa 1995* 50.

¹³³ *Schematismus Provinciae S. Johannis a Capistrano ... 1948* 80.

¹³⁴ Uo. 63.

¹³⁵ *Névtár Kap.* 1994 42.

¹³⁶ DUDÁS 263, római tartózkodásáról azonban nem tesz említést. 1948-ban vándorolt ki az Egyesült Államokba. Rómában Mindszenty bíboros jelölésére lett a Pontificia Commissione Assistenza, a pápai segélyszervezet magyar részlegének a vezetője. NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 14 és ott a 18-as jegyzet.

Ferences Rendtartományból Rómában tanult Antoniono Athén is.¹³⁷ Az ismeretleneket nem számítva 1943-ban 17 magyar ferences élhetett Rómában.

Kapucinus

A rendi kimutatások szerint korábban néhány kapucinus tanult Rómában.¹³⁸ A névsorban csak egy kapucinus neve szerepel, de 1943-ban már ő is Budapesten működött.

Frey Ferenc Jácint OFM^{Cap} (1914–1983)¹³⁹

A Fehér vármegyei Móron született 1914-ben.¹⁴⁰ 1929-ben lépett be a kapucinus rendbe. Teológiai tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetem teológiai fakultásán végezte, ahol 1939-ben doktorált.¹⁴¹ 1939-ben szentelték pappá. Elöljárói Rómába küldték, ahol a Pápai Gerely Egyetemen egyháztörténelemből doktorált 1942-ben. A rend kollégiumában lakott a Via Sicilia 159. sz. alatt.¹⁴² 1942. július 15-től a kapucinus rend budai teológiáján tanított és vezette a nyomdát 1950-ig. A rendek feloszlata után az Esztergomi Főegyházmegye keretében káplán Budapest-Alsóvízvárosban, 1969-től a Kövi Szűz Mária-templomban. Budapesten hunyt el 1983. március 27-én.

Minoriták

Minorita magyar szerzetesek 1773-tól magyar gyóntatókként folyamatosan jelen voltak az Örök Városban.¹⁴³ A névsorban a Pádúai Szent Antal-custodiából két szerzetesnek olvasható a neve:¹⁴⁴

---

¹³⁷ *A magyarországi római és görög katolikus papság egyetemes névtára 1943* (Temesvár, 1943) 252.

¹³⁸ Puskás Ferenc Béla OFM^{Cap} (1920–1959) a húszas években, Tallos Ödön József OFM^{Cap} (1912–1990) 1940-ben.

¹³⁹ A névsorban csak a Jácint név szerepel.

¹⁴⁰ BEKE, *Az Esztergomi ...* 210–211. Köszönet a kapucinusokra vonatkozó adatközlésért Bartucz Tamásnak.

¹⁴¹ Neve nem szerepel a következő katalógusban: SOMORJAI, *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863–1993)*.

¹⁴² Collegio di San Lorenzo da Brindisi internazionale per i Frati Minori Cappuccini. *Annuario Pontificio 1945* 850.

¹⁴³ MONAY Ferenc, *A római magyar gyóntatók* (Róma, 1956) 160–163.

¹⁴⁴ *Schematismus almae provinciae S. Elisabeth Hungariae ordinis fratrum minorum S.P.N. Francisci conventualium in Hungaria Pro anno Domini* [a továbbiakban: *Schematismus Conv.*] 1942 (Miskolc, Magyarországi Szent Erzsébetről nevezett Minorita Rendtartomány Főnöksége, 1942) 42.

Monay Ferenc OFMConv (1878–1964)

Erdélyben, Nagybányán született 1878. december 22-én.¹⁴⁵ Egerben és Rómában, a Pápai Gergely Egyetemen végezte teológiai tanulmányait. 1901-ben Rómában szentelték pappá. Az erdélyi minorita rendtartományban kétszer volt tartományfőnök, 1922–1924 között pedig Rómában a generális asszisztense. Rendi előjárói 1927-ben küldték Rómába magyar gyóntatónak, ami ellen a magyar kormány tiltakozott, mert a trianoni békediktátum következtében román állampolgár lett. Május 22-én érkezett Rómába. 1958-ban vonult nyugdíjba.¹⁴⁶ A penitenciáriusok kollégiumában lakott a Vatikánban. Megírta a római magyar gyóntatók történetét saját működéséig bezárólag. A Vatikánban hunyt el 1964. május 5-én.¹⁴⁷

Kovács László Tibor OFMConv (1918–?)

Az Abauj vármegyei Kassán született 1918. január 15-én.¹⁴⁸ 1935-ben Egerben lépett be a rendbe. Tanulmányai végzésére Rómába küldték, ahol 1939-ben tett örök fogadalmat, és ott szentelték pappá 1941. július 13-án. A névsor teológusként tünteti fel, lakhelyként a Via Teodoro 42. sz. van feltüntetve, ahol a rendi kollégium működött.¹⁴⁹ A Szent Bonaventúra Egyetemen szerezhette doktori fokozatot, mert az 1944–1945. évi névtárban doktorként szerepel mint novíciusmester.¹⁵⁰

Rajtuk kívül még Rómában novícius volt P. Monostori Gyula Imre,¹⁵¹ aki Pelérdén született 1903-ban és 1927-ben Freisingben szentelték pappá.¹⁵² 1942-ben még Assisiben volt novícius.

Jezsuiták

A névsor nyolc jezsuitát sorol fel, akik közül Serei Kiss Károly nevénel nincs feltüntetve, hogy jezsuita, papként szerepel. A Pápai Gergely Egyetemen végezték teológiai tanulmányaikat. 1943-ban a névsor szerint Serei kivételével mind a Via del Seminario 120. sz. alatt a rendi szemináriumban laktak:¹⁵³ Alszeghy Zoltán SJ (1915–1991)

¹⁴⁵ MONAY 199–200.

¹⁴⁶ RÁKOS Raymund, *Huszonyegy év Itáliában* (Róma, 1968) 281–282.

¹⁴⁷ *Meghalt P. Monay Ferenc*, in *Új Ember* (1964. máj. 24.) 4.

¹⁴⁸ *Schematismus Conv. 1942* 51.

¹⁴⁹ Collegio Serafico Internazionale per le M.E. dei Frati Minori Conventuali. *Annuario Pontificio 1945* 849.

¹⁵⁰ *Schematismus Conv. 1944–45* 2.

¹⁵¹ *A magyarországi római és görög katolikus papság egyetemes névtára 1943* 255.

¹⁵² *Schematismus Conv. 1942* 52.

¹⁵³ Collegio Romano della Compagnia di Gesù. *Annuario Pontificio 1945* 849.

Budapesten született 1915. június 15-én.¹⁵⁴ 1933-ban lépett a Jézus Társaságába. Tanulmányait Budapesten kezdte, és Rómában folytatta a Pápai Gergely Egyetemen 1940–1945 között. 1942-ben szentelték pappá. A harmadik probációs évet Trentóban töltötte. 1946–1990 között a Pápai Gergely Egyetemen teológiát tanított, közben kétszer a Hittudományi Kar dékánja. 1990–1991-ben Budapesten a noviciátus vezetője. Rómában hunyt el 1991. május 19-én.

Balogh Sándor SJ (1912–1991)

A Zala vármegyei Bezeréden született 1912. november 1-jén.¹⁵⁵ 1928-ban lépett be a Jézus Társaságába. Tanulmányait Szegeden kezdte, majd Budapesten, 1939-ben Innsbruckban, 1940-ben Leuvenben folytatta. 1941-ben szentelték pappá. 1941–1943 között Rómában teológiát és bibliikumot tanult. 1944-ben a harmadik probációs évet Szegeden töltötte, majd visszatért Rómába, ahol 1945–1948 között folytatta biblikus tanulmányait. 1949–1952-ben Bogotában tanított. 1953–1955 között ismét Rómában tartózkodott. 1956-ban utazott Venezuelába, ahol tanított. 1963–1991 között Caracasban működött, és ott halt meg 1991. június 24-én.

Békéssy (Békési) István SJ (1912–2000)

A Csanád vármegyei Mezőhegyesen született 1912. augusztus 15-én.¹⁵⁶ 1937-ben lépett be a Jézus Társaságába. Tanulmányait Budapesten kezdte, Kassán, majd 1941–1943 között Rómában folytatta. Hazatérése után 1944–1946 között Szegeden tanított, majd Pesten lelkész. 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol több helyen végzett lelképásztori munkát magyarok körében. 1960-ban Ausztráliába küldték. 1963–1970 között Werribeeben, Melbourne közelében tanított filozófiát a szemináriumban. 1970-ben visszatért Európába, először Spittalban, majd Klagenfurtban volt magyar lelkész,¹⁵⁷ 1974–1977 között ismét az Egyesült Államokban, Yonkersben (New York) lakott, s mint utazó misszionárius a magyarok között szolgált. 1978–1981 között Torontóban segédlelkész. 1982-ben Hamiltonban plébános, majd 1983-tól haláláig ismét Torontóban végzett lelképásztori szolgálatot. Ott hunyt el 2000. szeptember 30-án.

¹⁵⁴ BIKFALVY 18; <http://jezsuita.hu/nevtar/alszeghy-zoltan/> (2022.12.09.).

¹⁵⁵ BIKFALVY 25; <http://jezsuita.hu/nevtar/balogh-sandor/> (2022.12.09.).

¹⁵⁶ BIKFALVY 28–29; <http://jezsuita.hu/nevtar/bekesi-baginka-istvan/> (2022.12.11.); DUDÁS 46.

¹⁵⁷ Erről nem tesz említést MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus...*

Fejér József SJ (1913–1991)

Győrben született 1913. szeptember 15-én.¹⁵⁸ 1931-ben lépett be a Jézus Társaságába. Bölcséleti tanulmányait Szegeden kezdte és Budapesten folytatta. Teológiai tanulmányait Innsbruckban kezdte, majd 1940–1941 között Romában folytatta. 1940-ben szentelték pappá. 1942-ben Budapesten matematikát és fizikát tanult. 1943-ban folytatta római tanulmányait a Pápai Gergely Egyetemen. Ennek a címe van feltüntetve neve után a névsorban: Piazza della Pilotta 4, de ott feltehetően csak tanult. 1944-ben hazatért, Kassán tanított. 1947-ben Rómában megszerezte a bölcsészeti doktorátust. 1948-ban a franciaországi Paray-le-Monialban végezte a harmadik próbaévet. 1949-ben Szegeden tanított. Rendtársával együtt külföldre szökött. Az északolasz Chieriben létrehozott főiskolán tanított.¹⁵⁹ 1951-ben a magyar tanuló rendtagokkal a belgiumi Leuvenbe költözött. 1954–1958 között a belgiumi vallon (francia nyelvű) rendtartomány főiskoláján tanított. 1959-ben nagy nyelvtudása miatt Rómába hívták, ahol a jezsuita rend központi levéltárának munkatársa lett. Ezt a munkát végezte haláláig. Budapesten hunyt el 1991. július 31-én.¹⁶⁰

Gallus Tibor SJ (1906–1982)

Budapesten született 1906. április 5-én.¹⁶¹ 1924-ben lépett be a Jézus Társaságába. 1927-ben kezdte meg filozófiai tanulmányait Szegeden. Pécssett nevelő, majd 1932–1935 között Innsbruckban végezte a teológiát. 1934-ben ott szentelték pappá. A harmadik próbaévet Budapesten végezte. 1937–1944 között a CGH teológusainak tanulmányi felügyelője (repetitor), és ekkor végezte teológiai tanulmányait a Pápai Gergely Egyetemen. 1944–1945-ben a római magyarok lelkipásztora, és foglalkozott a menekült magyarok lelkipásztori ellátásával is.¹⁶² Tagja volt a Vatikán Németországba küldött első missziójának, s megkezdte az odamenekült magyar papok bevonását a menekültek lelkipásztori ellátásába. 1947-ben Szegeden a szemináriumban teológiát tanított. 1949–1951-ben doktori dolgozatát készítette. 1952–1959 között Mes-

¹⁵⁸ BIKFALVY 65; <http://jezsuita.hu/nevtar/fejer-jozsef/> (2022.12.11.).

¹⁵⁹ A főiskoláról lásd: SZARVAS Béla, *A magyar jezsuita rend hittudományi főiskolája Olaszországban. Fábry Antal S.J. (1902–1985) emlékére*, in MEV (1998) 1–2/281–286.

¹⁶⁰ BIKFALVY szerint Pannonhalmán hunyt el.

¹⁶¹ BIKFALVY 74; <http://jezsuita.hu/nevtar/gallus-tibor/> (2022.12.11.).

¹⁶² NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 134; MOLNÁR Antal, *Kísérlet egy magyar menekültszálló alapítására a római Santo Stefano Rotondo egykori pálos kolostorában (1946)*, in *Ecclesiae et Historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára* (szerk. Zombori István; Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2022) 399–411.

sinában fundamentális teológiát, utolsó évében dogmatikát is tanított. 1960–1962-ben a svájci Lucelle-ben íróként dolgozott, de besegített a menekült magyarok lelki gondozásába is.¹⁶³ 1962–1969-ben a Klagenfurti Egyházmegye szemináriumában újszövetségi szentírástant tanított, és folytatta tudományos kutatásait. 1969-től a bajorországi Kostenzben élt és tudományos munkáin dolgozott. Nem messze állomáshelyétől, a Straubing melletti Perasdorfban autószerencsétlenség áldozata lett 1982. március 3-án.

Polgár István SJ (1902–?)

1902. január 31-én született.¹⁶⁴ 1921-ben lépett be a Jézus Társaságába. 1924-től segítő testvér Péccsett, 1925–1927 között Szegeden. Pontosabb életrajzi adatai ismeretlenek. A névsor szerint a rendi szemináriumban lakott.

Serei Kiss Károly SJ (1912–1992)

Budapesten született 1912. szeptember 24-én.¹⁶⁵ 1930-ban lépett be a Jézus Társaságába. 1938-ban a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus után a tervezett muszlim misszió érdekében a Közel-Keletre utazott, hogy arabul tanuljon. Bejrútban, Bikfayában és Aleppóban bővítette arabtudását, majd 1941-ben Isztambulban török nyelvet tanult, közben az akkori törökországi helynök, a későbbi XXIII. János pápa munkatársa. 1943-ban Rómában fejezte be a keleti nyelvek tanulását az Institutum Orientaléban. A névsorban lakcímekeként ez van feltüntetve. Utána a Gergely Egyetemen tanult teológiát. Rómában szentelték pappá a rend Szent Ignác-templomában. 1947-ben megszerezte a teológiai licenciátust. Párizsba küldték egyetemi lelkésznek, valamint az Action Populaire munkatársa lett. Párizsban megismerkedett Pierre Teilhard de Chardinnel, akinek hatására, a dublini tercia elvégzése után, Oxfordban kultúrantropológiát tanult. 1957-ben, tézise megvédése után, a New York-i Fordham egyetemen kultúrantropológiát tanított. 1978-ban a Gergely Egyetemre kapott meghívást, a tanítás mellett a Vatikáni Rádió angol és magyar adását segítette.¹⁶⁶ 1981-ben ment nyugdíjba. Kölnbe került, ahol a magyar misszió igazgatója és lelkipásztora lett, majd életének utolsó három évét Innsbruckban töltötte mint lelkipásztor és keresett gyóntató, ott is hunyt el 1992. november 2-án.¹⁶⁷

¹⁶³ Erről nem tesz említést MIKLÓSHÁZY, *Az emigráns r.k...*

¹⁶⁴ BIKFALVY 183.

¹⁶⁵ BIKFALVY 206–207; <http://jezsuita.hu/nevtar/serei-kiss-karoly/> (2022.12.09.).

¹⁶⁶ Erről nem tesz említést SZABÓ Ferenc S.J., *A Vatikáni Rádió történetéhez: 50 éves a rádió magyar tagozata*, in MEV (1999) 1–2/101–108.

¹⁶⁷ Az innsbrucki magyar lelkipásztorkodás történetében nem tesz róla említést MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus...*

Wachter (Óry) Miklós SJ (1909–1984)

A Vas vármegyei Németlövön (ma Deutshützen, Ausztria) született 1909. szeptember 9-én.¹⁶⁸ 1927-ben lépett be a Jézus Társaságába. 1929–1932 között Szegeden tanult bölcseletet. 1932–1935 között Kalocsán tanított. 1935–1939 között Szegeden tanult teológiát, ott szentelték pappá 1938-ban. Harmadik próbaévére Firenzébe került, és utána Rómában végezte a doktorátushoz előírt kétéves teológiai kurzust 1941–1943 között. Hazatérése után Szegeden, a rend főiskoláján tanított dogmatikát. 1949 elején a tanuló rendtagokkal együtt hagyta el az országot. Két évig az olaszországi Chieriben létrehozott főiskolán tanított, majd Eegenhooven-Leuvenben volt a fiatalok lelkiatyja. 1954-ben, a magyar ház feloszlása után Innsbruckba, onnan 1958 szeptemberében Klagenfurtba, az egyházmegyei szemináriumba került a dogmatika tanáraként 1971-ig, ekkor a szeminárium Salzburgba költözött. Klagenfurtban maradt, ahol átvette a karintiai magyarok lelkipásztori szolgálatát, és ott jelentette meg a *Magyar Papi Egység* c. lapot.¹⁶⁹ Ennek lett utóda a *Szolgálat* c. lap. 1968-ban Róma közelében súlyos autóbaleset érte, de felgyógyult. 1979-ben két szívinfarktust kapott egymás után; több operáción is átesett. 1983. december 28-án a harmadik szívinfarktussal került kórházba. Klagenfurtban hunyt el 1984. február 19-én.

Kármeliták

A névsorban két kármelita neve olvasható, Kovács János papként, Víg Jób Ferenc pedig szerzetesként:¹⁷⁰

Kovács János Teofil OCD (1915–1980)

A Vas vármegyei Rábahídvégen született 1915. február 1-jén.¹⁷¹ 1932-ben lépett a kármelita rendbe. 1934–1943 között végezte teológiai tanulmányait Rómában. A névsorban a lakcíme Corso d'Italia 39, ahol a sarutlan kármeliták kollégiuma működött.¹⁷² 1936-ban a Szentföldön, a Kármel-hegyen tett örök fogadalmat. 1940-ben Rómában szentelték pappá.

¹⁶⁸ BIKFALVY 171; <http://jezsuita.hu/nevtar/ory-wachter-miklos/> (2022.12.11.).

¹⁶⁹ MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus...* 160.

¹⁷⁰ A kármeliták életrajzát az alábbi írás alapján adjuk közre: PÉCELI Bence Imre OCD, Az 1942–43-ban Rómában élt magyar sarutlan kármeliták (OCD) [kézirat], amelyet az 1942. és 1943. évi rendi katalógusok alapján állított össze. *Catalogus religiosorum et monialium discasceatorum ordinis B. Marae V. de Monte Carmelo in Hungaria Anno 1942 és 1943* (Budapest, Magyar Kármelita Tartományfőnökség, 1942 és 1943). Köszönet az értékes és pontos adatközlésért.

¹⁷¹ BEKE, *Az Esztergomi ...* 388–389.

¹⁷² Collegio dei Santi Teresa di Gesù e Giovanni della Croce internazionale per i Carmelitani Scalzi, Corso d'Italia 39. *Annuario Pontificio 1945* 851.

1943-ban tért haza Magyarországra. Kunszentmártonban, majd Keszthelyen szolgált. 1950-ben az Esztergomi Főegyházmege szolgálatába lépett. Káplán a Budapest-Külső-Ferencvárosi Plébánián, majd 1956-tól haláláig a rend Huba utcai Kármelhegyi Boldogasszony-lelkészségén. Budapesten hunyt el 1980. február 17-én.

Víg Jób Ferenc (1912–?)

Komáromban született 1912. április 16-án. 1931-ben kezdte meg noviciátusát a Sarutlan Kármelita Rendben. 1936-ban tett örökfogadalmat. A rendi névtár szerint 1942-től Budapesten élt, 1947-ben kilépett a rendből. A rendi nyilvántartás nem tud arról, hogy Rómában tanulmányokat végzett. A névsorban lakcímeként a Via San Pancrazio 20. van feltüntetve, ami a sarutlan kármeliták nemzetközi kollégiumának a címe.¹⁷³

Rajtuk kívül 1943-ban Rómában élt még Keller András Tarziciusz OCD (1908–1957), aki 1936–1946 között a missziós szeminárium vicerektora volt, Markovics László Máriusz OCD (1916–?), aki az 1942–1943-as tanévben Rómában folytatott tanulmányokat, Keravin Stock Simon János OCD (1917–?), aki 1942-ben Rómában klerikus növendék volt, majd 1943-ban tanulmányait a Szentföldön folytatta, Sztantites Antal Alajos OCD (1919–?), akit valószínűleg Rómában szenteltek pappá 1943. július 6-án, és Markó Antal György OCD (1914–1976) laikus testvér, aki évekig szolgált a rendi központban, és Rómában hunyt el.¹⁷⁴ Ezek alapján 1943 őszén, a névsor összeállításakor nagy valószínűséggel egy kármelita laikus testvér élt Rómában.

Piaristák

Négy piarista neve szerepel a névsorban,¹⁷⁵ akik közül ketten 1943-ban már biztosan nem éltek Rómában.

Hantó Gyula SchP (1898–1942)

Budapesten született 1898. január 30-án.¹⁷⁶ 1912-ben lépett a piarista rendbe, majd a budapesti egyetemen teológiai tanulmányokat végzett.

¹⁷³ Collegio della B. V. del Carmelo e di S. Teresa del B.G. internazionale Estere dei Carmelitani Scalzi. Uo.

¹⁷⁴ Az adatok Péceli Bence Imre OCD atyának Az 1942–43-ban Rómában élt magyar sarutlan kármeliták (OCD) c. összeállításából valók, amelyet e sorok írójának felkérésére készített. Köszönet neki az adatközlésért.

¹⁷⁵ Köszönet Koltai Andrásnak, a Piarista Rend Levéltára igazgatójának az adatközlésért.

¹⁷⁶ LÉH István SchP – KOLTAI András, *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666–1997* (METEM Könyvek 21) (Budapest, Magyar Piarista Tartományfőnökség – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998) 142.

1921-ben szentelték pappá, ettől az évtől tanított hittant Vácon, majd Kecskeméten és Budapesten. 1927-ben szerzett doktori fokozatot. 1925-től a piarista szerzetesnövendékek elöljárója és teológiatanára volt Budapesten. 1936-tól 1942-ig Rómában, a rend által a Monte Marión fölépített Calasancianum nemzetközi főiskolán tanított teológiát. Eközben, 1939-ben változtatta nevét Halamkáról Hantóra. 1942 júniusában tért haza Budapestre, ahol december 22-én elhunyt.

Szennai Sándor SchP (1915–1984)

A Nógrád vármegyei Lőrinciben született 1915. október 30-án.¹⁷⁷ 1933-ban lépett a piarista rendbe. 1936-ban kezdte meg teológiai tanulmányait Budapesten, majd Rómában folytatta 1937–1942 között, a rend római nemzetközi Calasancianum főiskoláján a Monte Marión (Studentatus interprovincialis ad M. Marium). 1940-ben Rómában szentelték pappá. 1942–1947 között Nagykárolyban, 1947–1949 között Kolozsváron, 1950–1954 között Kecskeméten tanított hittant a piarista gimnáziumokban. 1954. december 16-tól a kecskeméti piarista templom kántoraként működött. Kecskeméten hunyt el 1984. február 20-án.

Szűcs Imre SchP (1897–1953)

Veszprémben született 1897. április 23-án.¹⁷⁸ 1912-ben lépett a piarista rendbe, teológiai tanulmányait 1915–1920 között Budapesten végezte. 1920-tól Kanizsán, majd 1924-től szülővárosában, Veszprémben tanított. Hittanári munkája mellett a cserkészcsapat parancsnoka volt, ahol a Maxi bácsi nevet kapta. Fúvószenekart, Mária kongregációt és bélyeggyűjtő egyesületet is létrehozott. 1940-től három évig a rend római nemzetközi főiskoláján a Monte Marión (Calasancianum) tanított teológiát. 1942-ben tért haza Veszprémbe, majd 1944-től Kanizsán tanított, ahol 1945-től a rendház utolsó rektora lett. 1950 nyarán a kommunista államrendőrség rendtársaival együtt Vácra deportálta. Ezután a budapesti rendházban élt és a karitás munkatársaként dolgozott. Budapesten hunyt el 1953. március 5-én.

Walter János SchP (1886–1972)

A Komárom vármegyei Dadon született 1886. február 1-jén.¹⁷⁹ 1903-ban lépett a piarista rendbe. Teológiai tanulmányait Budapesten végezte 1906–1910 között. 1910-ben szentelték pappá, és ettől az évtől hittanári munkáját Rózsashegyen kezdte, ahol egyben a rendi növendékek (studensek) elöljárója volt. A studentátus megszűnése után 1916–1917-ben Budapesten

¹⁷⁷ Uo. 368.

¹⁷⁸ Uo. 379.

¹⁷⁹ Uo. 420.

lett hittanár, majd Vácott a novíciusok magisztere. A Tanácsköztársaság alatt, 1919-ben el kellett hagynia az államosított rendházat, és tisztségébe nem is helyezték vissza, hanem ismét a budapesti gimnáziumban tanított hittant. 1928-ban került Rómába, ahol a generális Közép-Európáért felelős asszisztense lett. Tisztségét egészen 1958-ig, nyugalomba vonulásáig töltötte be, bár a II. világháború végén, 1944-től 1947-ig Magyarországon (főként Dadon) tartózkodott. Szerepe volt abban, hogy barátja, Tomek Vince 1946-ban a magyar rendtartomány főnöke, majd 1947-től a rend generálisa lett.¹⁸⁰ 1958-tól haláláig a Szerzetesi Kongregáció konzultora.¹⁸¹ Utolsó éveit a Monte Marión álló Calasactinum főiskola épületében töltötte. Rómában hunyt el 1972. szeptember 6-án. A Veranói temetőben a 86-os parcella sarkán lévő nagy piarista kriptá sarkápolnájában nyugszik.

Premontreiek

A névsor két premontrei szerzetest sorol fel, akiknek címe a Via Urbana 158, ahol a premontrei rend kollégiuma található.¹⁸² A névsorban szerepel további öt teológiai hallgató, akikenél ugyanez a cím van feltüntetve. Négyen közülük premontreiek voltak, az ötödik világi pap. 1943-ben tehát az alábbi hat premontrei élt Rómában:

Darnói Dénes Miklós OPraem (1922–1965 után)¹⁸³

A Veszprém vármegyei Pápateszéren született 1922. december 11-én.¹⁸⁴ Jászóváron lépett be a Premontrei Kanonokrendbe.¹⁸⁵ A névsorban teológiai hallgatóként szerepel. A Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja szerint az 1943–1944-es tanévben már Budapesten volt hallgató,¹⁸⁶ életrajzai szerint viszont csak 1946-tól. Dudás Róbert munkájában az áll, hogy Budapesten teológiai doktorátust szerzett, ennek azonban a doktori fokozatot szerettek között nincs nyoma.¹⁸⁷ 1948-ban Rómában a Pápai Gergely Egyetemen egyházjogot végzett. Kivándorolt az Egyesült Államokba. 1954-ben Washingtonban szolgált. 1964-ben filozófiából

¹⁸⁰ Személyéről: LÉH – KOLTAI 390; KÁLMÁN Peregrin OFM, *Mindszenty, Tomek, Barankovics. Arcvonalok és fordulópontok a keleti politikában* (Budapest, SZIT, 2020).

¹⁸¹ Neve a consultorok között először az 1959-es *Annuario Pontifici*óban szerepel (999).

¹⁸² Norbertino per Canonico Regolari Premostratensi. *Annuario Pontificio 1945* 849.

¹⁸³ Teljes neve Kenedy-Darnói Dénes Miklós (Darnói D. Miklós).

¹⁸⁴ VICZIÁN János, *Kenedy-Darnói Dénes*, in *Magyar Katolikus Lexikon VI* (Budapest, SZIT, 2001) 505; DUDÁS 192.

¹⁸⁵ Köszönet a Gödöllői Premontrei Apátság levéltárának közléséért.

¹⁸⁶ *A Pázmány Péter Tudományegyetem Almanachja 1943–1944* (Budapest, 1944) 191.

¹⁸⁷ Neve nem szerepel SOMORJAI, *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának diszsertációi (1863–1993)*.

doktorált. 1954–1957 között Montreálban (Kanada) a La Salle College előadója, 1957–1964 között Philadelphiában az Immaculata College tanársegédje. 1965-től a filozófiai tanszék tanára. Halálának időpontja ismeretlen.

Hutás Zoltán Pongrácz OPraem (1916–1985)

1916. június 23-án született Máriaradnán.¹⁸⁸ 1935-ben lépett be a Jászóvári Premontrei Kanonokrendbe. 1941-ben szentelték pappá. Az 1942–1943-as akadémiai évben Rómában folytatta tanulmányait, ahol bakkalaureátusi fokozatot szerzett. Hazatérése után főiskolai tanár és préposti titkár, majd tábori lelkész. 1945 után haláláig Romániában élt, 1974-től nagyváradi kanonok. 1985. november 10-én hunyt el Nagyváradon.

Lehmann Péter Leó OPraem (1910–?)

1910-ben született. 1928-ban lépett be a Jászóvári Premontrei Kanonokrendbe.¹⁸⁹ 1933-ban szentelték áldozópappá. Teológiai tanulmányokat folytatott Fribourgban és Gödöllőn. 1938-ban Rómában, az Institutum Biblicumban szentírástudományból licenciátusi fokozatot szerzett. 1937–1939 között teológiai tanár a rend budapesti hittudományi és tanárképző főiskoláján, a Norbertinumban, majd 1941–1944 között a Jászóvári Hittudományi Főiskolán tanított. Közben 1939–1940-ben és 1942–1943-ban tanulmányi szabadságon volt Rómában. 1945-ben Gödöllőn, majd Budapesten tartózkodott. 1948-ban kérte átvételét a Veszprémi Egyházmegyébe, Bánáss László megyéspüspök azonban elutasította kérését. Ezután valószínűleg kilépett a rendből. Halálának időpontja ismeretlen.

Polyák István Szilveszter OPraem (1923–?)

1923-ban született. Jászóváron lépett be a Premontrei Kanonokrendbe. A névsor szerint hittudományi hallgató volt, és a Via Urbana 158. sz. alatt lakott. További életrajzi adatai ismeretlenek.

Porpáczy Gábor Ernő OPraem (1920–1982)

A Vas vármegyei Rábahídvégen született 1920. július 10-én.¹⁹⁰ 1938-ban Csornán lépett be a premontrei rendbe. Teológiai tanulmányait Rómában végezte. 1943. április 8-án Rómában tett ünnepélyes fogadalmat, és 1944-ben szentelték pappá. Ezt követően Csornán főiskolai tanár, 1945-től házigondnok is. 1948-tól gimnáziumi tanár. 1947-ben Budapesten szerzett doktori fokozatot.¹⁹¹ Dolgozatát XII. Piusz pápa keresztény állameszmé-

¹⁸⁸ Életrajza és fényképe: FODOR József, *A nagyváradi latin szertartású székeskáptalan* (Nagyvárad, k.n., 2022) 425–429; Gödöllői Premontrei Apátság Levéltára, PrJ-An-SN4-Hutás.

¹⁸⁹ Életrajzi adataihoz a forrás: Gödöllői Premontrei Apátság Levéltára, PrJ-An-SN4-Lehmann.

¹⁹⁰ Diós 447.

¹⁹¹ SOMORJAI, *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi* (1863–

jéről írta. A rendek feloszlatása után a Győri Egyházmegyében végzett lelkipásztori munkát. 1958-tól haláláig Csornán rendi templomigazgató, ott is hunyt el 1982. augusztus 3-án.

Veszelyovszky Vladimir Albin OPraem (1921–2009)

Budapesten született 1921. június 11-én.¹⁹² 1939-ben lépett be a premontrei rendbe. 1944-ben szentelték pappá. A Pápai Gergely Egyetemen végezte teológiai tanulmányait.¹⁹³ 1944–1948 között Magyarországon tanított a rend szolgálatában. Teológiai tanulmányait 1951-től Washingtonban folytatta, ahol doktori fokozatot szerzett. 1951–1952 között Washingtonban, 1953–1970 között West De Pere-ben működött. 1970–2005 között Green Bayben plébános. 2005-ben vonult nyugdíjba. De Pere-ben hunyt el 2009. november 4-én.

Szaléziak

A névsorban két szalézi van feltüntetve. Az egyiknek a lakcíme a Catacombe di San Callisto, ahol mind a mai napig szalézi rendház működik,¹⁹⁴ a másik papként szerepel, noha csak sok évvel később szentelték pappá. Közülük 1943-ban csak az utóbbi élt Rómában.

Szennik Alajos SDB (1883–1972)¹⁹⁵

Budapesten született 1883-ban.¹⁹⁶ Az olaszországi Cavagliában végezte a noviciátust, aminek a befejezése előtt Mexikóba indult. 1918-ban folytatta a noviciátust, ami után fogadalmat tett. Mexikóból Spanyolországba került. A spanyol polgárháború idején Rómában, a Kallixtusz-katakombánál teljesített idegenvezetői szolgálatot. Madridba visszatérve betegápoló és sekrestyés. Ott halt meg 1972. január 26-án.

1993) 122, 1025. sz.

¹⁹² DUDÁS 406. Fényképe: <https://premontrei.hu/bemutakozas/elhunyt-rendtarsak/> (2022.12.09.).

¹⁹³ Dudás szerint csak 1948–1951 között. Uo.

¹⁹⁴ A ház jelenleg is működik, <https://www.infoans.org/sezioni/notizie/item/1991-rmg-san-callisto-e-diventata-una-casa-direttamente-dipendente-dal-rettor-maggiore-prima-visita-ispettoriale> (2023.02.21.).

¹⁹⁵ A névsorban a neve Luis T.

¹⁹⁶ https://szaleziak.hu/_static/elhunyt_szaleziak.php?id=210&name=Szennik%20Alajos (2023.02.16.). Köszönet Ábrahám Béla SDB atyának az adatközlésért.

Schlosser József SDB (1901–1979)

Pozsonyban született 1901-ben.¹⁹⁷ A pozsonyi szemináriumból került Esztergomba. Előljárói Rómába küldték, a CGH helyett azonban a szaléziaknál jelentkezett. 1924-ben tett fogadalmat Genzanóban. Mindvégig a római tartomány tagja maradt.¹⁹⁸ A névsorban lakcíme: Via Ghiberti 2. Kiváló zenei adottságát több rendházban kamatoztatta. Éveken át a lateráni bazilika kórusának volt orgonistája. A bencések Szent Anzelm Egyetemén végezte a teológiát. A papságra méltatlannak tartotta magát, csak öregedő fejjel, 1967-ben kérte pappá szentelését. Rómában hunyt el 1979. augusztus 3-án.

Szervita

A névsorban szerepel egy „László Éder” nevű pap, akinek a lakcíme Corso Umberto Collegio San Marcello.¹⁹⁹ Ez a szervita rend kollégiumának a székhelye. A név hibásan van írva, ténylegesen a szervita rend első magyar tartományfőnökéről van szó, aki 1943-ban nem, de előtte és utána élt Rómában.

Héder László Mária Sándor OSM (1908–1982)

Budapesten született 1908. október 4-én.²⁰⁰ 1927-ben lépett be a szervita rendbe. Az olaszországi Monte Bericóban volt novícius, teológiai tanulmányait Rómában végezte, ahol 1934-ben szentelték pappá. 1935-től Egerben tanár, 1938-ban Máriaremetén novíciusmester. 1939-től Rómában morálist tanított. 1941-ben megválasztották a magyarországi tartomány főnökévé. 1947-ben tért vissza ismét Rómába rendi tanácsosként, ahol tanár és gondnok. 1951-től Írországból, Benurgban filozófiát tanított, 1955-ben Londonban élt. 1956-tól Düsseldorfban volt házfőnök. 1957-től a firenzei Sette Santi Internátus filozófiatanára. 1963-tól a kanadai Montreálban a rendházak előljárója.²⁰¹ 1971-ben visszatért Európába. Először Innsbruckban, 1979-től Forschteinben, majd haláláig Maria Luggauban élt, ahol 1982. október 10-én hunyt el.

¹⁹⁷ https://www.szaleziak.hu/_static/elhunyt_szaleziak.php?id=212&name=Schlosser%20J%20C3%B3zsef (2022.12.09.).

¹⁹⁸ Nincs kartonja Zágon József kartotékjában. Zágon–Magániratok, IX. Szerzetesek/szaléziak. A gyűjteményről lásd: NÉMETH László Imre, *Esztergomi főegyházmegye papok Zágon József kartotékjában 1964–1971*, in *Magyar Sion* (2023) 75–98.

¹⁹⁹ A szervita rend kollégiuma, feltehetően szerzetesnövendék volt.

²⁰⁰ VICZIÁN János, *Héder László Mária Sándor, OSM*, in *Magyar Katolikus Lexikon IV* (Budapest, SZIT, 1998) 713. A szervita rend történetéhez: FEKETE József, *A szervita rend magyarországi története 1867-től 1950-ig* (doktori disszertáció; Budapest, 2009).

²⁰¹ Lásd személyi kartonját: Zágon–Magániratok, IX. Szerzetesek/Szerviták. Dudás nem közli a nevét.

Az 1943. évi országos névtár szerint²⁰² Rómában tartózkodott Casari M. József OSM (1879–1949) is,²⁰³ valamint Kovács M. Ciprián, aki később a makói rendház tagja, és Tóth M. Jenő, aki később az egri rendház perjele lett.²⁰⁴

VILÁGI PAPOK

A következő három egyházmegyes pap szerepel még a névsorban, akik 1943-ban nagy valószínűséggel Rómában éltek.

Koloszár István Gilbert (1897–1967)²⁰⁵ – Veszprém

A Sopron vármegyei Peresztegen született 1897. február 28-án.²⁰⁶ Pannonhalmán és Zircen volt szerzetesnövendék, utóbbi helyen kapta a Gilbert szerzetesi nevet. Teológiai tanulmányait Innsbruckban fejezte be. 1923-ban szentelték a Veszprémi Egyházmegye papjává. 1923-tól segédlelkész, 1931-től plébániai adminisztrátor, 1941-től Mihályfán plébános. Feltehetően a háború alatt került Rómába. A névsorban hittudósként és teológiai hallgatóként van feltüntetve, lakhelyeként pedig a Via Urbana 158. 1948. május 10-én Veszprémben felfüggesztették, mivel engedély nélkül hagyta el szolgálati helyét. 1948-tól az Egyesült Államokban működött először segédlelkészként, majd 1949-től San Diegóban (CA) plébános. Bernardinóban (CA) halt meg 1967. április 24-én.²⁰⁷

Magyary Gyula (1901–1988) – Esztergom

Szolnokon született 1901. október 12-én.²⁰⁸ Filozófiai és teológiai tanulmányait Innsbruckban, Rómában és Bécsben végezte. Életében öt doktrátust szerzett. 1924-ben szentelték az Esztergomi Főegyházmegye papjává. 1929–1940 között Bécsben, a Pázmáneumban vicerektor, prefektus és ökonómus. Serédi Jusztinián bíboros 1940 februárjában Rómába küldte,

²⁰² *A magyarországi római és görög katolikus papság egyetemes névtára 1943* 256.

²⁰³ Budrióban (Olaszország) született, 1894-ben lépett be a rendbe, Rómában végezte teológiai tanulmányait, 1903-ban ott szentelték pappá. Magyarországra küldték, ahol először 1914-ben választották tartományfőnöknek, majd még kétszer újraválasztották. 1941-ben a harmadrend vezetőjeként tért vissza Rómába. 1947-ben Bolognában lett házfőnök, majd 1949-ben Rómában. Ott hunyt el agyvérzésben. Életrajza a halála alkalmából kiadott emlékképen olvasható, amelynek másolatát Fekete József bocsátotta rendelkezésre.

²⁰⁴ Nevük olvasható az 1950-ben, Úrnapián tartott utolsó rendi előjáró-választásról készített jegyzőkönyvön. Köszönet Fekete Józsefnek a dokumentumok másolatáért.

²⁰⁵ A névsorban keresztneveként Imre van feltüntetve.

²⁰⁶ DUDÁS 207.

²⁰⁷ *A Veszprémi Egyházmegye Papságának Névtára 1975* (Veszprém, Veszprém Egyházmegyei Hatóság, 1975) 414.

²⁰⁸ Életrajza: „*I was Francis Moly*”. *Magyary Gyula emlékezései egy titkos politikai-diplomáciai békemisszióra* (Magyar történelmi emlékek. Elbeszélő források) (szerk. Fejérvy András; Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2019) 229–236; BEKE, *Az Esztergomi...* 450–451.

hogy a Sacra Romana Rotán magasabb egyházbírói tanulmányokat végezzen. Májusban titkos pápai kamarási címmel tüntették ki. 1942–1971 között a Sacra Romana Rota ügyvédje és bírója. 1943–1971 között az Urbania Pápai Egyetemen a kánonjog tanára és évekig a jogi fakultás dékánja. A névsor szerint a Vatikánban, a Via della Sagrestia 17. szám alatt lakott. 1944-ben tagja lett a Szabad Magyarok Szövetségének. 1944. október 7-én az amerikai hírszerzés titkos küldetéssel Magyarországra küldte, ahonnan csak 1945 tavaszán tért vissza Rómába. 1945 márciusától 1946 októberéig a Római Magyar Akadémia vezetője. 1946-tól a Máltai Lovagrend tagja. 1965-ben alapító tagja a Szent István Alapítványnak és haláláig az igazgatótanács tagja. 1971-ben vonult nyugdíjba. Rómában halt meg 1988. január 19-én, a veranói temetőben a Máltai Rend kápolnájában nyugszik.

Weinmann Sándor (1878–1950)²⁰⁹ – Esztergom

Budapesten született 1878. november 15-én.²¹⁰ Teológiai tanulmányait Salzburgban végezte. 1904-ben az Erdélyi Egyházmegye papjává szentelték. 1917-ben vette át az Esztergomi Főegyházmegye. Budapesten az érseki líceumban tanított. 1928-ban a főszezséki bíróság tb. ülnöke, 1931-ben nyugállományba vonult. Svájcban telepedett le. Rómában a Via Pettinari 57-ben lakott, pontosan nem tudni, mettől meddig. Svájcban, az Oberwil bei Zug-i Franziskusheim gyógyintézetben halt meg 1950 májusában.

A névsorban továbbá négy görögkatolikus pap neve szerepel, akik közül életrajzaik alapján 1943-ban valószínűleg hárman élhettek Rómában.²¹¹

Bobák Sándor Cirill (1916–1987)

A Borsod vármegyei Viszlón született 1916. szeptember 5-én.²¹² Teológiai tanulmányait Rómában végezte, ahol doktori fokozatot szerzett. A névsorban lakcíme Via Carlo Cattaneo 2. sz. 1940-ben Rómában szentelték pappá, nőtlen maradt. Tanulmányai befejezése után hazatért. A háború alatt tábori lelkész. 1948-ban kivándorolt az Egyesült Államokba. 1948–1950 között parókus Beaver Meadsonban, 1950-ben Detroitban, 1950–1974 között Clevelandben, 1974–1987 között Burtonban. Clevelandben hunyt el 1987. december 13-án, Chardonban temették el.

²⁰⁹ A névsorban neve Weimann formában szerepel, titulusa Monsignore, ennek azonban nem találtuk nyomát az *Annuario Pontificio* kötetekben.

²¹⁰ BEKE, *Az Esztergomi...* 808; FERENCZI 449.

²¹¹ Köszönet Véghső Tamásnak az életrajzi adatok közléséért.

²¹² DUDÁS 50; <https://www.byzantinohungarica.com/index.php/bobak-sandor-dr-1916-1987> (2022.11.26.).

Kozma György – Gheorghe Cosma (1911–1992)

Romániában, a Szatmár megyei Érszodoron (Sudurău) született 1911. július 21-én. Az 1940-ben hozott második bécsi döntést követően lett magyar állampolgár. A Collegio Pio Romeno növendékeként tanult teológiát az Urbaniana Egyetemen.²¹³ 1937-ben szentelték pappá, 1939-ben szerzett doktori fokozatot. A II. világháború után Franciaországba költözött. Párizsban a román görögkatolikus misszió vezetője, a Szuverén Máltai Lovagrend káplánja. Párizsban halt meg 1992. október 27-én.

Ladomérszky Miklós (1910–1981)

Az Abaúj vármegyei Boldogkőváralján született 1910. április 10-én.²¹⁴ Görögkatolikus pap édesapját ugyanígy hívták.²¹⁵ 1931-ben az Eperjesi Egyházmegye papnövendékeként tanult Strasbourgban. 1934-ben szentelték pappá. 1938-tól élt Rómában.²¹⁶ 1937–1940 között Párizsban, 1942-től a római Urbaniana Egyetem kiadásában jelentek meg könyvei, ahol haláláig a keleti teológia professzora és az egyetem könyvtárosa. A névsorban lakcíme Via del Mascherone 55. Rómában hunyt el 1981. december 4-én.

Rácز Sándor – Alexandru Ratiu (1916–2002)

Az egyesült államokbeli Pennsylvaniában született 1916. május 4-én. A család 1921-ben hazatelepült Romániába. Az 1940-ben hozott második bécsi döntést követően lett magyar állampolgár. Filozófiai tanulmányait Nagyváradon kezdte. Rómában, a Pio Romeno Kollégiumban lakott, és az Urbaniana Egyetemen végezte tanulmányait, ahol teológiából doktorált.²¹⁷ Rómában szentelték a Nagyvárad-i Görögkatolikus Egyházmegye papjává 1941-ben. Tanulmányai befejezése után hazatért. 1948-ban a kommunisták letartóztatták. 1964-ig volt börtönben és munkatáborban, ebből 18 hónapot magánzárkában Máramarosszigeten. 1971-ben bátyja családjával együtt visszatérhetett az Egyesült Államokba. 1974-től nyugdíjazásáig a Jolieti Egyházmegyében (IL) szolgált. Több könyvet is megjelentetett a romániai egyházüldözésről. 1996-ban rövid időre visszatért Romániába. Plainfeldben (IL) halt meg 2002. július 25-én.

²¹³ Lakcíme Passeggiata del Gianicolo 5., amely a kollégiumé. *Annuario Pontificio 1945* 845.

²¹⁴ Zágón–Magániratok, VIII. világi papok L.

²¹⁵ Életrajza: NAGY 595; VICZIÁN János, *Ladomérszky Miklós*, in *Magyar Katolikus Lexikon VII* (Budapest, SZIT, 2002) 601. Utóbbiban az apa és a fia életrajzi adatai özszemosódnak. 1943-ban Filkeházán az édesapa volt parókus, <https://www.byzantinohungarica.com/index.php/ladomerszky-miklos-1879-1965> (2022.11.26.).

²¹⁶ Lásd személyi kartonját: Zágón–Magániratok, VIII. világi papok L.

²¹⁷ A névjegyzék szerint a Via del Babuini 149-ben, a Pontificio Collegio Grecóban lakott más görögkatolikusokkal együtt.

Végül van három olyan név, akiket eddig nem sikerült azonosítani. Egynek van feltüntetve a lakcíme, beosztásaik: teológus, pap, szerzetes. Feltehetően mindnyájan teológiai tanulmányaikat végezték, és mivel nincs ezzel ellenkező információknak, 1943-ban valószínűleg Rómában élhettek.

Buslig Gerő	teológus	---
Magyary Imre	pap	Via del Santo Spirito 55. ²¹⁸
Markó Antal	szerzetes	---

A névsorban nincs egyetlen domonkos rendi szerzetes sem. Az 1943. évi rendi névtár szerint Rómában az Angelicumon (Via Salita del Grillo 1.) tanult Végvári Egyed OP,²¹⁹ aki a Veszprém vármegyei Bakonygyepesen született 1914. január 30-án. 1939. június 25-én szentelték pappá.²²⁰ Hazatérése után a rendi főiskolán (Studium Generale S. Thomae Aquinatis) tanított szentírástudományt.²²¹

ÖSSZEGZÉS

Az 1943. évi névsorban szereplő egyháziak bemutatásának a végére értünk. Összegzésül elmondható, hogy a névsor nem volt teljes. Voltak olyanok, akik 1943-ban már nem éltek Rómában, de rajta maradtak a listán, és ismeretesekek olyanok is, akik akkor biztosan ott éltek, de a névsorban nem szerepelnek. A felsorolt 72 egyházi személy közül hat kivételével (Janota, Héder, Monay, Luttor, Walter és Weinmann) mindnyájan tanulmányi céllal érkeztek Rómába. Kiküldetésük eredményes volt, mert akikről vannak adatok, mind megszerezték a tudományos fokozatot (licencia, doktorátus). Ez vonatkozik azokra is, akik tanulmányaikat korábban végezték Rómában, és később megbízatással tértek oda vissza (Janota, Héder, Monay, Luttor, Walter). Hárman lettek püspökök (Cserháti, Rosta, Vajda J.), Héder László tartományfőnök, Ispánki Béla pedig főlelkész. Teológiát tanítottak főiskolán tizenhatan, egyetemen tizenegyen, ebből nyolcan Rómában, köztük olyan kimagasló személyiségek, mint Alszeghy Zoltán SJ és Magyary Gyula. Vatikáni intézményekben, az oktatásban résztvevőkön kívül, heten dolgoztak (Farkas, Dé-

²¹⁸ Egyházi kollégium az 1945. évi *Annuario Pontificio*ban ezen a címen nem található.

²¹⁹ *Catalogus conventuum et fratrum provinciae Hungariae ordinis praedicatorum simul et coenobiorum sororum ibi existentium ineunte anno 1943* (Budapest, Domonkos Rend, 1943) 16; <https://dominicana.hu/rendtortenet/adattarak> (2023.07.13.); *Annuario Pontificio 1945*, 848.

²²⁰ *Catalogus conventuum et fratrum provinciae Hungariae ordinis praedicatorum simul et coenobiorum sororum ibi existentium ineunte anno 1944* (Budapest, Domonkos Rend, 1944) 32.

²²¹ Uo. 16–18.

nes, Gallus, Monay, Szabó T., Vajda, Walter). Pap- és szerzetesnövendékek nevelését hatan végezték (Biszyó, Gallus, Kovács T., Luttor, Nagy, Vajda J.). Tanulmányaik befejezése után Rómában és Olaszországban maradtak tizenhatan, illetve Erdélybe huszonheten tértek haza. Innen később emigráltak kilencen. Börtönben voltak hárman (Ispánki, Fodor, Rácz). Külföldre távoztak Rómából, Magyarországról és Erdélyből huszonnégyen. Erdélyiek voltak nyolcan. Az egyházi szolgálatból hárman léptek ki. Nincs pontos életrajzi adat kilenc személyről. Biztosan Magyarországon haltak meg huszonegyen, külföldön harmincheten, erre vonatkozó adat hiányzik tizennégy személyről. 1943 őszén feltehetően csak hatvannégy magyar egyházi férfi élt Rómában az alábbiak szerint:

	Névsor	Ténylegesen	Névsorban nem szerepel
CGU	12	6	1
PMI	1	1	0
barnabita	1	1	0
bencés	3	0	0
ciszterci	1	0	2
ferences	19	17	2
kapucinus	1	0	0
minorita	2	2	1
jezsuita	8	8	0
kármelita	2	0	1
piarista	4	2	0
premontrei	6	6	0
szalézi	2	1	0
szervita	1	0	3
egyházmegyés pap	3	3	0
görögkatolikus	4	3	0
csak a neve ismert	3	3	0
domonkos	0	0	1
Összesen:	73	53	11

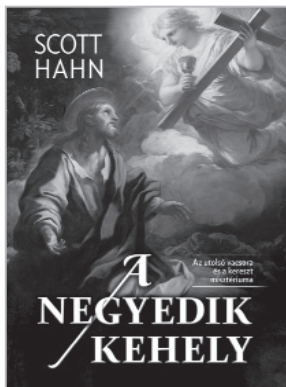
1998–2020 között e sorok írója is évente részt vett a Rómában élő magyar egyháziak címlistájának összeállításában, amely minden évben Szent Miklós ünnepe alkalmából, a Pápai Magyar Intézetben rendezett találkozóra készült el. E névsorokkal kapcsolatos személyes tapasztalatok ugyanazok, amit az 1943. évi névsor is tükröz, mindig voltak, akik lemaradtak, vagy az előző évből rajta maradtak. Ennek ellenére ezek a névsorok hozzájárultak ahhoz, hogy a Rómában élő magyar egyháziak többsége tudjon egymásról. Az 1943. évi névsor is azt szolgálhatta, hogy átfogó, teljességre törekvő képet adjon a Rómában élő magyarokról, köztük az egyháziakról is, ha ezt maradék nélkül nem is sikerült megvalósítania, nekünk pedig értékes információkat nyújt a II. világháború előtti évek római magyar egyházi jelenlétéről.

Scott Hahn

A NEGYEDIK KEHELY

Az utolsó vacsora és a kereszt misztériuma

Vajon miért jelentette ki Jézus az utolsó vacsorán, hogy nem iszik többé a szőlő terméséből, aztán miért kért mégis inni nagypénteken? Miért hasonlítja keresztthalálát egy kehely kiürítéséhez, és miért hiszik a katolikusok, hogy az Eucharisztia áldozat? De hát nem „egyszer s mindenkorra” ajánlotta fel önmagát Jézus a Golgotán? Scott Hahn, aki kétségkívül rendelkezik azzal a ritka adottsággal, hogy a tudományos igazságokat közérthetően tárja az olvasók elé, két szálon közelít az utolsó vacsora és a kereszt misztériumának témájához: miközben feltárja Jézus szavainak és tetteinek ószövetségi és zsidó gyökereit, megosztja velünk a protestantizmusból a Katolikus Egyházba vezető személyes útjának tapasztalatait is. A végeredmény egyfajta detektívtörténet – izgalmas és kalandos utazás, amely örökre megváltoztatja az Eucharisziáról alkotott elképzeléseinket.

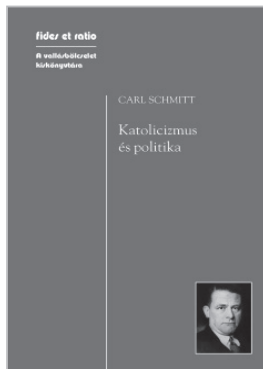
160 oldal, puhafedeles. 3200 Ft

Carl Schmitt

KATOLICIZMUS ÉS POLITIKA

Jelen kötetben Carl Schmitt (1888–1985) német jogász és politikafilozófus két fontos írását ismerhetjük meg. Anélkül, hogy a szerzőnek a német náci pártban vállalt szerepét és általában a politikai nézeteit elfogadni vagy akár csak értékelni akarnánk, fontosnak tartjuk magyarul is közzétenni azokat az elméleti konstrukciókat, amelyeket Schmitt a teológiát, illetve magát a Katolikus Egyházat szemlélve alkotott meg. Az első szövegben Schmitt az egyház jellegét mutatja be, a második írásban pedig a teológiai nyelvhasználat egy lehetséges alkalmazását, a politikai teológia ősi gyökerekből táplálkozó, ám sajátosan új értelmezési horizontját körüljárva.

172 oldal, puhafedeles. Ára: 2600 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
sitkonyvek.hu

◆◆◆ BARA PÉTER TAMÁS

Ki fordította először latinra Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. művét?

Cerbanó Cerbani életrajza más középkori fordítók
kontextusában

A 12. század közepén bencés és ciszterci szerzetesek egy új kéziratot vehettek le könyvtáraik polcáról. Az új szövegre először a Bécs melletti Heiligenkreuzból van adatunk (1133/34–1147 között), majd valamivel később a francia Clairvaux-ból.¹ A szöveg a bizánci lelki irodalom bestsellere volt latin fordításban: Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. fejezetei.² A szöveg folyamatban lévő kritikai gondozása fényt derít majd a fordítás elterjedésének részleteire. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy ki fordította latinra a bizánci görög munkát.

Valamelyest meglepően, a ránk maradt adatok a kutatót a középkori Magyar Királyságba, azon belül is a Pannonhalmi Apátságba vezetik, és egy bizonyos Cerbanust említene. E tanulmányban amellet érvelünk, hogy Maximosz fejezeteinek pannonhalmi fordítója egy velencei származású egyházi személy volt. Ez az ötlet önmagában nem jelent szakirodalmi újdonságot, hiszen Zalán Menyhért, majd Agostino Pertusi és Kapitánffy István is éltek ezzel a feltevéssel.³ A tanulmány újdonsága Cerbanus életének és

¹ A kodikológiai áttekintés (a szövegvariánsok egymáshoz való viszonyának beható vizsgálata nélkül): KASKA, Katharina, *Zur hochmittelalterlichen Überlieferung von Maximus Confessor, Capita de caritate in der Übersetzung des Cerbanus*, in *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* (2021) 221–248. Lásd még: BÁCSATYAI Dániel, *Cerbanus és a Ciszterciek*, in *Századok* (2020) 2/363–378.

² Hitvalló Maximosz koráról, műveiről és utóéletéről a legfrissebb áttekintés: *The Oxford Handbook of Maximus the Confessor* (szerk. Pauline Allen – Bronwell Neil; Oxford, Oxford University Press, 2015). Maximosz műveinek latin fordításairól lásd: DEKKERS, Eloi, *Maxime le Confesseur dans la tradition latine*, in *After Chalcedon. Studies in Theology and Church History Offered to Prof. Albert van Roey to his Seventieth Birthday* (szerk. Carl Laga et al.; Leuven, Peeters, 1985) 83–99.

³ ZALÁN Menyhért, *Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kéziratáiraiban*, in *Pannonhalmi Szemle* (1926) 53; KAPITÁNYFY István, *Cerbanus és Maximus-fordítása*, in *Hungarobyzantina: Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban* (szerk. Mayer Gyula – Farkas Zoltán; Budapest, Typotex, 2002) 172 és 192; PERTUSI, Agostino, *Cultura Bizantina a Venezia*, in *Storia della cultura veneta. I: Dalle origini al Trecento* (Vicenza, Neri Pozza, 1976) 342. Cerbanusszal kapcsolatos további releváns irodalom: PALMA, Marco,

tevékenységének összevetése más középkori görög–latin fordítók életével és az így kibővült forrásanyag újraértelmezése.⁵

1050 után arab, illetve görög nyelvből jelentős számú új szöveg került az európai latin nyelvű szellemi vérkeringésbe.⁶ Az 1050 és 1350 között keletkezett mintegy 200 új szöveg fő olvasói a szövegek újrafelfedezésével párhuzamosan felfutó oktatási központok (pl. Chartres, Párizs, Montpellier, Bologna) oktatói és tanulói voltak.⁷ A szövegek feldolgozása jelentősen hozzájárult az egyetemek megszületéséhez és a középkori világkép átalakulásához.⁸ Érdekes módon az új szövegek fordítása viszonylag kevesek, kb. 30 személy munkásságához köthető. Jelen vizsgálódás segítségével nemcsak arról tudunk meg többet, ki lehetett pontosan Cerbanus, hanem az is nyilvánvalóvá válik, hogy életrajzi háttere és munkássága a középkori görög–latin fordítók élvonalába helyezi őt. Személyében az egyetlen olyan fordítóval állunk szemben, aki a közép-európai régióban fordított, és hatása kimutatható bajorországi

---

Cerbanus, *Cerbanus*, in *Dizionario biografico degli italiani* 23 (Roma, Treccani, 1979), [http://www.treccani.it/enciclopedia/cerbanus-cerbanus_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/cerbanus-cerbanus_(Dizionario-Biografico)/) (2023.10.06); SZOVÁK Kornél, *Cerbanus*, in *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)* (szerk. Kristó Gyula; Budapest, Akadémiai, 1994) 137; BRAND, Charles M., *An Imperial Translator at the Comnenian Court*, in *Byzantinoslavica* (1998) 217–221; SUAREZ, Alex R., *The Western Presence in the Byzantine Empire during the Reigns of Alexios I and John II Komnenos (1081–1143)* (PhD disszertáció; London, 2014) 127–133; UŐ, *From Greek into Latin: Western Scholars and Translators in Constantinople during the Reign of John II*, in *John II Komnenos, Emperor of Byzantium* (szerk. Alessandra Bucossi – Alex R. Suarez; London, Routledge, 2016) 94–97.

⁴ Ez a módszer különösen gyümölcsözőnek bizonyult olyan fordítók esetében, mint Moerbekei Vilmos (BEULLENS, Pieter, *The Friar and the Philosopher: William of Moerbeke and the Rise of Aristotle's Science in Medieval Europe* [Abingdon, Oxon – New York, Routledge, 2022]) vagy Messinai Bartolomeus (*Translating at the Court: Bartholomew of Messina and Cultural Life at the Court of Manfred of Sicily* [szerk. Pieter de Leemans; Leuven, Leuven University Press, 2014]).

⁵ Beleértve a szerző korábbi tanulmányait is: BARA Péter, *Egy velencei a Magyar Királyságban? Cerbanus Cerbano és biográfiája*, in *Acta Historica Universitatis Szegedinensis* (2019) 25–37; UŐ, *A Venetian translator in the Hungarian Kingdom? Cerbanus Cerbano's biography*, in *Hit, Tudomány, Társadalom – Faith, science and community* (szerk. Víz E. Szilveszter et al.; Budapest, Szent István Társulat, 2021) 493–508.

⁶ STEINSCHNEIDER, Moritz, *Die europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen* (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse 149, no. 4 és 151, no. 1) (Vienna, In Kommission bei Carl Gerold's Sohn, 1904–1905); HASKINS, Charles Homer, *Studies in the History of Mediaeval Science* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1924); BERSCHIN, Walter, *Griechisch-lateinisches Mittelalter von Hieronymus zu Nikolaus von Kues* (Bern, Francke, 1980) 211–279 (a felújított angol kiadás: *Greek Letters and the Latin Middle Ages* [ford. Jerold Frakes; Washington, Catholic University of America, 1988]).

⁷ *The European Book in the Twelfth Century* (szerk. Erik Kwakkel – Rodney Thomson; Cambridge, Cambridge University Press, 2018) 215–293.

⁸ *A History of the University in Europe. 1: Universities in the Middle Ages* (szerk. Hilde De Ridder-Symoens et al.; Cambridge, Cambridge University Press, 1992) 312–335, 350–358, 377–385, 417–433.

teológusok traktátusaiban, valamint Petrus Lombardusnak a párizsi egyetemen tartott előadásaiiban.⁹ A rejtélyes fordító életútjának bemutatásához először a „pannonhalmi” Cerbanusszal kapcsolatos adatokat elemzem. Ezt követi a „velencei” Cerbanus életútjának komparatív vizsgálata.

1. A PANNONHALMI FORDÍTÓ

A titokzatos Cerbanus ajándékot adott Dávidnak, a pannonhalmi bencés közösség apátjának, mégpedig Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. művének latin változatát.¹⁰ A kéziratot egy Dávidnak címzett bevezető levél előzte meg, mely információkat tartalmaz a fordítás körülményeiről.¹¹ Ahogyan Leonie Exarchos nemrégiben hangsúlyozta, a fordítások előszavai, illetve a dedikációk hitelesítő funkcióval bírnak: itt derül ki a fordítóról, hogy ki is ő valójában, mennyire képzett, és hogyan készült maga a fordítás.¹² Lássuk tehát, mit árul el a Maximosz-fordításról Cerbanus Dávidnak írt levele.

A fordító szeretettel megtett szolgálatként mutatja be a fordítás elkészítését („servitium cum dilectione”). Címzettjét archimandritának nevezi („reverendissimo patri et domino David archimandritae celeberrimo”). Cerbanus elmondja, hogy nemrégiben Dávid engedélyével felkereste Pastuchium (ma Pásztó) monostorát. Ott több munkára lelt („quosdam libros”) Hitvalló Maximosz tollából, melyekből némely traktátust latinra fordított („aliquos tractatus transferre disposui”). Cerbanus fordítását Dávidnak és közösségének szánja, hogy a közösségi életről szóló újabb forrás gyarapítsa a monostor könyvtárát. Megemlíti, hogy valahányszor a pannonhalmi monostor vendége volt, ott örömet és nyugalmat talált. Cerbanus hangsúlyozza, hogy mivel Isten a szeretet („caritas”), azt megmagyarázni lehetetlen. Ennek ellenére, mégis érdemes egy szeretetről szóló írást elolvasni, ezért Cerbanus alázatos odaadással készítette fordítását, melyet az evangéliumi szegény asszony két fillérjéhez hasonlít (Mk 12,41–44). A fordító elmagyarazza, hogy a fordítást „szennyes kezekkel és rossz lelkiismerettel” („polluta manus et conscientia”) nyújtja át. Szerencsére, ez nem befolyásolja Maximosz művének szent tartalmát. Befejezésül könyörög Istenhez, hogy fordítása olvasóinak épülésére legyen, személyes bűneinek súlyán pedig könnyítsen.

⁹ *Saint John Damascene De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus* (szerk. Eloi M. Buytaert; Saint Bonaventure, NY, Franciscan Institute, 1955), li–liv.

¹⁰ A jelenleg elérhető kiadás: CERBANUS, *Translatio Latina S. Maximi Confessoris de caritate ad Elpidium* (szerk. Terebessy Andor; Budapest, Görög Filológiai Intézet, 1944).

¹¹ CERBANUS, *Translatio Latina S. Maximi Confessoris...* 2.

¹² EXARCHOS, Leonie, *Lateiner am Kaiserhof in Konstantinopel: Expertise und Loyalitäten zwischen Byzanz und dem Westen (1143–1204)* (Paderborn, Brill, 2022) 116–145.

Dávid apát 1131 és 1150 között volt pannonhalmi apát, ami irányadó Cerbanus fordításának datálásában.¹³ Dávid feltehetően az elit tagja volt, jó kapcsolatokkal II. Béla udvarában. Támogatást tudott szerezni a monostor templomának felújítására, melyet 1137-ben szenteltek fel. Első olvasatra nem világos, miért nevezi őt Cerbanus archimandritának. A 12. századi Bizáncban a szó egy szerzetesközösség vezetőjét jelöli.¹⁴ Az archimandrita lehetett hegúmenos („vezető”) egyetlen monostor élén vagy több, egy régióban elszórtan elhelyezkedő, illetve egy város különböző pontjain található monostorok élén.¹⁵ Véleményem szerint a görög szó használata a fordító szempontjából volt fontos. Cerbanus ezzel mutatta be, hogy jártas a bizánci világban és – ami a fordítás szempontjából igazán fontos – a görög nyelvben. Cerbanus nyugat-európai kortársai, még ha nem is voltak fordítók, vagy görög tudásuk hiányos volt, görög címeket adtak munkáiknak, hogy jelezzék nyelvi jártasságukat.¹⁶ Salernói Alfano Nemesziosz *Az ember természetéről* c. művét fordította latinra, és annak a görög *πρέμνων φυσικῶν* címet adta,¹⁷ a teológus Havelbergi Anselm Anticimenon címmel adta közre értekezését.¹⁸ A görög cím mögött tehát nem a 12. századi monasztikus struktúra leírását kell keresnünk.

A következő kérdés: Cerbanus pontosan milyen szövegeket talált Pásztón, és azokból mit fordított le? A levélben szereplő *libros/libri* szó jelenthet önálló munkát is, illetve egy önálló munka egy alrészét (pl. „2. könyv”).¹⁹ A levélből azt is tudjuk, hogy nem csak egy szöveg lefordítása („aliquos tractatus”) történt meg. A kutatás két fordításszöveget tulajdonít Cerbanusnak: Maximosz *Szeretetről* c. fejezeteit, illetve a bizánci teológusnak, Damaszkuszi Jánosnak *Az igaz hitről* c. traktátusát. A *Szeretetről* c. munka fordítása 12 kéziratban maradt ránk (teljes vagy részleges szöveget őrizve meg), melyek alapján Cerbanus bizonyosan tekinthető a szöveg fordítójának.²⁰ A 12-ből három kéziratban a *Szeretetről* c. művet Damaszkuszi János teológiai

¹³ SZOVÁK, Kornél, *Dávid apát*, in *Korai Magyar Történelmi Lexikon...* 162–163.

¹⁴ TALBOT, Alice M., *Archimandrite*, in *Oxford Dictionary of Byzantium I–III* (szerk. Alexander Kazhdan et al.; Oxford, Oxford University Press, 1992) I, 156.

¹⁵ KAZHDAN, Alexander, *Exarch*, in *Oxford Dictionary of Byzantium II*, 767; TALBOT, Alice M. – KAZHDAN, Alexander, *Protos*, in *Oxford Dictionary of Byzantium III*, 1746–1747.

¹⁶ BURNETT, Charles, *The Twelfth-Century Renaissance*, in *The Cambridge History of Science. 2: Medieval Science* (szerk. David Lindberg – Michael H. Shank; Cambridge, Cambridge University Press, 2015) 369–370.

¹⁷ „A természet törvényeinek gyökerei/alapjai.”

¹⁸ A szó jelentése ebben a szöveggörnyezetben „válasz”, a cím maga a görög *ἀντικείμενον* latin átírata. Anselm, ahogyan arról lejjebb lesz szó, 1136-ban vitába szállt Konstantinápolyban Nikomédiai Nikétás bizánci püspökkel vitás teológiai kérdésekben (lásd: 26. jegyz.).

¹⁹ *Liber*, in *A Latin Dictionary* (szerk. Charlton T. Lewis – Charles Short; Oxford, Oxford University Press, 1962).

²⁰ A kodikológiai áttekintést lásd: 1. jegyz.

munkája követi.²¹ Ezek közül viszont egy sem azonosítja egyértelműen, hogy a Damaszkuszi-mű is Cerbanus fordítása lenne. Ennek ellenére a modern kutatás a kézirati hagyomány és a nyelvi hasonlóságok alapján egyértelműen Cerbanust tartja *Az igaz hitről* c. írás latin fordítójának.²² A Damaszkuszi-fordítás admonti és reuni kéziratai Damaszkuszi Szent Jánost, a troyesi kézirat pedig Nagy Szent Basileioszt nevezi meg a mű szerzőjének.²³ A bajoriai teológus, Reichersbergi Gerhoh használta a Cerbanus-féle fordítást két traktátusában.²⁴ Úgy tűnik, hogy különböző kéziratokat használt, mivel az egyik művében Nagy Szent Basileioszt nevezi meg *Az igaz hitről* szerzőjének, egy másik munkájában pedig Damaszkuszi Szent Jánost. Jelen tanulmány szempontjából a fontos információ az lehet, hogy talán maga Cerbanus sem tudta, hogy a hitvallás Damaszkuszi Szent Jánostól származik, és esetleg Hitvalló Maximosznak tulajdonította azt.²⁵ Ami biztos, hogy Cerbanus tekinthető a *Szeretetről* c. munka és Damaszkuszi Szent János *Az igaz hitről* c. mű latin fordítójának.

Térjünk most rá Cerbanus nyelvi képességeire. Cerbanus európai szinten speciális nyelvtudással rendelkezett, mely képessé tette, hogy Maximosz patrisztikus görög nyelven írt lelki-teológiai témájú művét latinra átültesse. Ahogyan arról lentebb szólunk, a feladat nemcsak az írott latin és a bizánci írott görög nyelv mély ismeretét követelte meg, hanem filozófiai-teológiai szakterminusokban való jártasságot és azok latin nyelvre való lefordítását is. 1136-ban, vagyis Dávid regnálásával egyidőben, a Bizánci Birodalom fővárosában, Konstantinápolyban nehezen találtak olyan személyt, aki képes volt tolmácsolni Havelbergi Anselm és Nikomédiai Nikétás teológiai vitájában.²⁶ A korszak legjobb fordítói versengtek a feladatért: Velencei Jákob, Pisai Burgundio és Bergamói Mózes. Jóllehet Cerbanusnak nem szóban kellett fordítania, nem volt kevésbé nehéz dolga, mint Mózesnek, aki végül a feladatot megkapta. Mielőtt kitérnénk arra, hol tehetett szert Cerbanus ilyen képességekre, két elemet szükséges még tisztáznunk a dedikációban.

Különös, hogy Cerbanus engedélyt kért Dávidtól („ab excellentia sactitatis vestrae licentiatuſ”), hogy Pásztorra utazhasson. Pászton bencés monostor működött a 12. században, apátját is ismerjük Cerbanus látogatásakor.²⁷ Dá-

²¹ A három 12. századi kódex időrendben: Admont, Stiftsbibliothek, Cod. 767; Troyes, Médiathèque de Troyes Champagne Métropole, Cod. 1234; Rein, Stiftsbibliothek, Cod. 35.

²² Lásd: *Saint John Damascene...* (szerk. Buytaert) li–liii.

²³ Uo. 389, jegyzetek a 2. és 3. sorokhoz.

²⁴ Uo. 388, ixix–li.

²⁵ A fennmaradt forrásanyag alapján a pontos tényállás nem rekonstruálható.

²⁶ Lásd: EXARCHOS 86–89 és KAPRIEV, Georgi, *Lateinische Rivalen in Konstantinople: Anselm von Havelberg und Hugo Eterianus* (Leuven, Peeters, 2018) 57–174.

²⁷ VALTER, Ilona, *Pásztor*, in *Korai Magyar Történeti Lexikon...* 533; Uő, *A pásztói monostor fel-*

vid a pannonhalmi közösség előljárója volt, nem rendelkezett fennhatósággal Pászto felett, így a kért engedélyt nem a két monostor egymás közötti relációja szempontjából kell értelmeznünk. Véleményem szerint a dedikációban említett másik elem, vagyis Cerbanus rendszeres, vendég státuszban való pannonhalmi jelenléte segíthet a kérdés megértésében. Másik oldalról közelítve a problémát: hol tartózkodott egy ilyen jól képzett ember a 12. századi Magyar Királyságban, amikor nem Szent Márton hegyén tett látogatást? Nem zárható ki a feltételezés, hogy Cerbanus külföldi vendég vagy követ státuszban tartózkodott az országban. Középkori követeknél egyértelműen adathozható, hogy a Magyar Királyságon belüli utazáshoz vendéglátó uruktól kaphattak engedélyt.²⁸ Az engedély kérése és megadása azonban többnyire szóban történt, írott nyomára ritkán lelni. Tudomásom szerint az időben legközelebbi dokumentált eset 1510-ből származik, amikor a francia követ Ludovico Heliano nem kapott engedélyt II. Ulászló királytól, hogy az országon belül utazhasson.²⁹ Az adathiány nem ad teret további válaszokra, viszont vizsgálódásunk irányát Cerbanus származása felé tereli.

A dedikációban az szerepel, hogy a fordító korábbi életrésztében valamilyen módon „beszennyezte” kezét és lelkiismeretét. A dedikáció végén Cerbanus Dávid és közössége imáját kérte saját magáért. A levél elején említett szeretettel végzett fordítói szolgálat egyfajta penitencia is lehet, ahogyan az más 12. századi fordítók esetén is adathozható.

Cerbanus az özevgyasszony újszövegségi történetének segítségével (Mk 12,41–44) magyarázza el helyzetét: „Tehát amint az a két apró dolog sokkal értékesebb volt Istennek, mint sok aranytömb, fogadd ezeket a dolgokat [utalva a fordításra], melyeket alázatos odaadásom könyörögve hoz eléd.”³⁰ A fordítás mint apró ajándék egyfajta formula humilitatis, mely lekicsinyli a fordító érdemeit. Mondhatjuk, hogy egyfajta fordításirodalmi topossal van dolgunk. Mégis ez az ajándék értékesebb az aranynál Cerbanus tálalásában. Ez utalhat magára a fordított szövegre. Emellett, ha elfogadjuk, hogy Cerbanus a két fillér-történetre utal, akkor nemcsak a fordítás minőségéről vagy a

---

tárása, in *Communicationes Archaeologiae Hungariae* (1982) 167 és 199. Egyes történészek a Cerbanus által ott talált kéziratok miatt a monostor görög előzményei mellett érveltek. Lásd: uo. 167, szakirodalmi összefoglalóval.

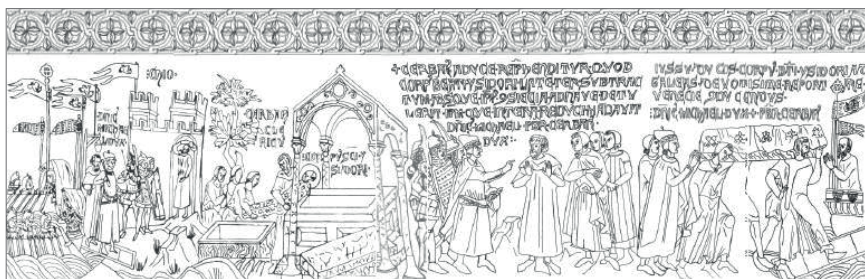
²⁸ QUELLER, Donald, *The Office of Ambassador* (Princeton, Princeton University Press, 2017) 202–203.

²⁹ LAKATOS, Bálint, *Haag, Mrakes, Cuspinianus és Helianus. A német és francia követek tárgyalásai a magyar elittel az 1510-es tatai országgyűlés idején*, in *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* (2011) 228.

³⁰ CERBANUS, *Translatio Latina S. Maximi Confessoris...* 2. l. 19–22: „Quapropter velut illa duo minuta plus multis talentis Deo famosa, sint haec sanctitati vestrae, si placet, acceptabilia, quae meae supplex humilitatis offert devotio.” A passzust Terebessy Andor értelmezte a két fillér történetének tükrében, lásd az apparátust uo.

Maximosz-féle szöveg értékéről van szó. Jézus az evangéliumban az apostoloknak elmagyarázza, hogy a szegény özvegyasszony azért tett nagy dolgot, mivel *mindenét* odaadta a templom javára abban a két fillérben. Cerbanusnak valóban nem volt semmi más a tarsolyában, csak fordítói talentuma, amellyel alázatosan kidolgozta a *Szeretetről* írott fejezetek latin verzióját? Ha nem a fordítói munka felértékeléséről van szó, mi történt Cerbanusszal, hogy mindent elveszített? Mi volt az a véték, amivel bemocskolta kezét és szívét, és amiért vezekelni akart?

A szent szövegek fordítása mint vezeklés vagy a penitencia egy formája jelen van Cerbanus kortársai között. Pisai Burgundio (1110–1193), akit már emítettünk az 1136-os bizánci–latin teológiai vita kapcsán, Pisából Konstantinápolyba utazott 1151-ben mint diplomata.³¹ Az útra fia, Hugolinus is vele tartott, aki azonban beteg lett és útközben meghalt. Burgundio elhatározta, hogy fia lelki üdvéért lefordítja Aranyszájú Szent Jánosnak a János evangéliumához írott szentbeszédeinek gyűjteményét. Cerbanus Dávidnak szóló levele nem tárja eléink egy hasonló életrajzi krízis részleteit. Azonban, ha végigtekintjük a „velencei” Cerbanus életútját és munkásságát, meglátásom szerint rátalálhatunk arra a krízisre, mely megvilágíthatja a pannonhalmi fordító helyzetét. A velencei Cerbanus esetében egy mozaikfreskó-ciklus részlete mutatja be őt egy igen nehéz helyzetben.³²

DOMENICO MICHEL DÓZSE FELELŐSSÉGRE VONJA CERBANUST
(mozaikfreskó az Iszidórosz-kápolna északi falán)³³

³¹ CLASSEN, Peter, *Burgundio von Pisa: Richter, Gesandter, Übersetzer* (Heidelberg, Carl Winter, 1974) 69–70.

³² DE FRANCESCHI, ENZO, *I mosaici della cappella di Sant'Isidoro nella Basilica di San Marco a Venezia*, in *Arte Veneta* (2003) 6–29.

³³ Köszönetemet fejezem ki Prof. Enzo De Franceschinek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a freskóról készített rajzait. Ezek megtalálhatók: FRANCESCHI 8.

A velencei Szent Márk-székesegyházban ma is megtekinthető ábrázolás magyarázó szövege a következő eseményt tárja elénk: „Cerbanus a dözse megrovásában részesül, mivel Szent Iszidórosz ereklyéjét [holttestét] a dözse tudta nélkül ellopta, egy hajóra vitte, és ott a földre helyezte.”³⁴ A velencei Cerbanus tehát egy furtum sacrumban, vagyis egy ereklyelopásban játszott központi szerepet, amivel magára vonta a velencei dözse haragját.³⁵ Az eseményről írott hagiográfiai beszámolójában a velencei Cerbanus hangsúlyozta, hogy „nagy bűn terhét cipeli”.³⁶ Vajon a pannonhalmi Cerbanus homályba burkolózó bűneire magyarázatot adhat a velencei Cerbanus vétke? Vajon a velencei Cerbanus emiatt került Pannonhalmára? Vajon a két személy azonos? Ezen kérdések megválaszolásában segít a velencei Cerbanus életútjának áttekintése.

2. A VELENCEI CERBANUS

Cerbanus Cerbani, latinos formájában Cerbanus Cerbanus³⁷ biográfiája két forrásból rekonstruálható. Az első a maga Cerbanus által írt hagiográfiai munka a khioszi mártír, Iszidórosz maradványainak Velencébe való átszállításáról (translatio; a mű rövid címe *Translatio Isidori*).³⁸ A történet egy izgalmas és egyben apologetikus hangvételű narratíva Cerbanus meneküléséről Konstantinápolyból és részvételéről az 1124–1125-ös velencei keresztes hadjáratban. Iszidórosz ereklyéje végül 1125-ben jutott el Velencébe, ahol a későbbi Szent Márk-székesegyház területén egy kápolnában helyezték el.³⁹ A 14. században a felújított és kibővített Szent Márk-székesegyházban Iszidórosz mártírnak külön kápolnát szenteltek. A kápolna ma is látható, és mindkét falát mozaikfreskók díszítik. Az északi falon látható Iszidórosz holttestének Khioszról

³⁴ FRANCESCHI 29: „Cerbanus a duce reprehenditur quod corpus b. Isidori latenter subtractum absque ipsius conscientia ad navem detulerit ipsumque in terram deduci mandavit.”

³⁵ A „furtum sacrum” kifejezéshez lásd: GEARY, Patrick J., *Furta Sacra. Thefts of Relics in the Central Middle Ages* (Princeton, Princeton University Press, 2011).

³⁶ *Translatio mirifici martyris Isidori a Chio insula in civitatem Venetam* (szerk. Paul Riant; Paris, Imprimerie Royale, 1886–1895, repr. 1967; továbbiakban: *Translatio Isidori*) 321, *Praefatio*: „A bűnök szörnyű terhétől nyomva. Enormi quippe criminum mole gravatus.”

³⁷ *Translatio Isidori* 324: „Egy bizonyos velencei egyházi ember, Cerbanus személy és családnevére nézve. [...] quidam Venetiarum clericus, Cerbanus nomine et cognomine.”

³⁸ *Translatio Isidori* 321–334. A szöveget megőrző 14. századi kézirat: Marc. Lat. cl. IX n. 27 (2797), f. 234–239. Lásd: VALENTINELLI, Giuseppe, *Bibliotheca Manuscripta ad S. Marci Venetiarum* 5 (Velece, typ. commercii, 1870) 290. Cerbanus egy kétkötetes epikus költeményt is írt a velencei expedícióról, lásd: *Translatio Isidori* 324. A költemény kézírata eddig nem került elő. Iszidórosz mártírról lásd: KIMPEL, Sabine, *Isidor von Chios*, in *Lexikon der Christlichen Ikonographie VII* (szerk. Wolfgang Braunsfels; Róma, Herder, 1974) 11.

³⁹ FRANCESCHI 7–9.

Velencébe való átszállításának (translatiójának) képes története, mely a velencei Cerbanus életrajzának második fő forrása. A Cerbanus életét taglaló szöveg és képi ábrázolás összekapcsolódik. A *Translatio Isidori* egy 14. századi kódexben maradt ránk. A passionarium (szentek életét és szenvedéseit tartalmazó, liturgikus használatú olvasmányok gyűjteménye) a 14. században állt össze. Létrejött az új Iszidórosz-kápolna 1355-ös felszenteléséhez köthető. A velencei Cerbanus életrajza a következőképpen rekonstruálható.

a) *Cerbanus a bizánci császár szolgálatában*

Cerbanus a Cerbanik nemesi családjából származott, a hagyomány szerint elődei a velencei lagunákba elsőként betelepülők közé tartoztak.⁴⁰ Rokonai közül az egyik, egy bizonyos Dominicus, grádói pátriárka volt 1073 és 1084 között.⁴¹ Ezzel az északi itáliai régió legmagasabb egyházi méltóságát töltötte be. Egy másik rokon, Petrus Cerbano, a velencei elit tagjaként a dózsével együtt szerepel egy adománylevel aláírói között.⁴² Cerbanusunk az egyházi pályát választotta és pap lett (sacerdos).⁴³ Konstantinápolyba költözött, és először I. Komnénosz Alexiosz (1081–1118),⁴⁴ majd II. Komnénosz János (1118–1143) udvarában tartózkodott.⁴⁵ Cerbanus érkezése idején a Velencei Köztársaság és a Bizánci Birodalom kapcsolata intenzívebbé vált.⁴⁶ Velence a 11. század során fokozatosan felülkerekedett Amalfin a kereskedőállamok közötti versengésben. A velencei flotta támogatása nélkül I. Alexiosz nem tudott volna szembeszállni az 1080 után újra és újra visszatérő dél-itáliai normann támadásokkal.⁴⁷ Emiatt a császár különleges kiváltságokat adott Velencének, mely – többek között – adómentes kereskedelmi lehetőséget je-

⁴⁰ *Chronicon Venetum quod vulgo dicitur Altinate*, in *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 14* (Hannover, 1883) cap. VI, p. 30. l. 5. és p. 35. l. 20–22,

https://www.dmgh.de/de/fs1/object/display/bsb00000891_00043.html?sortIndex=010%3A050%3A0014%3A010%3A00%3A00&sort=score&order=desc&context=cerbani&divisionTitle_str=&hl=false&fulltext=cerbani (2023.10.12.).

⁴¹ Olivólóval és Aquileiával együtt. Lásd: SCHMIDINGER, Heinrich, *Grado*, in *Lexikon des Mittelalters I–IX* (Stuttgart, Metzler, 1977–1999) IV, col. 1632–1633 (online: Brepolis Medieval Encyclopaedias – Lexikon des Mittelalters Online).

⁴² *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig II* (szerk. Georg Thomas; Bécs, Hof- und Staatsdruckerei, 1964) 59.

⁴³ *Translatio Isidori* 324, 328.

⁴⁴ Uo. 324: „Valamennyi időt töltve ott. Aliquantum commoratus.”

⁴⁵ Uo. 324: „Egy kis ideig ott időzve. Paulisper occupatus.”

⁴⁶ FRANKOPAN, Peter, *The Rise of the Adriatic in the Age of the Crusades*, in *Byzantium, Venice and the Medieval Adriatic: Spheres of Maritime Power and Influence, c. 700–1453* (szerk. Magdalena Skoblar; Cambridge, Cambridge University Press, 2021) 282–288.

⁴⁷ Lásd: MCQUEEN, William B., *Relations between the Normans and Byzantium, 1071–1112*, in *Byzantium* (1986) 427–476.

lentett az egész birodalomban és külön velencei városrészt Konstantinápolyban.⁴⁸ Ezek a kiváltságok erősítették a velencei jelenlétet olyan városokban, mint Dyrrachium, Théba, Kréta és Konstantinápoly.⁴⁹

A velencei kereskedőtelepek, még a legkisebb állomások is, a helyi templom és papja köré szerveződtek.⁵⁰ A pap nemcsak a velencei hívek lelki szükségleteire figyelt az ortodoxok és muszlimok lakta vidékeken. A templom szolgált a javak, mértékek és mérőeszközök tárhelyéül, a pap pedig őrizte és gondozta ezeket. A kereskedelmi tevékenység a templomok fizikai teréhez kötődött, a papok közvetítettek a velenceiek, bizánciak és más latinok/nyugat-európaiak között. Cerbano Cerbani kiváló jelölt lehetett egy ilyen pozíció betöltésére Konstantinápolyban: nemcsak pap volt, hanem nemes is. Az előkelő utazók, zarándokok és vendégek mindig jó fogadtatásban részesültek Konstantinápolyban.⁵¹ A középkori követek is legtöbbször az előkelők közül kerültek ki, akik megfelelő műveltséggel és kiállással rendelkeztek reprezentációs feladatok ellátására.⁵²

Cerbanus felülmúlt más papokat és nemeseket latin- és görög tudásával.⁵³ A *Translatio Isidori* bevezetőjében hangsúlyozta, hogy Iszidorosz mártírról görög szövegeket olvasott, amikor a művet készítette. Kiemelte, hogy görögből fordított is ebből a célból.⁵⁴ Ezen adatból Charles M. Brand arra következtetett, hogy Cerbanus a császári fordítók egyike volt (δηρμηνευτής, interpres).⁵⁵ Azzal együtt, hogy ez a feltevés valószínűleg helytálló, az ada-

⁴⁸ BROWN, F. Horatio, *The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century*, in *The Journal of Hellenic Studies* (1920) 68–88.

⁴⁹ SUAREZ, *The Western Presence...* 55–60.

⁵⁰ BORSARI, Silvano, *Venezia e Bisanzio nel XII secolo. I rapporti economici* (Venezia, Deputazione, 1988) 42; SUAREZ, *The Western Presence...* 120.

⁵¹ CIGAAR, Krijna N., *Western Travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962–1204: Cultural and Political Relations* (Leiden – Boston, Brill, 2001) 22. Pl. Ludovicus Guillelmus francia előkelő és szerzetes volt I. Alexios szolgálatában, lásd: SUAREZ, *The Western Presence...* 123–126. A sokat emlegetett Bergamói Mózes szintén nemesi család tagja volt, lásd: CREMASCHI 49–50.

⁵² QUELLER 153.

⁵³ Cerbanus görög tudásáról lásd: PERTUSI, Agostino, *Venezia e Bisanzio: 1000–1204*, in *Dumbarton Oaks Papers* (1979) 17; PERTUSI, *Cultura bizantina a Venezia* 339–345; SUAREZ, *The Western Presence...* 127–133; SUAREZ, *From Greek into Latin...* 94.

⁵⁴ *Translatio Isidori* 321: „... úgy fordítsák görögből latinra. ita de Graeco in Latinum transferam.” Illetve 321–322: „... bizonyos dolgokat csak latinul olvastam. Más dolgokat viszont görögül olvasva találtam meg. Quaedam in Latino solum legi. In Graeco vero legens caetera reperi.” Feltehetően Cerbanus egy passióra vagy csodagyűjteményre gondolt, mely kiegészítette a *Translatio Isidorit*. Két rövid, még nem publikált latin szöveg előzi meg a fentebb említett 14. századi kódexben a *Translatio* szövegét (Marc. Lat. cl. IX n. 27 (2797) f. 222–223, 332–234).

⁵⁵ BRAND 217–221. A standard munka a korszakban működő császári fordítókról: GASTGEBER, Christian, *Die lateinische „Übersetzungsabteilung“ der byzantinischen Kaiserkanzlei unter den Komnenen und Angeloi I–III* (PhD disszertáció; Bécs, 2001). A fordítók hivatalának áttekintésére lásd: I, i–xii.

tok csak Cerbanus udvari szolgálatát és mindkét nyelv tudását erősítik meg. Nem tudjuk pontosan, Cerbanus mikor és hogyan tanult meg görögül. Lehetőséges, hogy már Velencében is szert tett bizonyos alapokra. A középgörög nyelv különböző rétegeket foglalt magában: a mindennapi beszélt nyelvet, az ortodox egyház és liturgia nyelvét és az írott görög műnyelvet, mely a klasszikus görög szerzők nyelvezetét utánozta. 1100 körül kimutatható, hogy Velencében használták a mindennapi görög nyelvet.⁵⁶ Egy másik példa Bergamo városából szintén jól illusztrálja a görög nyelvtudás kérdését.⁵⁷ Péter, egy tanult egyházi ember, testvérétől, Mózesről levélben kért segítséget a görög igeragozásban. Mózes a fentebb említett 1136-os görög–latin teológiai vita tolmácsa volt. Péter kérdése az alapvető igeformákra és ékezesűkre irányul. Mózes válasza igen precíz, és bemutatja tudását az igeformák, ékezés, kiejtés, klasszikus dialektusok és pontos grammatikai fogalmak használatával. Mózes egy másik levelében kifejti, hogy ő nemcsak görög nyelvet és nyelvtant, hanem görög irodalmat is tanult.⁵⁸ Ez minden valószínűség szerint iskolai keretben vagy legalábbis egy tanár irányítása alatt történt alap-, majd középszinten, majd több év után lett Mózes a császár titkára és hivatalos fordítója.⁵⁹ Cerbanus esetében hasonló tanulási folyamatot feltételezhetünk mire belőle is – ahogy Brand feltételezte – császári fordító lett.

A bizánci uralkodók hagyományosan hivatalos fordítói szekciót tartottak fenn az államapparátus keretében. A keresztes hadjáratok 1095-ös megindulásával a nyugati lovagok, zsoldosok, kereskedők és utazók száma megnövekedett a Mediterraneum keleti felében.⁶⁰ Ez hatással volt a császári fordítókra is, akiknek egyre több feladatuk lett, bár számban nem növekedtek. 1160-ra megszületett a „császári főtolmács/főfordító” intézménye, mely a dromos logothetése alá tartozott.⁶¹ Christian Gastgeber kutatásai igazolták, hogy 1140 után több nyugati származású fordítót alkalmaztak, mint korábban.⁶² Az intenzívebbé váló nyugati kapcsolatok ellenére a bizánci hivatalos fordítószemélyzet száma nem volt magas. Christian Gastgeber 29 fordítót tudott beazonosítani a bizánci udvarban a 11. századtól 1204-ig. Ezek közül csak 11 személyt ismerünk név szerint,⁶³ és a fennmaradt dokumentumok száma

⁵⁶ Lásd: PERTUSI, *Venezia e Bizanzio...* 17, 55. jegyz.

⁵⁷ CREMASCHI 197–200; Péter tanulmányairól és annak háttéréről lásd: uo. 51 és 13–49.

⁵⁸ Uo. 151: „Én görög irodalmat tanultam. me Graecas litteras didicisse.”

⁵⁹ A Mózes és Cerbanus korában Bizáncban működő iskolarendszerről lásd: MAGDALINO, Paul, *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180* (Cambridge, Cambridge University Press, 2009) 325–331.

⁶⁰ CIGAAR 78.

⁶¹ GASTGEBER I, xii; MILLER, Donald A., *The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period*, in *Byzantium* (1966/67) 438–470.

⁶² GASTGEBER I, cxxxii–cxlvi.

⁶³ Adralestos, Cerbano Cerbani, Moses of Bergamo, Triphilus, Isaakios Aaron, Gilbertus, magis-

kicsivel több mint 50.⁶⁴ Akkor is, ha ez csak a valós dokumentumprodukciónak kis része, viszonylag kis számú személyzet képes volt annak megírására. Cerbanus konstantinápolyi tartózkodása alatt, kb. 1100 és 1125 között, csak Velencei Jákobot ismerjük név szerint. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy amennyiben Cerbanus császári tolmács volt, egy szűk körhöz tartozott. Cerbanus ismerte Velencei Jákobot, és említette őt a *Translatió*-ban.⁶⁵ Azt is tudjuk, hogy Kréta kormányzója (katepano/dux) ismerte Cerbanust személyesen. Feltehetően Konstantinápolyban találkoztak.⁶⁶

A *Translatio Isidori* szerint Cerbanus elmenekült II. János udvarából az 1124-es év végén.⁶⁷ Ez egy hosszabb velencei–bizánci konfliktus keretében történt. 1119-ben II. János nem újította meg az apja által Velencének adományozott különleges kiváltságokat.⁶⁸ A két állam viszonya feszültté vált, Velence nem fogadta el II. János álláspontját.⁶⁹ Mikor meghívást kaptak, hogy siessenek a jeruzsálemi király, Baldwin segítségére, a kelet felé tartó velencei flotta minden lehetőséget megragadott a bizánci területek pusztítására.⁷⁰ 1122-ben Domenico Michiel dózse megostromolta Korfut. 1124-ben az Akránál és Türosznál elért sikereket követően a visszatérő flotta feldúlta Rhodoszt, majd Khiosz szigetén töltötte a telet, ahonnan 1125 elején indultak tovább. A Khiosz szigetén történekekről Cerbanus kapcsán még részletesen lesz szó; az onnan továbbhajózó flotta végigdúlt több, a kis-ázsiai partvidéken fekvő szigetet, majd a Peloponnészosz következett, ahonnan Dalmácián keresztül érkeztek vissza Velencébe. A bizánci–velencei ellenségeskedés 1126-ban ért véget, amikor II. János megújította a korábbi privilégiumokat.⁷¹

A konfliktus kezdetén Cerbanus nem hagyta el Konstantinápolyt, mivel a császári alkalmazottak biztonságot élveztek. Hozzá hasonlóan Leo Tuscus,

---

ter Rudegerus, Leo Rogerius, Leo Tuscus, Gerardos Alamanopoulos, Iacobus.

⁶⁴ GASTGEBER II; a pontos szám 42.

⁶⁵ Mint az 1123–1125 közötti velencei hadjáratról prózában írt történeti elbeszélés szerzőjét, *Translatio Isidori* 324.

⁶⁶ Uo. 3. fejezet, melyben Cerbanus arról ír, hogy a dux a fővárosba utazott. Lásd még: SUAREZ, *The Western Presence*...131.

⁶⁷ *Translatio Isidori* 134.

⁶⁸ SUAREZ, *The Western Presence*... 106, 398. jegyz.

⁶⁹ Uo. 107.

⁷⁰ DANDOLO, Andrea, *Chronica per extensum descripta*, aa. 46–1280 (szerk. Ester Pastorello; Bologna, Zanichelli, 1938) 235–236; NICOL, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations* (Cambridge, Cambridge University Press, 2002) 78–83; DEVANEY, Thomas, "Like Ember Buried in Ashes:" *the Byzantine-Venetian Conflict of 1119–1126*, in *Crusades – Medieval worlds in Conflict* (szerk. Thomas F. Madden et al.; Farnham – Burlington, Aldershot, 2010) 127–147.

⁷¹ Sőt, néhány éven belül Ciprus és Kréta is bekerült Velence adómentes zónájába, lásd: SUAREZ, *The Western Presence*... 108–109.

a 12. század második felében élő pisai császári fordító⁷² sem hagyta el Konsztantinápolyt még a nyugatiak ellen elkövetett 1182-es pogrom után sem.⁷³ A *Translatio Isidori* tanúsága szerint Cerbanus akkor akarta elhagyni Konsztantinápolyt, amikor eljutott hozzá a hír, hogy honfitársai a Szentföld felé tartanak. Ahogyan azt a *Translatió*ban leírta, nem akarta, hogy a bizánci közegben Velence ellen kelljen munkálkodnia kényszer hatása alatt.⁷⁴ Többször folyamodott a császárhoz eltávozási engedélyért („licentia”), azt azonban nem kapta meg.⁷⁵ Ez nem volt egyedüli eset a nyugati alkalmazottak körében.

A már többször emlegetett Bergamói Mózes 1125-ben érkezett Konsztantinápolyba, ahol II. János titkáráként és fordítóként dolgozott. 1130-ban szeretett volna visszautazni Bergamóba húsvét ünnepére, hogy találkozzon Péter testvérével. Azonban ő sem kapta meg II. Jánostól az engedélyt, és emiatt így magyarázkodott testvérenek: „Elhatároztam, hogy most húsvétkor meg foglak látogatni, ha a körülmények is úgy alakulnak, de mielőtt eljött az utazás ideje, a császár erőszakos közbelépése ismét dolgozni kényszerített, ámbár indulásra készen voltam.”⁷⁶ Mózes levele arra hívja fel a figyelmet, hogy II. János árgus szemekkel figyelte nyugati alkalmazottait. Erre magyarázatot adhatnak Mózes magas fokú nyelvi képességei, melyek még a császári udvarban is ritkaságszámba mentek. Ebből a szempontból Cerbanus hasonló helyzetű alkalmazott lehetett. Mózes elkísérte II. Jánost hadjárataira, ami valóban utalhat arra, hogy a császári adminisztráció működése Mózes asszisztenciája nélkül nem lett volna zökkenőmentes. Sőt, mint a császári diplomácia dokumentumainak megfogalmazója, illetve a császár utazó udvartartásának tagja, esetlegesen olyan információk birtokában is lehetett Mózes, melyek bizalmas természetűek voltak, és nem lett volna szerencsés,

⁷² DONDAINE, Antoine, *Hugues Ethérien et Léon Toscan*, in *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* (1952) 67–134.

⁷³ 1182 áprilisában a „latinok lemészárlásakor” Konstantinápoly nyugati lakosainak nagy része (így a velenceiek, de főképpen a pisaiak és genovaiaiak) támadás áldozata lett, és a város elhagyására kényszerült. EXARCHOS 55–56. A pogromról lásd: NEOCLEOUS, Savvas, *Tyrannus Grecorum. The Image and Legend of Andronikos I Komnenos in Latin Historiography*, in *Medioevo Greco* (2012) 195–284.

⁷⁴ *Translatio Isidori* 324: „és mivel [Cerbanus] felfigyelt az előjelekre és egyértelmű okoknál fogva, melyek a gőgös tyrannus arroganciája és irigykedése miatt ellenségeskedéshez vezettek [Velence és Bizánc között], engedélyt kért, hogy Jeruzsálembé távozhasson, nehogy a helyzet elmérgesedésével övével szembekerüljön. Atque discordiae ex insolentis tyranni arrogantia et invidia nascentis, auspiciis et evidentibus ammonitus argumentis, ne forte, dissensione inualescente, in contraria suis parte reperiretur, cum qua se Ierosolimam iturum dimitteret, licentiam petiit.”

⁷⁵ *Translatio Isidori* 324.

⁷⁶ CREMASCHI 148: „Statueram tunc certe venturo Pascha vos revisere vita comite, sed prius ac tempus adisset rursum me principis violentia procinctum [a kiadó olvasata: procinctus] laborem subire coegit.”

ha idegen vagy ellenséges fülekbe jutnak. Ez Cerbanus esetén sokkal inkább így lehetett, hiszen olyan állam polgára volt, mely gyakorlatilag hadban állt Bizánccal.⁷⁷ Emellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Bizánccban egyházi személyek nem harcoltak, míg nyugaton sokkal inkább bevett szokás volt, hogy egyházi személyek katonai cselekményben vesznek részt.⁷⁸ Cerbanus kívánsága, hogy Jeruzsálembé zárandokoljon, nyilvánvaló ürügynek tűnt arra, hogy csatlakozzon a velencei flottához. II. János többször is elhalasztotta az engedély megadását. Értelemszerűen, nem akarta kockáztatni, hogy elveszít egy kimagaslóan képzett és bizalmi funkcióban lévő személyt, amire végül mégis sor került.

Cerbanus ugyanis, miután hiába kért engedélyt az uralkodótól, titokban hagyta el a fővárost. A *Translatio Isidori* izgalmas leírást ad az eseménysorról.⁷⁹ Művében a hű velencei polgár képét rajzolta meg magáról, aki még a bizánci császár parancsával is dacolt, hogy ismét csatlakozhasson övéihez. A narratíva két részre osztható: Cerbanus menekülésére Konstantinápolyból és Iszidórosz ereklyéjének általa történt ellopására, mely azután következett be, hogy rátalált a velencei flottára. Cerbanus, miután titokban elhagyta Konstantinápolyt, elindult a Szentföld felé, de Ikaria szigetén felismerte őt Kréta kormányzója, akivel korábban már találkoztak. Mivel a velenceinek nem volt engedélye, hogy utazzon („epistula dimissoria”), a kormányzó bilincsbe vette és visszatoloncolta a császárvárosba. A hajó azonban útközben kikötött Khioszon. Ott Cerbanus tudomást szerzett Iszidórosz mártír személyéről és csodáiról, és elhatározta, hogy felkeresi a szent sírját, ha alkalma kínálkozik rá. Mivel a kormányzó sietett a fővárosba, Cerbanus csak távolról üdvözölte a mártír templomát. A történet ezen pontjától Cerbanus úgy ábrázolja magát, mint akit pártfogásába vett a mártír.⁸⁰ Ez magyarázatot ad Cerbanus későbbi szerepére a mártír ereklyéjének ellopásában.

Előbb azonban visszavitték Cerbanust a fővárosba, és láncra verve a császári palotába kísérték. Feltehetően felségárulás volt a vád, mint ahogyan magát a szövegben „a császári méltóság megsértőjének” nevezte.⁸¹ Ekkor azonban a *Translatio* narratívája különlegesen izgalmas fordulatot vesz: Cer-

⁷⁷ Lásd még: SUAREZ, *The Western Presence...* 129–130.

⁷⁸ Lásd: I. Alexiosz történetíró lányának a kérdésről formált véleményét: ANNA KOMNENE, *Alexias* (szerk. Athanasios Kambylis – Dietrich R. Reinsch; Berlin – New York, De Gruyter, 2001) 306–308; SUAREZ, *The Western Presence...* 126.

⁷⁹ *Translatio Isidori* 324–327.

⁸⁰ Uo. 324: „[Miuátn Cerbanus elhagyta Khiosz szigetét] megőrizte szívében a csodálatos mártír iránti tiszteletet és odaadást, mint valamiféle fegyverzetet, ami biztonságot és védelmet nyújtott. Portans secum, velut quaedam securitatis et fiduciae arma, venerationem ac votum mirifici martyris.”

⁸¹ Uo.: „Aki megvetette császári őméltóságát. Imperatoriae maiestatis contemptor.”

banus kitepi magát a császári örök kezéből és menekülésbe kezd. Saját maga szerint isteni segítséggel, Charles Brand értelmezésében az öröket lefizető velenceiek révén.⁸² Hősünk ruhát cserél, és eléri Khrüszopoliszt. Brand szerint levette hivatalos udvari ruháját, nehogy a hatóságok újra felismerjék.⁸³ Annak ellenére, hogy az előbbi feltevés nehezen bizonyítható, Brandnek igaza van abban, hogy ez a Nestos melletti Khrüszopolisz Kelet-Macedóniában található, ahonnan könnyebb volt feltűnés nélkül eltávozni, mint Khrüszopolisz kikötőjéből, mely Konstantinápolyval szemben feküdt, a Boszporusz túlsó partján.⁸⁴ Cerbanus szicíliaiaknak adta ki magát, és egy görög hajóra szállt.

b) A szent lopás és a dözse dühe

Ettől kezdve a *Translatio* igazi hagiográfiai leírássá válik, mely egyszersmind lépésről lépésre építi fel Cerbanus apológiáját. A hajó viharba kerül Tenedos mellett, és a kormányos Cerbanusszal együtt Iszidóroszhoz imádkozik. Ígéretet tesznek, hogy ha megmenekülnek, kétségkívül felkeresik a mártír khioszi sírját. A vihar lecsendesedik, és a harmadik napon a hajó kiköt Khioszon. Szombat este érkeznek, és vasárnap hajnalban Cerbanus csodálatos módon felébred álmából. Egy görög szerzetessel, akivel együtt utazott a hajón, felkeresi Iszidórosz mauzóleumát, ahol parrhésia (közvetlen, szabad szólás isteni, szent szereplőkkel szemben)⁸⁵ szellemében megszólítja a mártírt, és segítségét kéri, hogy megtalálja a velencei flottát. Cerbanus megkísérli meggyőzni a mártírt, hogy „működjön együtt” ereklyéinek Velencébe való átvitelében. Itt a *Translatio* hangsúlyozza, hogy Cerbanus ígéretet tesz a mártírnak, hogy ebben ő vezető szerepet fog játszani, és azt követően is a mártír odaadó és hűséges szolgája marad („sedulus et devotus servus”). Az ima és a kérések meghozzák eredményüket: Cerbanus Rhodoszon rátalál a velencei flottára, köztük egy hajóra, mely unokaöccse tulajdonában van. Itt néhány nemessel, akik Velencében a szomszédai voltak, megosztja titkos tervét. Cerbanus azzal érvel, hogy ha ez Isten és a mártír terve, akkor képesek lesznek titokban („quam occultius et cautius”) ellopni Iszidórosz ereklyéit. Cerbanus terve a következő napon válik valósággá. Társaival együtt behatol Iszidórosz mártír szentélyébe.⁸⁶ Cerbanus az akció vezetője, utasításai nyomán egy kosárba (κάλαθος) teszik a mártír maradványait, és hajójukra viszik. A terv

⁸² BRAND 219.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ RAPP, Claudia, *Holy Bishops in Late Antiquity. The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition* (Berkeley, University of California Press, 2005) 260–274.

⁸⁶ *Translatio Isidori* 326.

azonban minden előkészület ellenére kiderül. Cerbanus verziójában a csodálatos illat, mely a szent maradványokból áradt, leplezte le őket. Cerbanus és társai azt állították, hogy csak mazsola illatozott a tartóban. Mikor a kosarat felnyitották, a *Translatio* szerint szőlőágakat és szőlőszemeket találtak, melyek alátámasztották Cerbanus és társai magyarázatát.⁸⁷

Viszont a dózse, Domenico Michiel (1117–1130), aki a velencei expedíciót vezette, komolyan neheztelt Cerbanusra. A szövegek és a falképciklus szerint is az a vád érte a velenceit, hogy nem a megfelelő körülmények között és nem díszes kíséret mellett távolította el az ereklyét a templomból. A dózse elégedetlenségének oka – ahogyan az a *Translatió*ból kiderül – az volt, hogy ő maga akarta levezényelni az ereklye elmozdítását. Cerbanus tettével keresztülhúzta számításait.⁸⁸ Cerbanus válaszként, mintegy hagiografikus öngigazolással, írta meg a *Translatio Isidorit*, mely szerint isteni segítség, sőt útmutatás állt ereklyelopása mögött.

A *Translatio Isidori* alapos olvasata egyértelművé teszi, hogy több csoport is versengett Iszidórosz maradványaiért.⁸⁹ A velenceiek kikötöttek a szigeten, és megközelítették a városkát.⁹⁰ A kapu betörése után beözönlöttek az utcákra.⁹¹ Cerbanus és társai rögtön az Iszidórosz-ereklyéknek otthont adó templomhoz siettek, hogy másokat megelőzzenek. A dózse számára egyértelmű

⁸⁷ Uo. 329.

⁸⁸ Uo.: „A dózse rögvest tudomást szerzett a történekről. Azon nyomban nagy gyűlést hívott össze, és mindenki előtt nyíltan tárgyalt az őt ért sérelemlről, melyet balgán ellene elkövettek. Kifejtette, hogy ő [kívánta] a mártír [maradványainak elmozdítását] illő módon és a megfelelő időben kivitelezni. [Ehelyett] nem az arra méltó személyek jelenlétében, díszes felvonulással és tetszetős menetben, a nemesek és más [illő személyek] kíséretében, [hanem egy] szombati napon történt meg az ereklye elvitele. Nam duci continuo res innotuit, qui maxima concione confestim habita querimonium iniuriae sibi temere factam cunctis exposuit necnon late disse-ruit, quod se id apte facere et opportune dispensante non cum quibus dignum fuerat, pompis et gloriosis processionibus obsequiis, neque cum proceribus et ceteris, die sabbato presente, pretiosus sublatus fuerat martyr.”

⁸⁹ Uo. 326.

⁹⁰ Uo. 327. A település a sziget keleti részén feküdt: PETERSHAUSEN, Heinrich K., *Chios*, in *Der neue Pauly Enzyklopädie der Antike II* (szerk. Hubert Cancic et al.; Stuttgart, Metzler, 1996) col. 1126–1127; TSARAVOPOULOS, Ares N., *Η αρχαία πόλη της Χίου*, in *Horos* (1986) 124–144.

⁹¹ *Translatio Isidori* 327: „Az azt követő napon, vasárnap, a szent hitvalló és egyetemes [egyház] doktor Ambrus ünnepén a velenceiek betörték a kaput és behatoltak a városba. Amíg mások saját dolgaikkal és zsákmányszerzéssel voltak elfoglalva, Cerbanus és tervébe beavatott társai a mártír templomához siettek, amely messzebb feküdt. In crastinum itaque, quo dies Dominicus et festum beati confessoris et universalis doctoris Ambrosii colebatur, simul ingressi, portum civitates applicuerunt. Huius [i.e. Cerbani] consilii conscii ad martyris ecclesiam pergunt [...] ecclesia praesertim remota, dum alii quique suis negotiis et capiendis hospitibus occuparentur.” A *Translatio Isidori* beszámol arról is (333–334), hogyan élék fel a velenceiek a sziget készleteit. A szövegkiadó joggal jegyezte meg (*Translatio Isidori* 327, „a” jegyz.), hogy 1125. ápr. 4. szombati napra esett. Ez itt Cerbanus tudatos intervenciójának tűnik, hogy ellensúlyozza a dózse vádját, mely szerint nem vasárnap történt a mártír maradványainak elmozdítása.

volt, hogy nem Cerbanus volt az egyedüli, aki el akarta mozdítani a mártír maradványait és Velencébe szállítani:

Nem kevesen voltak, akik hasonló elhatározástól vezérelve megpróbálták ezt megtenni [ti. ellopni az ereklyét]. A dózse végül hallgatott az előkelők érveire és azokéra, akiket az ereklyelopás főbűnöseinek tartott, hogy ez mindenki érdeke volt, és megnyugodott. Megbocsátotta ezt a nagy vétket nekik.⁹²

Cerbanus úgy ábrázolja Domenico Michielt, mint a megbocsátó vezető példáját. Magát viszont egyértelműen bűnösnek állítja be. A praefatiótól kezdve a mű legvégéig jelen van egy narratív fonál, mely méltatlan bűnösként állítja be saját magát, ezzel együtt pedig hangsúlyozza alázatosságát és vallásos odaadását.⁹³ Ez a narratív réteg a leleplezésszín végén éri el csúcspontját, ahol Cerbanus magát Mária Magdolnához hasonlítja.⁹⁴ Jól ismert, hogy Mária Magdolna prostituáltból lett Krisztus tanítványává.⁹⁵ Ezzel együtt, ahogyan Cerbanus a *Translatióban* hangsúlyozza, az Úr és Megváltó mégis neki jelent meg először feltámadása után, és nem a tanítványoknak. A szövegben Cerbanusé a végső szó: ha Mária Magdolnának volt megbocsátás, neki is járhat feloldozás az ereklye ellopása miatt.

Sajnálatos módon a velencei Cerbanusról nincs további adatunk, története itt véget ér. A *Translatio Isidorit* Velencébe való visszatérése után írta meg, ahová a győztes expedícióval együtt utazott.⁹⁶ Nem tudjuk, hogy Domenico Michiel annyira megbocsátó lelkületűnek bizonyult-e, amilyennek őt Cerbanus a *Translatióban* ábrázolta. Velencében Cerbanusnak lehettek pártfogói: családtagjai, azok a nemesek, akikre a leleplezésjelenetben utal, és Bonifatius, Olivolo püspöke, akinek Cerbanus a *Translatio Isidorit* ajánlotta.

⁹² *Translatio Isidori* 330: „Nonnulli simili voto flagrantes hoc efficere conati fuerant, precibus placatus maiorum tale factum singulis optabile asserentium et eorum, quos reos maiestatis causabatur, praecipua sanctum deductione, mitigatus, tandem huiusmodi eis noxam ignoscens, conquevit.”

⁹³ Uo. 321: „A bűnök szörnyű terhétől nyomva. Enormi quippe criminum mole gravatus”; „Nekem, aki méltatlan vagyok. Mihi, indigno”; 327–329: a 7–9. fejezetek pontosan dokumentálják, hogy Cerbanus milyen gondosan tartotta be az összes rituális előírást az ereklye elmozdításakor. A jelenet végén ismét felbukkan Cerbanus bűnös volta („Ámbár bűnös volt. Licet peccator esset”).

⁹⁴ *Translatio Isidori* 330.

⁹⁵ Lk 8,2. TSCHOCHNER, Friedrich, *Maria Magdalena*, in *Lexikon der Christlichen Ikonographie VII* (szerk. Wolfgang Braunfels; Róma, Herder, 1974) 515–544.

⁹⁶ Cerbanus említést tett saját költeményéről és Velencei Jákob prózaleírásáról, mely a hadjárat részleteit tárgyalta (*Translatio Isidori* 324). Feltehetően Cerbanus hazatért a flottával Velencébe, és megírta a hadjárat („dicső”) történetét, mellyel javíthatott a dózséval való konfliktus miatt megromlott renoméján.

3. ZÁRÁS, KONKLÚZIÓ

Visszatérve a tanulmány kiinduló kérdésére, vagyis hogy a pannonhalmi és a velencei Cerbanus ugyanaz a személy-e, egy hipotetikus „igen” a felelet. Ez azt is jelenti, hogy a velencei Cerbanus, a császár fordítója készítette el Hitvalló Maximosz *Szeretetről* c. fejezeteinek latin fordítását? Ez is lehetségesnek tűnik. Az, hogy „két” ilyen személy ennyire speciális ismeretekkel, ugyanazon név alatt és időben éljen, kevésbé valószínű. A velencei Cerbanus életrajza sok mindenre választ ad a pannonhalmi Cerbanusszal kapcsolatban. A Dávidnak írott dedikáció „bűnös” motívuma jól illeszkedik a *Translatio Isidori* Cerbanus-képéhez. Cerbanusnak a dózséval való konfliktusa mellett nincs más ismert adat, mely Velencéből való eltávozását megmagyarázná. Lehetett a Magyar Királyságba küldött követ, ahogyan a tárgyalt „engedély-kérdésből” az következhethet. A velencei–magyar kapcsolatok a korszakban sajnos nem elég bőségesen dokumentáltak ahhoz, hogy a kérdést tisztázzuk.⁹⁷ Az nem valószínű, hogy Cerbanus visszatérhetett Bizáncba, ahol a hűség és a szakértelem szerepeltek a császárnak az alkalmazottaival szemben támasztott elváráslista legelején.⁹⁸ Ezzel szemben a tanult itáliaiakat szívesen látták a kor Közép-Európájában. Gellért, a velencei szerzetes, kalandos úton került a Magyar Királyságba, ahol Szent Imrének, az első magyar király fiának tanítója lett, és a születő állam egyik első püspöke.⁹⁹ Azt feltételezik, hogy Gallus Anonymus, a középkori Lengyel Királyság első krónikása, aki 1112–1118 között írta meg művét, egy velencei monostorból érkezett.¹⁰⁰ Cerbanus akár Velencéből száműzött vagy kóbor literatusként, akár követként tartózkodott a Magyar Királyságban, működése nyomán a bizánci lelki irodalom alapműve vált olvashatóvá a latin nyelvű középkori olvasóközönség számára.

---

⁹⁷ MAKK, Ferenc, *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century* (Budapest, Akadémiai, 1989) 19–30.

⁹⁸ Lásd Brand véleményét Cerbanus hűtlenségéről: BRAND 218; lásd továbbá Peter Frankopan tanulmányait, hogy hogyan cserélődött ki Alexiosz uralkodása során egymás után többször a hűtlenné váló hivatali elit: FRANKOPAN, Peter, *Kinship and the Distribution of Power*, in *English Historical Review* (2007) 495/1–34; Uő, *Re-Interpreting the Role of the Family in Comnenian Byzantium: Where Blood is not Thicker than Water*, in *Byzantium in the Eleventh Century* (szerk. Marc D. Lauxtermann – Marek Whittow; London – New York, Routledge, 2017) 181–197.

⁹⁹ NEMERKÉNYI, Előd, *Latin Classics in Medieval Hungary* (Budapest, CEU, 2004) 72–77.

¹⁰⁰ JASINSKI, Tomasz, *Was Gallus Anonymus Monachus Littorensis?*, in *Kwartalnik Historyczny* (2005) 3/69–89; EDER, Maciej, *In Search of the Author of “Chronica Polonorum” Ascribed to Gallus Anonymus: A stylometric Reconnaissance*, in *Acta Poloniae Historica* (2015) 5–23.

◆◆◆ KÄFER ISTVÁN

Esztergomi érsekek a szlovák katolicizmusban

A szlovák katolikus lexikon és az *Esztergomi érsekek 1001–2003* adatainak összegzése*

II.

SZÉCHÉNYI VI. GYÖRGY / SEČÉNI (SZÉCHÉNYI, SZÉCSÉNYI), JURAJ gyermekkorát Szécsény környékén töltötte. 1622-ben jelentkezett a nagyszombati káptalani szemináriumba. Pázmány Péter a bécsi Pázmáneumba küldte, majd Sellyére, az érseki nyaralóhelyre nevezte ki plébánosnak, és megbízta a nagyszombati Szent István Szeminárium vezetésével. 1638-ban vágújhelyi prépostnak nevezték ki. A nyitrai prépostság evangélikus lelkész kezében volt, akit Homonnai Drugeth János erőszakkal távolított el. Széchenyi 1635-ben tornai, majd 1641-ben zólyomi főesperes lett. 1644–1645-ben alkancellár. Életében Győrnek volt fontos szerepe. 1662-ben hat növendékét taníttatta a nagyszombati szemináriumban. 1685-ben megszerezte a Nyitra megyei Csejte birtokát. Az 1681. évi országgyűlésen felajánlotta, hogy saját pénzén váltja ki az elzalogosított szepesi városokat. 1685-től esztergomi érsek, 1687. december 9-én a pozsonyi országgyűlésen ő koronázta magyar királlyá I. Józsefet. A töröktől felszabadult ország első primása, székhelye azonban a pozsonyi érseki rezidencia volt, de támogatta a már felszabadult Esztergom újjáépítését. 1691-ben visszaváltotta az érsekség egykori birtokait, Esztergomot és Érsekújvárt. A jezsuiták számára megvetette a trencsényi és a löcsei konviktusok alapjait. Támogatta a pozsonyi orsolyitákat és irgalmasrendieket, uradalmat hagyott a sebesült katonák számára létrehozandó pozsonyi, esztergomi és budai isptályok létrehozására. 1692-ben újra kiadta a *Rituale Strigoniensét*. Környezetében volt Cseles Márton jezsuita, aki 1692-ig pozsonyi rektorként érseki teológus és gyóntató volt. Pozsonyi palotájában betegeskedett. Temetése 1695. március 18-án volt Pozsonyban, a Szent Márton-dóm kriptájában helyezték el.¹ Viszonylag csekély területi

* Az I. rész megjelent: *Magyar Sion* (2023) 99–126. A tanulmány a következő két mű adatait veti össze: *Lexikón katolíckych kňazských osobnosti Slovenska* (ed. Július Pašteka; Bratislava, Lúč, 2000; a továbbiakban: *Lexikón...*) és *Esztergomi érsekek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Buda-

szlovacikumai miatt a szlovák lexikon szócikke szerény, még azokat sem említi, amelyek a magyarban szerepelnek. Magyar kancellárnak tartja. A rekatolizáció keretében trinitáriusokat telepített Illavára, Lőcsére, Trencsénbe pedig jezsuitákat, valamint konviktusokat alapított.²

KOLLONICH LIPÓT / KOLONIČ (CHOLLONITSCH, KOLLONICS, KOLONICH), LEOPOLD horvát eredetű honosított császári katonai családban született Komáromban. Az apa Komárom várának főkapitánya. Lipótot Pázmány Péter keresztelte. 1645-től Ferdinánd főherceg apródja. 1656-ban a csehországi Cheb (Eger) kommandánsa. 1668-ban nyitrai püspök. Két jezsuitával végigjárta egyházmegyéjét, papokat mentett fel, és eltávolította az evangélikusokat. A nyitrai vár főparancsnoka is volt. 1669-ben a török veszély miatt meg kellett erősítenie a várat. A faanyagot az esztergomi érsek erdeiből vágatta, ezért pereskednie kellett Szelepchény primással. 1672-ben a pozsonyi magyar királyi kamara elnöke. Kiűzte a lutheránusokat a városból. 1673-ban protestáns városok kérték a budai pasát, támadja a katolikus papokat és királyi tiszteket. Ezért törvényszéket állított fel Pozsonyban, Szelepchény György elnökletével. A vádlottak többsége a száműzetést választotta, 40-et gályarabságra ítélték. Kollonich Lipót unokaöccsével, Zsigmonddal gondoskodott Rákóczi Ferenc neveléséről a csehországi Jindřichův Hradec-i (Neuhaus) jezsuitáknál. 1695-től esztergomi érsek, de Bécsben lakott. Szentiványi Márton jezsuita hatására foglalkozott az északkeleti ruténok uniójával, ezért cirill betűkkel szereltette fel a nagyszombati nyomdát. Az általa alapított nagyszombati szemináriumban alapítványt létesített görög szertartású papnövendékeknek. Megnyitatta a primási levéltárat. Feldolgozásával Otrókosi Főris Ferenc nagyszombati tanárt bízta meg, Cseles Márton jezsuitát pedig Rómába küldte. A pozsonyi kamara elnökeként lemásoltatta a kamara régi iratait. Pozsonyban a protestánsoktól általa elvett és a jezsuitáknak átadott Szent Szalvátor-templom kriptájába temették.³ A megegyező adatokon túl a szlovák szócikk szerint II. Ferdinánd Kollonich anyjának kérésére hívta Komáromba a jezsuitákat. 1668-ban Bécsben Szegedy Ferenc váci püspök szentelte pappá. A Nyitrai Egyházmegyében Temesi György nyitrai olvasókanonok képviselte. Eperjesre és Pozsonyba hívta a jezsuitákat, fejlesztette a nagyszombati nyomdát.⁴

---

pest, Szent István Társulat, 2003; a továbbiakban: *Esztergomi érsekek...*).

¹ *Esztergomi érsekek...* 310–318 (Koltai András).

² *Lexikón...* 1204 (Vojtech Strelka).

³ *Esztergomi érsekek...* 319–325 (Lakatos Adél).

⁴ *Lexikón...* 709 (Viliam Judák).

SACHSEN-ZEITZI KERESZTÉLY ÁGOST evangélikus szász családból származott. 1696-ban győri püspök. 1707-től esztergomi érsek is, de egyházmegyéjét Spátzay Pál nagyszombati helynöke kormányozta. Gyakran kereste fel a máriavölgyi pálos kolostort, odaköltözött nagyszombati hivatala. Sokat foglalkozott nagyszombati és pozsonyi rezidenciájának korszerűsítésével. A pozsonyi érsekkertbe francia kertet telepített. Esztergomi egyházmegyéjében 1713–1715 között tartott vizitációt. Ő koronázta III. Károlyt és Mária Krisztinát. Az uralkodó 1714. december 9-én birodalmi hercegi rangra emelte. Az esztergomi érsek ettől kezdve viselték a hercegprímási címet, amit az utolsó pozsonyi országgyűlés törvénybe iktatott. Az érsek, Erdődy László nyitrai és Erdődy Gábor egri püspök kérelmére rendelet készült, hogy a cenzori jogok ismét a nagyszombati egyetem kancellárját illessék. Renováltatta a nagyszombati Szent Miklós- és a pozsonyi Szent Márton-székesegyházat. Templomot építtetett Párkányban, Szentmihályfán, Tardoskedden, restauráltatta a máriavölgyi pálos templomot, lakhatóvá tette a kapucinusok erősen megrongálódott bazinai zárdáját. Segítette a pozsonyi irgalmasokat kórházuk, a nagyszombati és a komáromi trinitáriusokat templomuk és kolostoruk bővítésében. Prímásként maga is támogatta III. Károly leányági örökösödési jogát. Az 1722–1723-as országgyűlés kimondta, hogy meg kell kezdeni az előkészületeket az esztergomi érsekség és káptalan visszaköltöztetésére. A máriavölgyi kegytemplomban temették el 1725. augusztus 23-án, de az esztergomi főkáptalan utasítására novemberben a pozsonyi Szent Márton-templom kriptájába helyezték át.⁵ Számos szlovacikum-adata ellenére nem szerepel a szlovák kézikönyvben, internetükön Christian August Saský néven.⁶ Erdődy László nyitrai püspök⁷ megtalálható a lexikonban, Spátzay helynök azonban nem.

ESTERHÁZY II. IMRE apja leginkább Beckó várában élt, társtulajdonosa volt. Imre ott született 1664-ben. Nagyszombatban, majd Sopronban tanult, ahol 1681-ben letette a szerzetesi fogadalmat. Római tanulmányai után 1688-ban a pálosok máriavölgyi templomában szentelték pappá. 1696 júniusában a máriavölgyi rendi káptalanon a generális titkárává választották. Nagy szerepe volt a magyar és horvát önálló rendtartomány körüli vitákban. 1702. június 3-án Lepoglaván a rend generálisa lett. 1703-ban a Nyitra vármegyei elefánti székhelyéről Lepoglavára menekült. 1708 tavaszán részt vett a pozsonyi országgyűlésen, majd ugyanott zágrábi püspökké szentelték. A zágrábi püspöki palotában tartott horvát országgyűlés elsőként fogadta el a Habsburgok nőági örökösödését. 1720/23-tól veszprémi püspök, 1724-től

⁵ *Esztergomi érsek...* 326–331 (Lakatos Adél).

⁶ https://sk.wikipedia.org/wiki/Christian_August_Sask%C3%BD (2023.10.21.).

⁷ Vö. *Lexikón...* 302–303 (Viliam Judák).

a Helytartótanács tagja, 1725-től magyar udvari kancellár, augusztus 23-án esztergomi érsek. 1741. június 25-én Pozsonyban ő koronázta magyar királynővé Mária Teréziát. 1734-ben egyházmegyei és nemzeti zsinatot tervezett, de csak az esperesek és főesperesek jelentek meg Nagyszombatban. Felújította a pozsonyi érseki palotát, és 1729–1732 között a Szent Márton-dómhoz kápolnát építtetett Alamizsnás Szent János ereklyéinek. Díszítésével Georg Raphael Donnert bízta meg. 1735-ben monumentális főoltárt építtetett a dómba, amelyen magyar huszárként Donner az érsek arcát formálta meg. Meghatározta Pozsony városképét az orsolyiták, a kapucinusok és az Erzsébet-apácák kolostorának, templomának felépítésével. Másik érseki székvárosában, Nagyszombatban rendházat épített az orsolyitáknak és a Szent Miklós-templomhoz csatlakozó kápolnát a Mária-kongregációnak. A máriavölgyi kolostornak oltárokat és kóruspadokat készíttetett Donnerrel. A sasvári kegykápolnát, amely a rend kezelésébe került, templommá és kolostorra bővítették. Fényes külsőségek között élt. 1727-ben Máriavölgyben ünnepélyesen vette át érseki palliumát. 1738-ban diadalkapu épült a Szent Márton-dóm elé Donner tervei alapján. 1744. december 6-án halt meg pozsonyi palotájában.⁸ A szlovák lexikonban nem szerepel.⁹

CSÁKY VII. MIKLÓS JÓZSEF Szepesváralján született 1698. december 5-én. 1699-től Kassán élt. 1616-tól a bécsi Pázmáneum, majd a római Collegium Germanico-Hungaricum növendéke. 1722-ben szentelték pappá. 1738-ban váradi püspök, szentelése Kassán történt. 1742-től Szepes vármegye főispánja, 1747-től kalocsa-bácsi érsek, 1749-től Abaúj vármegye főispánja. 1751-től Pozsony és Esztergom vármegye főispánja. 1751-től esztergomi érsek. A palliumot Magyarbélén vette át. 1753-ban Szepes, Torna és Gömör vármegyében, 1754-ben Pozsony vármegyében végzett egyházlátogatásokat. 1754-ben európai városhoz méltó épületként mutatta be a pozsonyi érseki palotát. 1757. május 31-én halt meg Pozsonyban, ahol a Szent Márton-dómban temették.¹⁰ Sok területi, egyház- és művelődéstörténeti szlovacikum-adata ellenére nem szerepel a szlovák kézikönyvben.¹¹

⁸ *Esztergomi érsekek...* 331–338 (Koltai András).

⁹ Érthetetlen, miért nem található a szlovák kézikönyvben. Érdemeiről a mai szlovák főváros sokoldalú gazdagítása terén számos szlovák művészettörténeti monográfia, várostörténeti munka megemlékezik.

¹⁰ *Esztergomi érsekek...* 338–340 (Patkóné Kéringér Mária). A szülőhely szlovák névalakja hibásan szerepel.

¹¹ Csáky Imre kalocsai érsek és Csáky Miklós esztergomi kanonok megtalálható a lexikonban (*Lexikón...* 196–197).

BARKÓCZY II. FERENC / BARKÓCI (BARKÓCZY), FRANTIŠEK Tavarnán született Zemplén vármegyében. Kassán a jezsuitáknál kezdte iskoláit, a teológiát Nagyszombatban végezte. 1727-től a római Collegium Germanico-Hungaricum növendékeként a Gregoriana Egyetemen tanult. A gyermekkorában megtanult magyar és szlovák mellett sajátja volt a latin, az olasz és a francia. 1740-ben a szepesi Szent Márton-káptalan prépostja, az esztergomi érsek szepesi helynöke, 1744-ben egri püspök. 1754-ben az egri szemináriumot elvette a jezsuitáktól, 1760-ban a kassait is. A Pozsonyból áttelepült Royer vezetésével püspöki nyomdát alapított. Érseki kinevezését 1761. május 13-án az Esztergomban épen maradt Bakócz-kápolnában vette át, és jelezte az érseki székhely visszahelyezésének tervét. Szeptember 27-én Nagyszombatban iktatták be. Egerből Esztergomba helyezte át a Royer-nyomdát. 1763-ban Kollmann Gáspár, a pozsonyi prímási palota kertésze kijelölte a kert helyét, rózsatöveket, facsemetéket telepített. Építkezett a pozsonyi prímási palotában is, ami a nagyszombati rezidencia mellett nyárilak volt. Felújította a kertet, a palotát két emelet magasságúra építtette. Ott helyezte el könyvtárát, képtárát, tervrajzait, ékszereit. 1761-ben kivette a jezsuiták kezéből a budai Széchényi-szemináriumot, a nagyszombati Adalbertinumot, Rubrumot és Marianumot. E kettőt egyesítette és a kanonokokra bízta. A bécsi Pázmáneumot Nagyszombatba helyezte. Az átköltöző kispapok nagy zsúfoltságot okoztak Nagyszombatban az egyesített Seminarium Generalében. A királynő a tanulmányi ügyek pártfogójának nevezte ki, és a különböző oktatási intézmények gondozását nem a Helytartótanács, hanem az udvari kancellária irányította. Ez történt Bécsben és Prágában is. Az iskolaügyről és a cenzúráról szóló javaslatait (nemcsak a szemináriumok, hanem a világi konviktusok kivétele a jezsuiták kezéből, a latin oktatási nyelv háttérbe szorítása stb.) Mária Terézia nem támogatta, csak saját egyházmegyéjében hajthatta végre. A Szent István Rend első preláta lett, de viszonya megromlott az uralkodóval, különösen az 1764–1765-ös országgyűlésen. Vihart kavart Koller¹² két munkája az apostoli uralkodó jogairól (1762) és a nemesi adómentességről és előjogokról (1764). A prímás a jogaikat féltő főurak mellé állt. Az érseki birtokok Bars, Komárom, Esztergom, Nógrád, Hont, Nyitra vármegyében voltak. Uradalmi központ volt Esztergom, Nyitra, Szentkereszt, Nagysalló, Érsekújvár, Gúta, Verebély, Nagyszombat, Rozsnyó, Pozsony. A legértékesebb a nagysallói uradalom volt a Garam és a Vág között. Az érsek Pozsonyban halt meg a téli palotában 1765. július 18-án, és a Szent

¹² Helyesen Kollár Ádám Ferenc. Két említett munkája: *Historiae diplomaticae iuris patronatus apostolicorum Hungariae Regum* (Vindobonae, Schulz, 1762); *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae* (Vindobonae, Trattner, 1764).

Márton-székesegyházba temették.¹³ A szlovák kézikönyv az ismert adatokon kívül kiemeli: „Miután kinevezték Magyarország primásává és Esztergomban széles körű rekonstrukciót hajtott végre, oda helyezte át Nagyszombatból az érsekség székhelyét [...] beavatkozott a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városok vitáiba [...] lengyelországi nazarénusokat telepített Felsőtárkányba.” Ezután az érsek nyomtatásban megjelent munkáinak felsorolása zárja a szócikket. A székhely Esztergomba telepítéséről nincs pontos adat.¹⁴

BATTHYÁNY I. JÓZSEF / BAŤÁN (BATTHYÁNI, BATTHIAN, BATTHYÁN), JOZEF Bécsben született 1727. január 30-án. A gimnáziumot Kőszegen, a teológiát Nagyszombatban végezte, Prileszky János magánöbendéke volt. 1751-ben szentelték pappá Pozsonyban. Esztergomi kanonok, barsi főesperes, a Szent István Szeminárium nevelője. Egyházmegyei látogatásokon Bars, Zólyom, Gömör és Turóc vármegyében vizsgálta a plébániákat. 1755-ben pozsonyi prépost. Mária Terézia áthelyezte a pozsonyi káptalanba. 1759-ben erdélyi püspök, tizenhat évig kalocsai érsek. Három jezsuitát küldött a hívek közé, magyart, németet és horvátot. 1769 nyarán megvásárolta Bél Mátyás kéziratot hagyatékát. 1776-ban esztergomi érsek, ekkor történt a szepesi, a rozsnyói és a besztercebányai püspökség kiszakítása az esztergomi érsekségből. A megmaradtakat két részre osztotta, amelyeket püspöki rangú papok irányítottak. 1778. június 1-től bíboros. A sasvári főesperesség betegeinek adta kórháznak a szakolcai karmelita szerzetesek házát. Az egész országból válogatta tanulásra a tehetséges fiatalokat, Szebenben, Kalocsán, Pozsonyban, Pesten, Budán, Nagyszombatban, Trencsénben és Lőcsén. 1780-ban a királynő a nyitrai püspökség birtokaiból a dömösi apátságot adományozta az esztergomi főkáptalannak. A feltétel: viselje három Nyitra megyei papnövendék nevelésének költségeit. Az érsek a pozsonyi várba költöztette a papnevelőt. 1783-ban a pozsonyi plébániatemplom vizitációjakor utalt a Trienti Zsinat ajánlására társaságok szervezésére. Közvetített a pápa és II. József között. A pápa személyesen adta át neki a bíborosi kalapot.

Érseki palotát építtetett Pozsonyban, ahol híres könyvtárát helyezte el. Védekezett II. József németesítése ellen. Mindent elkövetett, hogy védje a nemzeti érzést, csak magyarul beszélt és prédikált. Az 1790-es országgyűlés megnyitásakor elsőnek magyar nyelven ő köszöntötte II. Lipótot, és Pozsonyban megkoronázta, majd 1792-ben Budán I. Ferencet. 1799. október 23-án halt meg Pozsonyban, és ott is temették.¹⁵ A szlovák lexikon szerint

¹³ *Esztergomi érsekek...* 341–347 (Dóka Klára).

¹⁴ *Lexikón...* 56–57 (Vojtech Strelka). Érdekes, a szócikk szerzője meg sem említi az érsek szlovák nyelvudását és kapcsolatát Kollár Ádám Ferencel, ami a szlovák nyelvű papképzés korai kezdeteit jelenti. A részletes publikáció-felsorolás csak a magyarországi kiadványokat tartalmazza.

¹⁵ *Esztergomi érsekek...* 347–354 (Czékli Béla).

[Pozsony]Püspökiben épített kastélyt és parkot az esztergomi primásoknak. A szerző szerint II. Lipótot is Budán koronázta meg, majd II. [!] Ferencet is. Az érsek számos publikációja között magyar nem szerepel.¹⁶

HABSBURG-LOTHARINGIAI KÁROLY AMBRUS 1785. november 2-án született Milánóban. Szerencsen készült a papi pályára és tanult magyarul. 1806-ban váci püspöki kormányzó. Az 1808. szeptember 7-i pozsonyi országgyűlésen magyar királynővé koronázta Mária Ludovikát. Esztergomi érseki palliumát 1808. május 26-án vette át Bécsben. Az ünnepélyen részt vett Alagovich Sándor pozsonyi kanonok is. 1808. július 24-én szentelték püspökké Bécsben Vilt József győri püspök részvételével, Melczer András pozsonyi kanonok jelenlétében. Esztergomi beiktatására diadalmenetben érkezett Pozsonyból. 1809 nagyszombatján maga vezette a kassai feltámadási körmenetet és magyarul intonált. A napóleoni háború idején hadikórházakat alakított ki a nagyszombati szemináriumban, a régi jezsuita rendházban és az orsolyitáknál. Látogatta a beteg katonákat és megkapta a tífuszt. Szeptember 2-án elhunyt, temetésén Tatán Kurbély György veszprémi megyéspüspök, Rudnay Sándor és Alagovich Sándor gyászmisét tartott, aztán tetemét átvitették Esztergomba. Pozsonyban emlékező szentmisét tartottak. 1850. augusztus 27-én helyezték el ravatalát az épülő esztergomi bazilikában.¹⁷ A szlovák lexikonban nem szerepel. A magyar szócikkben területi szlovacikumokon kívül található már a katolikus szlovák nemzeti ébredésben számon tartott személyek (Alagovich Sándor, Vilt József, Melczer András, Rudnay András).¹⁸

RUDNAY SÁNDOR / RUDNAY, ALEXANDER ŠTEFAN 1760. október 4-én keresztelték a Nyitra megyei Szentkereszten, tanulmányait Moravánban kezdte, 1772–1776 között a nyitrai piarista gimnáziumba járt, majd 1777-ben a pozsonyi katolikus főgimnáziumban fejezte be a középiskolát. A nagyszombati Királyi Akadémián és a budai szemináriumban tanult. 1784-ben védte meg dogmatikadisszertációját a pesti egyetemen. 1783. október 12-én szentelték pappá a nagyszombati szeminárium kápolnájában. Tanulmányait 1784 szeptemberében a Budáról Pozsonyba helyezett főszemináriumban fejezte be. Berényi Ferenc gróf családjában tanítóskodott, majd Csesztén,

¹⁶ *Lexikón...* 66–67 (Vojtech Strelka). A szlovák irodalomtörténet a szlovák barokk irodalom jeles képviselőjének tartja Prileszky Jánost, akit csak a magyar szócikk említ a későbbi érsek nevelőjeként. Vö. MINÁRIK, Jozef, *Barokková literatúra. Svetová, česká, slovenská* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984) 226–227.

¹⁷ *Esztergomi érsekek...* 354–357 (Beke Margit).

¹⁸ Alagovich Sándor a Szlovák Tudományos Társaság nyitrai szervezője és a pestbudai szlovák irodalomkedvelők egyesületének támogatója. Zágrábi püspökként szorgalmazta nemzeti nyelvű bibliák kiadását (*Lexikón...* 10). Vilt József címzetes belgrádi, győri megyéspüspök, aki akadémizta Juraj Fándly művének kiadását (*Lexikón...* 1465).

1786-ban Garamszentbenedeken káplánkodott. Kiváló némettudásával segített az elrendelt német nyelvű jegyzőkönyvek készítésében. Pozsonyban segédkezett Batthyány József primás kancelláriájában az iratok rendezésében. 1788-ban Vilt József nagyszombati vikárius kinevezte titkárának. 1789-től Koros plébánosa, 1790-től a nagytapolcsányi egyházkerület espereshelyettese, majd 1797-től esperese és Turóc vármegye táblabíróságának esküdtje. 1805-től esztergomi kanonok és a nagyszombati szeminárium rektora. 1809-ben korosi apát, esztergomi vicarius generalis és a sasvári egyházkerület esperese. 1809-től a Magyar Udvari Kacellária tanácsosa. 1816-tól erdélyi püspök, 1819-től esztergomi érsek, az érsekség visszaköltöztetője Nagyszombatból. 1828-tól bíboros. A jozefinista kormánykörökkel szemben őrizte az egyház függetlenségét. Egyházszerző munkájának fontos állomása 1822 őszén a pozsonyi nemzeti zsinat. Irányította a katolikus tankönyvkiadást, támogatta a tudományos élet szervezését, az ország valamennyi etnikumának nemzeti nyelvű művelődését, gyarapította Regnum Hungariae szellemi potenciálját. Az esztergomi bazilika és a Szent Anna-templom építése is nevéhez fűződik.¹⁹ A szlovák lexikon egyértelműen *szlováknak* tekinti, amit többször kifejezetten hangsúlyoz. Tanulmányait a helyi szlovák iskolában kezdte. Kötelező teológiai kurzust végzett a nagyszombati Királyi Akadémia Bölcsészkarán. 1778-ban megjelent szlovák nyelvű vizsgaprédikációja. Budai teológiai tanulmányait nagyrészt a nagyszombati egyetemről odahelyezett professzorok irányították. Pappá szentelése után Laszkáron Berényi Ferenc gróf családjában nevelősködött. Egyházi hivatalaihoz kapcsolódóan sok szlovák nyelvű prédikációt írt. Rendszeresen figyelemmel kísérte Budáról Pozsonyba telepített Generális Szeminárium munkáját, amelyben 1784/85-ben maga is részt vett. 1805-től esztergomi kanonok és az egykori generális szemináriumból létrejött nagyszombati Szent István Szeminárium rektora. D'Este Károly Ambrus esztergomi érsek [!] kinevezte vicarius generalisává és a sasvári egyházkerület főesperesévé. 1829-ben ő koronázta I. Ferdinándot osztrák császárrá, cseh és magyar királlyá.

Ismertté lett mondásával „Slavus sum, et si in cathedra Petri forem, Slavus ero [Szlovák vagyok és ha Péter székében lennék, akkor is szlovák maradnék]”; ez ugyan csak szájhagyományként ismert, de megalapozottságát bizonyítja Rudnay tevékenysége. Pavol Jozef Šafárik *A szláv nyelv valamennyi nyelvjárásának és irodalmának története* c. munkájában számos szlovák prédikáció szerzőjeként emelte ki. A bécsi Magyar Udvari Kancelláriában segített a pozsonyi Juraj Palkovičnak a *Týdenník* c. szlovák lap kiadásának engedélyezésében [...] védelmezte Juraj Fándlyt, 1822-ben tárgyalt Ján Kollárral a nyelv kérdéseiről, és

¹⁹ *Esztergomi érsekek...* 358–360 (Käfer István).

imprimaturt adott a *Slávy dcéra* budai kiadásához, ugyanígy neki köszönhetően jelent meg ugyanott Šafárik *Dejinyje*, Bernolák *Slovárja*, Palkovič bibliafordítása mint az 1822-és pozsonyi zsinat határozatainak közvetlen következménye. Esztergomi érsekként neki köszönhető három szlovák kanonok kinevezése a káptalanba. Jozef Ignác Bajzát pozsonyi kanonoknak nevezte ki. A szlovák irodalom közvetlen anyagi támogatása 40 000 aranyra tehető. Tiszteletéről magas tisztségébe emelése alkalmából ötvennél több verses és prózai gratuláló mű tanúskodik (például Ján Hollý, Ján Kollár, Jozef Ignác Bajza, Vojtech Šimko, Bohuslav Tablic).²⁰

Rudnay az első főpap, akinek munkásságát a magyar és a szlovák művelődés képviselői közösen kutatták, főként a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészkarának Szlavisztika–Közép-Európa Intézetében, illetve a Nagyszombati Nagyszombati [sic!] Egyetem történeti tanszékén. Kétnyelvű kiadványok sora jelent meg, és számos közös konferenciát tartottak.²¹ Az érsekség visszatérésének 175. évfordulója alkalmából kétnyelvű márványtáblát helyeztek az esztergomi Szent Anna-templom falára.

KOPÁCSY II. JÓZSEF Veszprémben született. A pozsonyi Generális Szemináriumban végezte filozófiai és teológiai tanulmányait. 1807-ben veszprémi kanonok. 1813-ban Vilt József győri püspök temetésén beszédet mondott. 1821-től székesfehérvári püspök. Szentelését Rudnay Sándor érsek végezte Benyovszky János és Ürményi Péter felszentelt püspökökkel. 1822-ben részt vett a pozsonyi nemzeti zsinaton. 1825-től veszprémi püspök. 1827-ben ő koronázta meg Karolina Augusztát, I. Ferenc negyedik feleségét. 1839-től esztergomi érsek. 1845. augusztus 18-án ő tűzte fel a keresztet a bazilika kupolájára, és ő írta az oromzat feliratát. Az Esztergom–Párkány repülőhíd helyett állandó hajóhidat tervezett, amit 1842 tavaszán adtak át. Rudnay Sán-

²⁰ *Lexikón...* 1178–1180 (Éva Fordinálóvá).

²¹ Az első jubileumi kiadvány Paskai László érsek és Ján Sokol érsek commendatiójával jelent meg: *Rudnay Sándor és kora / Alexander Rudnay a jeho doba* (szerk. Käfer István; Esztergom – Nagyszombat / Ostrihom – Trnava, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Rudnay Sándor Kulturális és Városvédő Egyesület – Spolok Sv. Vojtecha – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998); *Documenta Rudnayana Strigoniensia. Rudnay-dokumentumok az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotéka) és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében I* (Pons Strigoniensis Fontes 1) (összeáll. Tóth Krisztina; Esztergom – Piliscsaba, PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2001); *Documenta Rudnayana Strigoniensia. Rudnay-dokumentumok az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotéka) és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében II* (Pons Strigoniensis Fontes 2) (összeáll. Demecs Béla; Esztergom – Piliscsaba, PPKE BTK Szlavisztika–Közép-Európa Intézet, 2004). Legutóbb: KÄFER István, *A bazilikaépítető Rudnay Sándor hercegprimás, a Magyar Sion és a hungarus patriotizmus*, in *Visszatérés a Magyar Sionra. Tanulmányok az érseki székhely Esztergomba történeti visszatérésének 200. évfordulója alkalmából* (Strigonium Antiquum XI) (szerk. Fejérdy András – Hegedűs András; Esztergom, Primási Levéltár, 2022) 120–130. Ezek az adatok már értelemszerűen nem kerülhettek a magyar kézikönyvbe.

dor megígérte, hogy társaskáptalant alapít Nagyszombatban az Esztergomba költöztetett pótlására. Kopácsy hat fővel hozta létre a káptalant Nagyszombatban, ahonnan V. Ferdinánd engedélyezése nyomán papnövédeket küldhettek a római magyar kollégiumba. Az érsek könyvekkel, tanszerekkel látta el az érsekújvári cigány gyerekeket. 1847. szeptember 18-án hunyt el Esztergomban.²² A szlovák lexikonban nem szerepel.

HÁM VIII. JÁNOS Gyöngyösön született, 1795-ben a rozsnói gimnáziumban, később Egerben tanult, ott volt papnövendék. 1804. március 17-én Szányi Ferenc rozsnói püspök szentelte pappá. 1827-től szatmári püspök. 1848. március 19-én hálaadó istentiszteletet tartott Pozsonyban a forradalom győzelméért. Megjelentek az országgyűlés tagjai és Lamberg Ferenc pozsonyi hadosztályparancsnok a katonasággal együtt. Hám nem értett egyet a forradalommal, a Te Deum után nem tért vissza az országgyűlésre. Eötvös József kultuszminiszter megbeszélésre hívta a püspököket. A megjelentek szószólója Szcitovszky János pécsi és Lonovics József csanádi püspök volt. Hám elvesztette mind az udvar, mind a Kossuth-pártiak bizalmát. V. Ferdinánd neki juttatta az esztergomi érseki címet. Buda elfoglalása után nem távozott Debrecenbe, hanem Pesten maradt, ezért és a császári seregeket támogató prédikációkért Szcitovszkyval együtt hazaárulóvá nyilvánították. Május 19-én Prágában fogadta Ferdinánd császár és Mária Anna császárné, 22-én pedig Olmützben Ferenc Károly főherceg. Alexander Bach belügyminiszter javaslatára lemondott az érseki székről.²³ A szlovák lexikonban nem található.

SZCITOVSZKY IX. JÁNOS / SCITOVSKÝ (SZCITOVSZKY, SCITOWSKY), JÁN Abaúj vármegyében, Kassabélán született 1785. november 1-jén, édesapja szlovák tanító. Jolsván és Rozsnýon végezte iskoláit, majd növendékpap Rozsnýon. 1808-ban doktorált filozófiából Nagyszombatban. 1809. november 5-én szentelték pappá Jászón. A rozsnói líceum tanára. 1813-ban a pesti egyetemen teológiai doktorrá avatták. 1824-ben rozsnói kanonok és szeminárium rektor. „Nagykéri” előnévvel nemességet szerzett. 1825-ben országgyűlési követ. 1827. augusztus 17-én rozsnói püspökké szentelték. A protestáns többségű egyházmegyében megalapította a Szeplőtelen Szívről nevezett Társulatot, tíz templomot építtetett. Gyakran vezetett búcsújárást Sasvárra, Kistapolcsányba, Mátraverebélyre. Rozsnýon diákinternátust, Rimaszombatban gimnáziumot alapított. Megindította a *Rozsnói Egyházi Töredékek* c. periodikumot. 1838-ban pécsi püspök. Barátságot kötött Liszt Ferencsel. 1848-ban adakozott a haza oltárára, de királyhű maradt. Nem követte Kossuthot Debrecenbe, ezért hazaárulónak tartották. A király

²² *Esztergomi érsekek...* 360–363 (Beke Margit).

²³ *Esztergomi érsekek...* 364–370 (Bárdos István).

Hám János lemondatása után 1849. július 21-én nevezte ki esztergomi érsekké, primássá. Igyekezett megmenteni a megtorlás miatt életveszélybe került papokat, köztük Rudnyánszky József besztercebányai, Lonovics József csanádi, Bémer László váradi püspököt. Négyyszer kérte a császártól az aradi vértanúk életének megmentését. Az országba látogató uralkodót mindig magyarul köszöntötte. Lelkigyakorlatokat tartott Nagyszombatban, Pesten, Esztergomban, elrendelte népmissziók tartását. 1850-ben Esztergomba költöztette a nagyszombati szemináriumot, de ott konviktust létesített és visszahívta a jezsuitákat. 1850. augusztus 25-re püspökkari konferenciát hívott össze Esztergomba, amelyen a horvát püspökök nem jelentek meg, csak Haulik György zágrábi érsek. A horvátok nem tartották magukat a magyar püspöki kar tagjainak, Szcitovszky azonban hangsúlyozta primási jogait minden, a Szent Korona országaihoz tartozó érsekség vagy püspökség felett. Ferenc József szerette volna megsemmisíteni a magyar primás ősi jogait, de végül az 1855. évi osztrák konkordátum szerint a primási jogok megmaradtak. 1853. március 7-én bíboros lett. Ez évben találták meg Orsovánál a Szent Koronát. Szcitovszky vitte Bécsbe, bízva a lehetséges koronázásban. 1856. augusztus 31-én országos ünnepet rendezett az esztergomi bazilika felszentelésére. Meghívta a császárt is, és Liszt Ferencet kérte fel a szentelési mise megkomponálására és vezénylésére. A szenteléskor magyar, német és szlovák prédikáció hangzott el. Az ország főrendeivel együtt petíciót nyújtott át az uralkodónak az ország alkotmányos rendjének visszaállítását kérve. Ezt megismételte 1857-ben Ferenc József magyarországi útján, ahol magyarul köszöntötte a királyi párt. A szeptember 8-ra szervezett mariazeili zarándoklat már tömegtüntetés volt a bécsi kamarilla ellen. Szeptember 19. és október 3. között tartományi zsinatot tartott Esztergomban, majd 1860-ban egyházmegyeit is. A Bach-korszakban hatalmas összeggel támogatta a Magyar Tudományos Akadémiát, amelynek 1853-tól igazgatósági tagja lett. Az ünnepek egyre inkább hazafias tüntetésekké váltak, ezért Bécsbe hívták, hogy rendreutasítsák. Az 1860-ban Esztergomba összehívott országos tanácskozás az országgyűlés összehívásának lehetőségéről már előkészítette a talajt 1861-re. 1866. október 13-án búcsúlevelet diktált Ferenc Józsefnek címezve, majd 19-én meghalt. 23-án a bazilikában temette Bartakovics Béla egri érsek, Peitler Antal váci és utóda, Simor János győri püspök.²⁴ A szerény szlovák szócikk az ismert adatokon kívül csupán a nagyszombati Stephaneum megújítását, a rimaszombati gimnázium és a nagyszombati főgimnázium alapítását közli. Kiemeli a Kazateľská spoločnosť rožňavských kňazov (a Rozsnyói Papok Szónoklati Társasága) megalapítását 1828-ban. Egyéb, a magyar szócikkben

²⁴ *Esztergomi érsekek...* 370–375 (Cséfalvay Pál).

leírt szlovacikumokat nem említ, de felsorolja számos szlovák és magyar nyelvű munkáját.²⁵

SIMOR X. JÁNOS 1813. augusztus 23-án született Székesfehérvárott. Rudnay Sándor a pozsonyi Emericanumba küldte, később Nagyszombatban filozófiát hallgatott, majd a Pázmáneum hallgatójaként Bécsben végzett. Leo Thun miniszter állandó munkatársnak nevezte ki magyar egyházi ügyekben. Megbízta, hogy hiúsítsa meg Szcitovszky hercegprímás római útját, aki azt akarta elérni, hogy az osztrák konkordátumot ne terjesszék ki Magyarországra. 1857-ben győri püspök, Szcitovszky prímás szentelte. 1867-től esztergomi érsek, 1874-ben Ferenc József adta át neki a bíborosi birétumot.²⁶ A szlovák lexikonban nem található.

VASZARY KOLOS 1832-ben született Keszthelyen. 1847-ben pannonhalmi bencés szerzetes. Komáromban tanult, 1855-ben szentelték pappá. A komáromi Történeti és Régészeti Egylet tiszteletbeli tagja, a rend első középiskolai tanára. 1885-től pannonhalmi főapát, 1891-től esztergomi érsek, 1893-ban bíboros. Az érseki irodaigazgató Csernoch János volt. 1892-től három érseki helynökség alakult. Az esztergomihoz a nógrádi, a honti és a komáromi főesperesség, a nagyszombatihoz a komáromi, a nyitrai és a sasvári főesperesség, a budapesti helynökséghez a Budapest területi főesperesség tartozott. A gyengélkedő érsek helyét az országgyűlésen Csernoch János kalocsai érsek foglalta el. 1912-ben Vaszary lemondott. 1915. szeptember 6-án halt meg Balatonfüreden. A komáromi Jókai Közművelődési Egyesület is búcsúzott tőle.²⁷ A szlovák kézikönyvben nem található.

CSERNOCH XI. JÁNOS / ČERNOCH (CSERNOCH), JÁNOS 1852. június 18-án született Szokolcán. „Szülővárosa a szlovák nyelvterület egyik kiemelkedő központjának számított [...] Szlovák anyanyelvén kívül hamarosan elsajátította a magyar és a német nyelvet is [...] Novák Pál nagyszombati érseki helynök bátorítására a szakolcai gimnáziumba írtatták.” A teológiát pazmanitaként a bécsi egyetemen végezte. Mestere az egyházjogban a csehországi származású Franz Xaver Laurin volt. A kánonjog magas szintű művelője. 1874-ben az Augustineum növendéke. 1874-ben szentelték pappá Bécsben. Két évig káplán Radosócon,²⁸ 1877-ben a budapesti Krisztinavárosban, 1878-ban „Terézvárosban, ahol a szlovák ajkú hívek lelki gondozására is megbízást kapott”. Esztergomban szemináriumi tanár, érseki titkár, 1888-

²⁵ *Lexikón... 1202–1203* (Hadrián Radványi).

²⁶ *Esztergomi érsekek... 376–378* (Adriányi Gábor).

²⁷ *Esztergomi érsekek... 379–385* (Fülöp Éva).

²⁸ Ősi magyar neve a helynév-magyarosítások előtt Radosóc, 1920-tól Radošovce. Vö. MAJTÁN, Milan, *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)* (Bratislava, SAV, 1998) 244.

ban kanonok. Politikai kapcsolata az alakuló Néppárttal volt. Szokolca képviselőjeként három ciklusban az országgyűlés tagja. 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai, 1912-től esztergomi érsek, 1914-ben presbiter bíboros. „Prímási működése [...] a Trianon utáni újjászerveződés időszakára esett. Ekkor vesztette el az érsekség a nyitrai, a besztercebányai és a szepesi suffraganeus egyházmegyéket, valamint a prímási javak nagy részét. Ő koronázta 1916. december 30-án IV. Károlyt királlyá a Mátyás-templomban.” Kiváló kánonjogász volt. Óvatos volt a Károlyi-kormányval. A Tanácsköztársaság idején nem hagyta el az országot. Hú volt IV. Károlyhoz, elismerte Horthy Miklós kormányzóságát.²⁹

A részletes szlovák szócikk az ismert adatokon kívül említi holicai káplánkodását, de a terézvárosi szlovákok szolgálatát nem. Kezdetben a szlovák nemzeti öntudatú papok közé tartozott. Cikkeket írt a szlovák katolikus sajtóba, 1876–1880 között a szokolcai *Ludové noviny*ba (Néplap), néhány prédikációja jelent meg a *Kazatelňa* (Szószék) c. folyóiratban, továbbá népszerűsítő írásai a *Pútnik svätovoješský*ban (Szent Adalbert Zarándok). Írt a *Religió*ba is.

A magyarországi Katolikus Néppárt (Néppárt) alapítói közé tartozott, amely engedékeny álláspontot ígért a magyarországi nem magyarokkal szemben, és élesen fellépett a liberalizmus ellen. Néppárti programmal jelöltette magát Csacán. A liberális jelölt előtt többszörös szavazatot szerzett, de a választási bizottság meghamisította az eredményt. 1901-ben azonban sikeresen kandidált szülővárosában, Szokolcán, Ludovít Okánik és Pavol Blaho támogatásának köszönhetően. Két választási ciklusban is nyert néppártiként. Ez abban az időben történt, amikor az érdekelt katolikusok többsége élén Andrej Hlinkával, csalódva a Néppárt teljesületlen ígéreteiben 1904-ben elszakadt ettől a párttól. 1910-ig a magyar országgyűlés képviselője volt. Később érsekként a magyar parlament felsőházának tagja lett. 1909-ben igyekezett rendezni a Párvy Sándor szepesi püspök és Andrej Hlinka közötti vitát (a kompromisszumot, a rózsahegyi plébánia feladását Hlinka elutasította). Hlinka elítélése és szegedi bebörtönzése után sikertelenül járt közben a büntetés enyhítéséért. Képviselőként igyekezett mérsékelni Apponyi magyarosító oktatási törvényeit. Nem feledkezett meg szülővárosáról, Szokolcáról. Az ő érdeme az aligmázium nyolc osztályossá bővítése. Alapítványt is tett középiskolai internátusra, és a háborús szükséghelyzetben anyagilag támogatta a várost. 1915-ben a Szent István Rend Nagykeresztjével tüntették ki, és a Magyar Tudományos Akadémia igazgató tanácsának tagja lett [...] Azon magyar küldöttség élén is állt, amely 1918 novemberében Eckartsauban felkérte a királyt, mondjon le a magyar királyi koronáról.

²⁹ *Esztergomi érsekek...* 385–389 (Erdő Péter).

Nem békélt meg az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttével. 1918 novemberében bizalmas körlevelet adott ki az esztergomi érsekség valamennyi esperesének, amelyben Magyarország megőrzésére buzdította őket, és felhívta a szlovák nép figyelmét a csehekkel való egyesülés fenyegető veszélyére. A legitimisták közé tartozott, és támogatta a magyar revizionista mozgalmat, amelynek célja Szlovákia visszakapcsolása volt Magyarországhoz. De a radikális magyar politikai és egyházi körök túlzottan mérsékeltnek tartották.

Magyarul publikált önálló műveinek – hibákkal tarkított – listája után a szin-
te kizárólag szlovák vonatkozó régebbi irodalom felsorolása zárja a címszót.³⁰

---

³⁰ *Lexikón...* 207–209 (Róbert Letz).

◆◆ KÖZLEMÉNYEK

◆◆ RUZSA GYÖRGY

Istenszülő, az elesettek gyámolítója

Megjegyzések két „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” ikonhoz

AZ IKONOGRÁFIAI TÍPUS EREDETE, JELLEMZŐI

Szűz Máriának ez a különös ikonja Oroszországban viszonylag jól ismert, ám jelentőségéhez képest szakirodalmi feldolgozása kevésbé részletes.¹ Az „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” (oroszul икона Божией Матери Взыскание погибших) az eleusza, vagyis a könyörületes, meghatódott Istenszülő ikonográfiai típus egyik orosz változata.

A legenda őse még a 4. századhoz köthető. Teofilosz szerzetest, aki egy főpapnál szolgált, megrágalmazták, és elűzték. Az igazságtalanság miatt Isten ellen kezdett zúgolódni, majd az ördöggel kötött szövetséget, sőt ezt még aláírásával is megerősítette egy írástekerccsen. Hamarosan megbánta szörnyű vétkét, és elmélyülten imádkozott az Istenanyához ikonja előtt bocsánatért esdekelve. Az Istenanyát az elesettek gyámolítójának nevezte. Teofilosz imája meghallgatásra talált. A Tisztaságos Istenszülő megbocsátotta bűneit, és visszaadta neki az aláírt írástekerccset.

Oroszországban ennek az ikonnak a tisztelete csak a 18. században alakult ki. Egy orosz legenda szerint az „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” ikon története a Kalugai Kormányzóság Bor nevű falujához kötődik. A 18. század első felében egy bizonyos Fedot Alekszejevics Obuhov földműves igen nagy

---

¹ Irodalom (válogatás): Соколов, П.[?], *Икона Божией Матери, именуемая «Взыскание погибших»* (Moskva, 1912); Никольская, Ю.[?], *«Взыскание погибших»* (Moskva, 1914); Троицкий, В. прот., *Икона Божией Матери «Взыскание погибших»* (Tver, 1914); Праве, Л.[?], *Икона Божией Матери «Взыскание погибших»*, in *Журнал Московской Патриархии* (1980) 2/24–26; Шевченко, Элла – Горячева, Вероника, *«Взыскание погибших» икона Божией Матери»*, in *Православная энциклопедия VIII* (Moskva, ЦНЦ Православная энциклопедия, 2004) 107–110.

hidegben útnak indult ügyei intézésére a bori egyházközségből Volhov városába (mely Kalugától délre, több mint száz kilométerre fekszik), ahol a Szent György-templomban az „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” ikont őrizték. Hazafelé tartva hóviharba került, eltévedt, és egy szakadék szélére sodródott. Fogadalmat tett az Istenszülőnek, hogy ha megmenekül, a volhovi ikon másolatával ajándékozza meg a helyi templomot. Kimerültségében elaludt. Egyszer csak arra ébredt, hogy egy ismeretlen házban van, ahol menedékre talált. Fedot Alekszejevics Obuhov egy nagy méretű ikonmásolattal köszönte meg a Szűzanyának a segítséget.

Az ikonnak egy korai változatáról, mely a Rakovszkij Szentháromság-kolostorból származik, számos csodát jegyeztek fel. Szamara vidékén és a Volga mentén a 19. század hatvanas éveinek elejétől az ikont különösen nagy tiszteletben tartották. Jevgenyij Nyikolajevics Pogozsev [Евгений Николаевич Погожев], írói álnevén Jevgenyij Poszeljanyin [Евгений Поселянин],² az Istenszülő-ikonok egyik legavatottabb kutatója és a hozzájuk kapcsolódó csodák összegyűjtője, a következőket írja erről az ikonról:

A Szamarai járás Rakovszkoje faluja melletti Szentháromság-apácakolostorban található egy „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” csodatévő ikon, melynek erejével 1896 novemberében meggyógyult Alekszej Kazakov, 58 éves paraszt a Szamarai járás Bolsaja-Kamenka falujából. Három műtetet is követelő borzalmas kelés torzította el egész arcát, továbbá erős fog-, fej- és szemfájás gyötörte.³

Egyes értelmezések szerint az „elesettek” kifejezés a bűnösöket jelöli, akikre ugyancsak kiterjed az Istenszülő kegyelme, segítsége. Mások úgy vélekedtek, hogy az Istenszülő ikonja a nehéz, veszélyes helyzetekben lévő embereket segíti. Az előbbi értelmezés hívei Teofilosz történetére hivatkoztak, míg az utóbbi Fedot Alekszejevics Obuhov elbeszélésével vagy a Rakovszkij Szentháromság-kolostor ikonjával kapcsolatos gyógyító csodával támasztot-

² E nagy tudós 1870. ápr. 21-én született Moszkvában, és 1931. febr. 13-án halt meg Leningrádban. Nagy hatással volt rá a jámbor és bölcs Szent Amvroszij Optyinszkij (1812–1891) szerzetes, akinek különleges személyisége egyébként sokban inspirálta Dosztojevskijt a *Karamazov testvérek* megírásakor Zoszima sztarec alakjának megformálásában. Szent Amvroszij Optyinszkijről Poszeljanyin könyvet is írt. (Поселянин, Евгений, *Праведник нашего времени оптинский старец Амвросий* [Санкт-Петербург, Тузова, 1907]). Jevgenyij Poszeljanyint azzal vádolták, hogy ellenforradalmi szemléletű összejöveteleken vesz részt. A kommunizmus éveinek hisztérikus egyház- és vallásellenes tevékenysége alapján az Egyesült Állami Politikai Hatóság Különleges Osztálya (Особый отдел ОГПУ) bíróságon kívüli tárgyalásra utalta ügyét, és kérvényezte, hogy esetében „a társadalomvédelem legmagasabb fokát kell alkalmazni, vagyis a golyó általi halált.” Az ítéletet 1931. febr. 13-án végrehajtották.

³ Поселянин, Евгений (под. ред.), *Богоматерь. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее жизни чудотворных икон* (Санкт-Петербург, П. П. Сойкина, 1914) 154.

ták alá véleményüket. Ám a történetek alapján nyilvánvaló, hogy az Istenszülő segítsége mindenkire kiterjed. Ennek az ikonnak a tisztelete gyakran összefonódott az elhunyt rokonokra való megemlékezéssel is.

Az „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” ikonográfiai típus fő vonása az, hogy a kis Jézus az Istenszülő jobb oldalán látható teljes alakban, és jobb kezével átöleli édesanyja nyakát. A típusnak két változata alakult ki. Az egyik az arcok nem érnek össze. Ez jellemzi Bor falu ikonját és ennek körét. Ezen a változaton az Istenszülőt maphorionnal, vagyis a fejet és a vállat betakaró kendővel ábrázolják, és a kis Jézust tartó karjai nem érnek össze, imádkozó kéztartásúak. A másik változaton, melynek alapját a Rakovszkij-kolostor ikonja alkotta, az arcok finoman egymáshoz simulnak, az Istenszülőt fedetlen fővel ábrázolják, hosszú haja a vállára omlik, és a kis Jézust tartó karjai összeérnek, ujjai összekulcsolódnak.

A BEMUTATOTT IKONOK

A bemutatásra kerülő két ikon közül az első (1. kép) kétségkívül a bori ikon izvodja, vagyis az eredeti ikon csekély eltéréssel készült másolata.⁴ Ez az ikon a 19. század utolsó harmadában készült, és még eredeti kiótjában látható. A kiót egy üveges szekrényke vagy üveges doboz, mely az ikon elhelyezésére, védelmére szolgált. Nem volt kötelező minden ikont kiótban elhelyezni, nem is tartották az ikon szerves részének. Ezért, ha megsérült, az ikont e nélkül is használták, vagy új kiótba tették. Ezért is viszonylag ritka az eredeti kiót. Egyébként a kiót a frigyládát szimbolizálja, elnevezése is ebből származik (görögül κιβωτός, oroszul киот, кивот).

Ha figyelmünket a festett ikonra fordítjuk, akkor azonnal megállapíthatjuk, hogy kompozíció vonatkozásban a bori ikonhoz kötődik. A kis Jézus arca nem simul anyjához, Mária fején a maphorion látható, melyre mindig három csillagot festettek, egyet felülre és egyet-egyét a vállakra. E csillagok Mária háromszoros szüzességére utalnak, vagyis a szülés előttire, a szülés alattira és a szülés utánira. (A harmadik csillag, Márai jobb vállán, itt nem látható, mert a kis Jézus eltakarja.) A Szent Szűz kezei nem érnek össze, imádkozó kéztartásúak.

⁴ Istenszülő, az elesettek gyámolítója. Orosz ikon, 19. sz. utolsó harmada. Fára festett, mérete: 13,3×10,3 cm, kióttal: 20×18 cm. A szerző tulajdonában (Itsz. RU 43). Irodalom: Ruzsa György, *Bevezetés az ikonszakértésbe* (Budapest, V-Pearl Kft., 2011) 64; Uő, *Az ikon. Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika* (Budapest, Russica Pannonicana, 2012) 221, 239.

1. kép: ISTENSZÜLŐ, AZ ELESETTEK GYÁMOLÍTÓJA

Orosz ikon, 19. sz. utolsó harmada. Fára festett. 13,3×10,3 cm, kióttal: 20×18 cm

Megragadóak az asszisztot⁵ utánzó vonalkák, és nem utolsó sorban a szelíd tekintetű arcok finom megfestése.

⁵ Az assziszt aranyfüstlemezéből készült finom vonalháló, mely a világot elárasztó isteni fényre és energiára utal.

2. kép: ISTENSZÜLŐ, AZ ELESETTEK GYÁMOLÍTÓJA
Orosz ikon, 19. sz. utolsó harmada. Fára festett. 26,6×21,6 cm

Másik bemutatásra kerülő ikonunk⁶ (2. kép), mely még nem került publikálásra, csak részben kötődik a bori ikonhoz. A bori ikonnak és a Rakovsz-

⁶ Istenszülő, az elesettek gyámolítója. Orosz ikon, 19. sz. utolsó harmada. Fára festett, mérete: 26,6×21,6 cm. A szerző tulajdonában (Itsz. RU 159). Irodalom: Publikálatlan.

kij-kolostor ikonjának mintegy ötvözetét látjuk. A kis Jézus arca itt nem simul anyjához, Mária fejét itt is maphorion borítja, ám a Szent Szűz Jézust tartó kezei összeérnek, ujjai összefonódnak. Ez utóbbi jegy viszont a Rakovszkij-kolostor ikonjához kapcsolódik.

Az ikonon feltűnő a széles polje, mely a középkori orosz rekeszzománc historizáló utánezata. Ez tehát biztos támpontot szolgáltat az ikon korának meghatározásához. Érdemes megfigyelnünk a Mária maphorionján lévő csillagokat. Mindegyik kilenc elemből áll (vonalkák és pontok). A kilenc a keresztény számszimbolikában jelentős helyet foglal el. Ismert, hogy az 5. században élt Dionüsziosz Areopagita *A mennyei hierarchiáról* című műve alapján kilenc angyalcsoport található az Úr trónjánál (kerubok, szeráfok, trónusok, uralmak, hatalmasságok, erősségek, fejedelemségek, arkangyalok, angyalok).

Az ikonon különösen feltűnő a szinte világító fehér festék alkalmazása. Elsősorban a kis Jézus alakjának kiemelésére, hangsúlyozására használták. Ezt látjuk ruháján, de még kéz- és lábujjainak megfestésén is. Egyébként ezt a fehér festéket belilónak (oroszul белило), ólomfehérnek nevezték. Ezt az ólomból készült festéket sokféle festékhez hozzákeverték, ha világosabb színárnyalatot akartak elérni. Keverés nélkül is alkalmazták, ha határozott, erőteljes, „világító” felületeket vagy vonalakat kívántak létrehozni, miként ezt ikonunknál is láthatjuk. Egyébként ólomtartalma miatt készítéskor igen mérgező volt. Azok az ikonfestők, akik ezt a festéket készítették, igen hamar megbetegedtek és meghaltak. Sokáig az a hír járta, hogy e mesterek azért haltak meg hamar, mert bűnös életet éltek.

Az „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” ikon, az anyai szeretetnek és gondoskodásnak, de általában a szeretetnek és a segítségnyújtásnak is megkapó, imára és jócselekedetekre buzdító ikonja.

◆◆◆ SZEMLE

◆◆◆ HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

HOMZA, Martin, *Murices novae alebo Nové ostne. Dialógy o starších slovenských dejinách, ale nielen o nich I* [Murices novae avagy Új tüskék. Dialógusok a szlovák történelemről és nem csak arról] (Bratislava, Slovenské dejiny, o.z., 2020) 333 o.

Az irodalomtörténet Ján Baltazár Magin nemzetvédő apológiáját (*Murices, nobilissimae et novissimae diaetae Psoniensis scriptori sparsae*, Puchovii, 1728) a szlovák nemzettudat első igazi jelentkezésének tartja. 1722-ben Bencsik Mihály nagyszombati jogtudós egyetemi tanár ugyanis arról értekezett, hogy a szlovákok nem egyenrangú tagjai Magyarország nemzetiségeinek. Erre válaszul védte a dicső Trencsén vármegyét a kanonok-plébános, tulajdonképpen nemes humorral, egyáltalán nem ellenségesen, az ország teljes egysége jegyében. Az eltelt három évszázad minden nemzeti narratívája megtalálta benne a maga időszerű, rendszerint tudománytalan napi politikai eszköztárát. Martin Homza pozsonyi professzor tudományos alapú népszerű párbeszéd formájában vall arról, hogyan élnek a múlt tüskéi a mai szlovák emberben. Először is sem a 18. század húszas éveiben, sem ma nincs oka védekezni a szlovákoknak. Ráadásul a mai szlovákok képessége elégtelen a szlovákokat és Szlovákiát érintő történelmi szövegek felfogására. A szakszerűség nagy szakadéka tátong ugyanis a történettudomány és a közvélemény között. Három diák – néha egy autóbuszsofőrrel – cserél eszmét például I. Nagy Szvatoplukról, Szent Cirillről és Szent Metódról, Szent István királyról, Szent Lászlóról, Kálmánról. Olvasható e bevezető előtt egy izgalmas, sokat sejtető ajánlás: „Ajánlom hazám nemes férfiainak és hölgyeinek, akik szerencsére nem haltak ki.” A szerző az egészséges mai szlovák nemzettudatért dolgozik, egykorú dokumentumokkal, térképekkel.

Az alábbiakban néhány érdekes szemelvényt közlünk a kötetből ízelítőül. A szlovák Uhorsko, Uhri, uhorský jelentése Magyarország, magyarok, magyar, minden előfordulásnál jelezzük a szlovák névformákat. Annál is inkább, mivel a kötet egyik alapvető mondanivalója éppen a szlovákok ma-

gyarországisága. Nálunk is akadnak kísérletek a fordításra: Magyarhon, magyarországi formában, de a magyar–szlovák nemzet-terminológiai kérdések egyelőre a próbálkozásoknál tartanak. A mai magyar gyakorlat szerint minden szlovák uhorský „magyar”-t jelent.

„A vallás és a lojalitás a koronához értelmiségünk erkölcsi értékrendjében magasabban állt, mint a már ismert nemzeti lelkesedés. Arról van szó, hogy bemutassuk, a szlovákoknak emberemlékezet óta részük volt a magyar (uhorský) történelem alakításában [...] Erről szépen megfeledeznek. Nemrég kezembe került egy egészen komoly, *Central Europe in The High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland* című, tankönyvnek készült kötet, amelyet a Cambridge University Press adott ki. Szerzői Nora Berend, Przemysław Urbańczyk és Przemysław Wiszewski. Berend professzor asszony, a magyar (uhorský) rész szerzője azt kizárólag a magyarok történetének fogta fel. Ez nem lep meg, hiszen különböző [...] jelentős történelmi fórumokon találkoztam azzal, miként állítják komoly magyar történészek, hogy Szent István előtt tulajdonképpen nem volt semmi, sem a Nyitrai püspökség, sem a Szláv érsekség, sem Szvatopluk, semmiféle politikai, vallási struktúra, gazdasági végképp nem [...] A hagyományos elbeszélés így szól: A Lech folyón 955. augusztus 10-én lezajlott csata után a magyarok felhagytak európai rablóhadjárataikkal, letelepedtek és államot kezdtek építeni [...] És ki tanította őket mezőgazdaságra, iparra...? Hiszen nélkülünk csak három napjuk lenne a hétből, mert hiányozna nekik a szerda, a csütörtök, a péntek és a szombat, és egy étkezésük lenne naponta, mert az ebédjük és a vacsorájuk tőlünk van [...] a mai magyarban tulajdonképpen kölcsönzések vannak a pannóniai szlávok, tehát a szlovákok nyelvéből, ahogy Ján Stanislav írja” (32–33).

„[...] a cseh értelmiség szerint tulajdonképpen mi csak »nem tudatos csehek« vagyunk. A mi történelmünknek cseh történelemnek kellene lennie. Így határozták meg történelmünk dehungarizációjának szükségességét. És végeredményben ez vezetett egy másik értelmetlen történeti-jogi tézis generalizációhoz, miszerint a mi magyar (uhorská) hazánk a mi Magyar (Uhorské) Királyságunk számunkra csupán ezeréves rabság volt [...] Jól ismerem ezt az iskolából. Nagymorávia bukása és utána az első Csehszlovák Köztársaság és köztük semmi” (35).

„Emlékszem Malina Hedvig esetére, a sikertelen vizsgálatra, akit szlovák nacionalisták csak azért vertek véresre, mert telefonon magyarul beszélt. Valószínűleg így volt. Abban az esetben talán sok az ellentmondás. A magyaroknak megvolt a maguk igaza, és nekünk is a magunké. Pontosan, és ez a dolog poénja. A helyesen kiválasztott áldozat, mindenütt kedvelt, fiatal és kedves lány, láthatóan ártatlan, véres fehér blúz [...] Összevert, feldagadt

szép arc... Mindez igen erős emóciót vált ki [...] Konfliktus kialakítása ma is és a múltban is bármikor [...] emóciók élesztésén alapul. A két fél szavaltan valós információkat kap, ami aztán két polarizált táborhoz létrehozta a konfliktust potenciálisan megoldó racionális fél teljes »kikapcsolásával« [...] Az értelmes érvelést egyszerűen félreteszik [...] A felvilágosodás szellemében mégis hiszem, hogy a helyes korai felvilágosítás tartósan megelőzheti az ilyen mesterségesen létrehozott konfliktusokat” (48).

„Ismerjük be, hogy a kommunisták [...] ugyancsak »nyertek« a mi városainkkal. De nálunk cél volt a múlt elfelejtése. Elfelejtteni Magyarországot (Uhorsko), elfelejtteni a vallást, a hagyományokat [...] Mégis csak tudunk kell, hogy bizonyos ideig hasonlóan volt ez Magyarországon is, amikor az igazi proletár internacionalizmus érdekében betiltották történelmüket [...] A Kádár-rendszer második felében – amit beárnyékolta a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai inváziója – az akkori Magyar Népköztársaságban lazábbra fogták a gyepőt a nemzetek igazi munkás-barátságában, és a magyar középkorászok, mint Györffy György, Kristó Gyula és mások természetesen folytatták azt a narratívát, amit a magyar historiográfia a 19. század második felében kidolgozott [...] A szlovák medievisztika a cseh melódia »rápumpálása« után a proletár internacionalizmus alapelveivel összhangban vizsgálódhatott, ha ugyan a bölcsészetre, főként a történettudományra nehezedő értelmetlen nyomás alatt képes volt hazája történelmének szabad vizsgálatára és az eredmények közzétételére a közvélemény által ismeretlen, a mai Szlovákia területét érintő középkori források tekintetében. Egyszóval a magyar kollégákkal szemben, akikkel a 19. század vége felé és a 20. század elején még vetélkedtünk, a második felében lépéshátrányba kerültünk történelmünk előadásának vitájában. A magyarok néhány évtizedes előnyre tettek szert, amit tudományos medievalista közösségünk csekély volta miatt állandóan lemaradva csak igen nehezen hozunk be” (95).

„A második *Szent Adalbert élete* szerzője megemlíti, hogy bár Szent Adalbert rendszerint latinul beszélt diákjaival, kínzása közben először latinul szólt, amikor a fájdalom eluralkodott rajta, akkor németül, de a poroszoktól a kegyelmet szláv nyelven kérte [...] Johannes Canaparius – valószínűleg egyik társa – megírta, hogy a poroszoknak arra a kérdésre, ki ő tulajdonképpen, ezt válaszolta: „Sum nativitate Slavus.”¹ Tehát nem cseh? Még mit nem! Bohemus végképp nem, hiszen a csehektől kétszer elmenekült Prágából” (299).

Homza professzor könyve minden vitathatósága ellenére áttörés térségünk egyháztörténetének vizsgálatában, a szlovák nemzettudat értelmezé-

¹ Vö. CANAPARIUS, Johannes, *Prágai Szent Adalbert püspök és vértanú élete* (ford. Darvas Mátyás), in *Magyar Sion* (2016) 29.

sében, a magyar–szlovák összefüggésrendszer újraértékelésében. Ugyanakkor látásmódja a keresztény tudósé. Módszertana néha bizarr, de talán hazájában így a legalkalmasabb mondanivalójának kifejtésére. Adatai a tudós pontosságát tükrözik, ezért igencsak alkalmas párbeszédünk megkezdésére.

Käfer István

„Mindörökre érvényes legyen”. Az Aranybulla a függőpecsét másolatával (szerk. Hegedűs András; Esztergom, Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, 2023) 79 o. Mellékletek: Az Aranybulla legkorábbi, 1318-ban keletkezett hitelesített másolatának méretazonos hasonmás kiadása; II. András aranypecsétjének méret- és színazonos, speciális bevonatú műgyanta öntvénymásolata (közös tokban)

Az Aranybulla kiadásának 800. évfordulója alkalmából az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Esztergom Megyei Jogú Város Önkormányzatának támogatásával, Hegedűs Andrásnak, a Prímási Levéltár igazgatójának szerkesztésében egy reprezentatív kötetet jelentetett meg. A kiadvány formai megjelenésében szimbolizálja a Prímási és a Főkáptalani Levéltár dokumentumőrzési feladatát, forrásfeltáró tevékenységét és a tudományos közreadás egységét. Egy igényes dísztokban közösen kapott helyet a tanulmánykötet, az Aranybulla 1318-ban kiadott másolatának hasonmás kiadásával, különleges tartótokban pedig II. Andrásnak az 1233-ban kiadott oklevelén, az ún. beregi egyezményen függő aranypecsétjének másolatával.

Az elmúlt év az Aranybulla éve volt, új szemléletű szaktudományi elemzésekben alapuló monográfiával, tanulmányokkal, konferenciával. A tanulmánykötet szerzői mindennek aktív résztvevői voltak.

Zsoldos Attila a források újraolvasásából alakította ki véleményét nagy ívű monográfiájában¹ II. András uralkodásáról. A tanulmánykötetben II. András aranybulláit (1222, 1231) és azok előzményeit politikai, társadalmi, gazdaságtörténeti, egyháztörténeti összefüggésekben elemzi. A tanulmány főbb megállapításai a következők: II. András reformjai az élet számos területét érintették, lényeges változásokat hoztak. Egyáltalán nem lehet csodálkozni azon, hogy intézkedéseinek kárvallottjai is voltak, akik elégedetlenek voltak II. András uralkodásával. A megyésispánok bírói joghatósága alól kivonta a királyi szerviensek társadalmi csoportját. Kincstári reformjainak is

¹ ZSOLDOS Attila, *Az Aranybulla királya* (Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2022).

ellenérdekeltjei voltak a megyésispánok. A kamarai reform lényege abban állt, hogy bérleti díjért a kamaraispán irányíthatta a királyi kamara egész tevékenységét. Ehhez tőkével rendelkező személynek kellett lenni. Ők pedig elsősorban az izmaeliták, illetve a zsidó kereskedő réteg tagjai voltak. A politikai ellenállás szereplői az Imre-pártiak, akik még a herceg II. András és bátyja, Imre közti konfliktusban vettek részt. Ez a helyzet ismétlődött II. András és fia, Béla herceg, a későbbi IV. Béla közti viszályban. Az egyház pedig elégedetlen volt befolyásának, jövedelmeinek csökkentésével. Zsoldos Attila megállapításainak alátámasztásra a fent említett területek vizsgálatán kívül olyan érveket is felhoz, amit eddig nem vettek figyelembe a kutatók. Ezek közül a comitatus szó megfelelő magyar fordítása nagyon lényeges. A bulla szövegének magyar fordításában a megye kifejezés áll. Jelen esetben azonban nem az ország területi igazgatásnak alapegységéről, a megyéről van szó, hanem az azonos rendeltetésű királyi uradalmakról, az ispánságokról. Ezzel a királyi szerviensek szerepe is újraértelmezendő az ún. ellenállási jog szempontjából. Ők nem voltak kárvallottjai a rendelkezésnek, így nem sorolhatóak az elégedetlenkedők közé. Zsoldos Attila másik, eddig figyelmen kívül hagyott vizsgálati szempontja az Aranybulla keltezése. Ennek vizsgálatából arra következtet, hogy II. András 1222 őszére úrrá lett a személyét és politikáját ellenző világi alattvalóin. Politikai ellenfeleit, elsősorban az Imre-pártiakat végelegesen legyőzte. De komoly kihívást jelentettek az egyházzal kapcsolatos nézeteltérések, amit IX. Gergely pápa 1231. március 3-án kelt bullája foglalt össze.

Az 1231-es, megújított Aranybulla lényegében tér el az 1222-es Aranybullától. Zsoldos Attila így foglalta össze a két Aranybulla rendelkezéseinek közös jellemzőit: „Mindkettő kiadására politikai kényszerhelyzetben szánta rá magát a király, ám mindkettő azokat a rendelkezéseket foglalja össze, amelyeket a király hajlandó volt megadni az őt szorongatóknak a vihar lecsendesítése érdekében. Egyik sem jelentett ugyanakkor megoldást a válságra [...] a kortársak más módon értelmezték az »ellenállási záradék« különböző változatainak szerepét, mint [ahogy] a kései utókor [is], mely valamiféle [...] »alkotmányos garanciát« olvasott ki belőlük. A válságot végül részint a hosszadalmas diplomáciai tárgyalásokat követően az 1233. aug. 20-án megkötött beregi egyezmény oldotta meg, részint – valójában azonban nagyobb részt – IX. Gergely pápa 1235 nyarának végén hozott rendelkezései, amelyek felszámolták a még 1232-ben [Róbert esztergomi érsek által] kimondott egyházi tilalom következményeit” (27–28).

Az Aranybulla 1231. évi megújításával és annak későbbi sorsával foglalkozva Szovák Kornél a történész-nemzedékeknek a szövegközlésre és hagyományozásra vonatkozó megállapításait, a szöveg-hagyományozás értelme-

zéstörténeti tanulságait, a forráskutatás módszertani kritériumait szembesíti az eddigi kutatástörténetből levonható tanulságokkal.

Az 1222-es Aranybulla záradéka szerint a kibocsátani szándékozott hét példány egyikét a Római Kúrába kívánták küldeni, hogy a pápai másolati könyvbe bevezetve biztosítsák fennmaradását. A 18. századtól hiába keresték Rómában a magyar kutatók az eredeti példányt, sem azt, sem regisztrumi másolatát nem találták. Találtak azonban a Magyar Királyság 1231–1266 közötti történetére vonatkozó dokumentumokat. Ezek között időrendben az első II. András 1231-ben kiadott kiváltságlevele, amit ugyan viaszpecsétekkel bocsátottak ki, de a történelmi tudat Aranybullaként tart számon. A kiváltságlevél tartalmában megismétli a szervienseknek 1222-ben biztosított jogokat, a nádor helyett azonban már az esztergomi érseket teszi meg felelősnek a törvény betartásáért. Ezzel a felhatalmazással élve Róbert érsek 1232-ben a kiközösítés eszközét alkalmazta a királyi udvar több tagjával szemben, részben a magyar egyháznak a királytól elszenvedett sérelmei, részben pedig az 1231-ben kiadott Aranybulla egyházra vonatkozó rendelkezéseinek be nem tartása miatt. Ez utóbbi alatt elsősorban az izmaeliták további jelentős közéleti és gazdasági szerepét sérelmezte az egyház. II. András a helyzet megoldására legátus küldését kérte a Szentszéktől. Szovák Kornél tanulmányában részletesen ismerteti a legátus személyét, szerepét, oklevélkiadói tevékenységét. Ennek egyik fontos mozzanata volt, hogy Róbert érsek bemutatta azt a két dokumentumot, amely alapján a kiközösítést eszközölte. Kérésére az okleveleket és az azokhoz fűzött magyarázatokat Jakab legátus a magyar főpapokkal együtt közösen kiadott oklevélbe foglalta. Róbert érsek kiközösítési eljárásának alapja azonban nem az 1231-es királyi oklevél, hanem IX. Gergelynek a felhatalmazást tartalmazó, 1231. március 3-án kelt bullája volt. Az érsek ennek alapján mondta ki az interdictumot. A pápai bulla mellett az érsek bemutatta a legátusnak és püspöktársainak annak a határozatnak (konstitúciónak) a valószínűleg eredeti példányát, amit szintén áttemeltek az átíró oklevélbe. Ez az irat az 1222-es Aranybulla 1231. évi megújításának egyetlen máig meglévő szövegtanúja. Ennek a legátusi oklevélnek köszönhetjük az 1231-es Aranybulla szövegének fennmaradását, valamint a további események ismeretét.

Ez az oklevél sem maradt fenn eredetiben, hanem másolatban egy különleges kéziratban. Erre a kéziratra, Odorico Raynaldi 17. századi egyháztörténész bukkant rá a Vatikáni Titkos Levéltárban, és 1646-ban tette közzé egyháztörténeti munkájában. De munkája nem keltette fel a korabeli magyar egyháztörténészek figyelmét. Közülük elsőként Pray György ismerte fel a Raynaldi által közreadott dokumentumok jelentőségét, és közölte őket 1763-ban.

A Raynaldi által közzétett kézirat egy különleges szentszéki kormányzati kézikönyv. Liber censuum Camerae Apostolicae címen ismeri a történeti köztudat. Szovák Kornél alapos ismertetést ad erről a fontos forrásegyüttesről, amelyet a magyar kutatók régóta számon tartanak. Itt kell utalnunk a Julianus barát első expedíciójáról küldött ún. Riccardus-jelentésre, amely a Liber censuumnak az 1254 végéig beérkezett dokumentumokat tartalmazó gyűjteményes kötetében található. Ezt a gyűjteményes kötetet lemásolták, és IX. Gergely rendeletére ebbe a másolatgyűjteménybe folyamatosan bemásolták az újabb dokumentumokat. Ezt a kibővített kéziratot ma a firenzei Biblioteca Riccardiana őrzi. Ennek van egy külön ívfüzete, amelyben kizárólagosan magyar vonatkozású dokumentumok vannak. Ebben találjuk a Róbert esztergomi érsek kérésére átírt okleveleket, köztük az 1231-es Aranybulla szövegét, valamint IV. Béla és fia, a későbbi V. István 1266-ban megkötött békeszerződését. Ebben is szerepel a kitétel, hogy a szerződést elküldik a pápának. Egyes történészek szerint az 1266-os békeoklevél mellékleteként küldték meg a beregi egyezményt (1233) Rómába, amelyből a Prímási Levéltár is őríz két eredeti példányt. A dokumentumok Rómába küldése – beiktatva a bullaregisztrumba – a pápa jóátállását is jelentette a bennük foglaltakra nézve. Ehhez kapcsolódik az a vélemény, hogy éppen ez lehetett az oka az 1222-es Aranybulla Rómába küldött példánya elkallódásának. Szovák Kornél megfogalmazásában: „Róma püspöke nem kívánta a magyarországi zűrzavaros állapotok közepette született, a Kúria számára veszélyesnek látszó dokumentumot tekintélyével és hatalmával megerősíteni.”

Szovák Kornél tanulmánya utolsó egységében az 1231-es Aranybulla szöveg hagyományának filológiai, fordítási problémáit elemzi. A kutatástörténet szempontjából is fontos összegzésből azt a közlési és fordítási problémát emeljük ki, amely érintette a hiteleshelyek tevékenységét. Ez a bizonyos 21., a hiteleshelyek működését elrendelő cikkely. Szovák Kornél megállapítja, hogy a cikkelyből Marczali Henrik csonka és értelmezett szövegkiadásában az *in factis maiorum* kitételt elhagyta, az *in factis minorum*ot pedig *in causis minorum*ra változtatta. Ennek a csonka szövegközlésének a következménye az lett, hogy nemcsak az egyetemi szöveggyűjtemények, hanem még Eckhart Ferenc is hiányosan idézte magyar fordításban a cikkelyt. Ezt a hiányt ugyan pótolta az új magyar fordítás, de kisebb és nagyobb ügyként (*causa*) adta vissza a cikkelyben szereplő *in factis maiorum*, *in factis minorum* kitételt. Szovák Kornél megállapítja, hogy az új fordításnak a *facta* és a *causa* azonos értelmű, Marczalira visszamenő reminiscenciával megadott használata megtévesztő. A kézirat forrás szövegének helyes olvasatában a nagyobb (*maiores*) és a kisebb (*minores*) kifejezés társadalmi kategóriákat jelöl, és nem ügyeket. A hiteleshelyi eljárásokban nem lehet nyomot találni arra,

hogy megkülönböztették volna az előkelő és alacsonyabb rendű társadalmi helyzetűeket. Végül számba véve az eddigi kiadások szövegközlési hibáit és hiányosságait, leszögezi: „Aligha kétséges, hogy mindaddig, amíg szövegkritikai kiadás nem lát napvilágot, az amúgy is számos kérdést felvető dokumentum tartalmi problémáinak megnyugtató megoldására nincs kilátás.”

Hegedűs András *„az ötödiket az esztergomi káptalan őrizze”*. Az *Aranybulla esztergomi példányáról* címmel írt tanulmányában legilletékesebbként azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek a Prímási Levéltárban őrzött dokumentumokkal kapcsolatban foglalkoztatják mind a történészeteket, mind a pecsétkutatókat.

A Prímási Levéltár az 1222-es Aranybulla szövegének 1318-ban, János nyitrai püspök, László kalocsai érsek és Benedek csanádi püspök viaszpecsétjével hitelesített másolatát őrzi. A második szalagról hiányzó hitelesítő pecsét a pecsételés szabályai szerint Tamás esztergomi érseké volt. Ezek az autentikus főpapi pecsétek az oklevél hitelesítő záradéka hiányában is tanúsították a másolt szöveg hitelességét.

De miért volt szükség az oklevél kiadására? Erre a kérdésre a későbbiekben visszatérünk, most csak egy okot említünk: az adott időszakban az esztergomi főkáptalanhoz letett példány nagy valószínűséggel megsemmisült. Egyházi és magánlevéltárak anyaga abban a korban nagy általánosságban tűzvész vagy szándékos pusztítás miatt szenvedett kárt. Az esztergomi várat 1304-ben, az Árpád-ház kihalása után érte ilyen katasztrófa. Vencel cseh király a magyar koronáért folytatott trónutódlási háborújában kifosztotta az esztergomi káptalan kincstárát és levéltárát. A veszteségekről az egri káptalan adott ki hiteles oklevelet az esztergomi főkáptalan tanúvallomása alapján 1304-ben, Mindenszentek ünnepén. A tanúvallomásban megnevezték ugyan a támadás okát (Mihály érsek Károly Róbert pártján állt), a veszteségek közül azonban csak a főkáptalan birtokadományaira vonatkozó okleveleket sorolták föl tételesen, míg általánosságban összegezték a levéltárban okozott károkat: „[...] mind az ország nemességének, mind pedig magának az egyháznak okleveleit elszállította, és a sok oklevél közül azt, amelyiken aranypecsét volt és selyemzsinór, amelyiken pecsétek függtek, szentségtelen kezekkel nagyszámú kísérete közt kegyetlen szívvel szétépte” (51). Hegedűs András az oklevél szövegének alapos elemzését adva, abból a kijelentésből, hogy „mind az ország nemességének, mind pedig magának az egyháznak okleveleit elszállította,” arra következtet, hogy ez utalás lehet a káptalan hiteleshelyi és magánlevéltárának elkülönített kezelésére. Ebben az esetben pedig az 1222-es Aranybulla az esztergomi főkáptalan levéltárában az ország nemességének, és nem az esztergomi egyház kiváltságait őrző oklevelek között volt elhelyezve. Így tűnhetett el, vagy megsemmisült meg több

Árpád-kori hiteleshelyi oklevéllel együtt. Ebből a szempontból elgondolkodtató tény, hogy a hiteleshelyi levéltár állományából szinte teljesen hiányzik az Árpád-kori anyag. A 697 középkori oklevélből mindössze 10 db 1304 előtti. Ezek a megfigyelések alátámasztják a gyűjteménytörténeti kutatások létjogosultságát, hiszen a fentiek alapján gyűjtemény- és állománytörténeti adatok is hozzásegítenek egyéb források híján hasonló kérdések megoldásához.

Az 1222-es Aranybulla szövegét megőrző 1318-as oklevél kiadása eseménytörténeti szempontból a magyar püspöki kar 1318-ban Kalocsán tartott nemzeti zsinatához köthető. A zsinat mindkét érseki tartomány képviselőiben követeket küldött a Temesváron tartózkodó Károly Róberthez, kérve az országgyűlés összehívását. Károly Róbert az országgyűlést összehívó oklevelében ígéretet is tett, hogy az egyház és az ország nemességének jogait szem előtt tartja és megőrzi. Hegedűs András véleménye szerint „az oklevél azért készülhetett, hogy a külföldről jött új uralkodónak az országgyűlésen hiteles másolatban bemutassák ezt a sarkalatos törvényt, és figyelmeztessék betartására”. Mivel az esztergomi példány ekkorra már feltehetően megsemmisült, a Kalocsán akkor még meglévő példányról másolhatták. Mivel nincs hitelesítő záradéka, a hitelesség problémájával kell szembesülnünk. Hegedűs András az eddigi kutatási vélemények ismertetésével, pecsét-történeti, oklevéltani szempontból végzett kutatásai alapján határozottan osztja azon kutatók véleményét, akik az autentikus főpapi pecséttekkel megpecsételt oklevél hitelességét elfogadják.

Az oklevél eredeti őzési helye azonban nem az esztergomi Prímási Levéltár volt. Ebben az esetben is gyűjteménytörténeti ismeretekből derült fény az oklevél Esztergomba kerülésére. Torma Károly a *Századok* 1885-ös évfolyamában a Kornis-levéltárból közölte Barkóczy Ferenc primás és özv. Kornis Antalné Petki Anna 1764-beli levélváltását. Ebből lett nyilvánvaló, hogy az 1318-as oklevelet özv. Kornisné ajándékozta Barkóczy Ferencnek, egy kérése elintézésének nyomatékosítására. A közelmúltban ismét hangsúlyt kapott a levéltári gyűjtemények esetében is a proveniencia / possessor kérdések vizsgálata. Ebből a szempontból igazán érdekes az oklevélnek a Kornis család levéltárába kerülése. Az oklevél özv. Kornis Antalné Petki Anna révén a Petki család levéltárával került a Kornis-levéltárba. Az oklevél Petki János erdélyi kancellárnál (†1612. okt. 23.) maradhatott, aki az erdélyi fejedelmi levéltárból vehette magához. Az erdélyi fejedelmi levéltár örökölte az erdélyi vajda számára megküldött példányt. Torma Károly eddig követte visszafelé az oklevél útját. Az erdélyi vajda pedig „hivatalból” kaphatta meg akár Kalocsáról, akár a király környezetéből. Tehát a Prímási Levéltár az erdélyi vajdának küldött példány tulajdonosa.

A fentiek is alátámasztják, hogy a pecsétek milyen lényegesek az oklevelek hitelességében. Az aranybulla a pecséthasználat legünnepelesebb formája. A Prímási Levéltár őrzi az 1233-ban kiadott beregi egyezmény egyik aranypecsétes példányát. Hegedűs András részletesen ismerteti II. András aranybullájának formáját, a pecsét szimbólumainak máig nem egységes értelmezését. Különös figyelmet szentel a pecsét előlapján lévő uralkodói kép arcvonásainak. A három egymást követő király, Imre, II. András és IV. Béla aranypecsétjein lévő uralkodói arcvonásokat összehasonlítva megállapítja, hogy ezek nem egy sémát követtek, hanem a lehetőségek adta módon a vésnökök próbáltak egyedi vonásokat is adni az uralkodó arcának. Véleménye szerint II. András pecsétén lévő arcvonásai közül az ajka, szemöldöke, homlokvonala és hajviselete hasonlít a bambergi lovaséra.

A szobor felállítását az 1220-as évekre datálják, legkésőbbi dátuma a székesegyház átépítésének befejezése, 1237. A bambergi székesegyház átépítését Ekbert püspök (1203–1237) nevéhez kapcsolják, aki II. András sógora volt, Gertrud királyné testvére. Hosszabb ideig élvezte Magyarországon II. András védelmét egy politikai gyilkosságban való részvétel vádja miatt, valamint anyagi támogatását is. Kapcsolatai Gertrud halála után is megmaradtak egykori sógorával. Bambergben máig fennmaradtak Szent István magyar király kultuszának liturgikus forrásai. Az ordinariusokat 1976-ban a német szakirodalom is idézte. Ezeket a forrásokat bővítette Szent István király ünnepének alleluja-versével és dallamával 1989-ben Szendrei Janka egy 13. és egy 14. századi bambergi gradualéból. A Bambergben meglévő Szent István-kultusz ismeretében a szakirodalom nem zárja ki azt a feltételezést, hogy Ekbert a magyar királyi ház védőszentjének állíttatott szoborral fejezte ki háláját II. Andrásnak. A pecsétkép alapján Hegedűs András felteszi a kérdést: „Ekbert püspök mintázhatta-e az államalapító szent király alakját az éppen regnáló magyar uralkodóról?” A kérdésfeltevés ráirányíthatja ismét a történészek, művészet- és zenetörténészek figyelmét Szent István király bambergi liturgikus kultuszának további kutatására.

A tanulmányokat a kötetben az Aranybulla 1318-ban hitelesített másolatának latin szövege, majd az 1222. évi Aranybulla magyar szövege követi Érsegi Géza fordítása alapján. A kötethez két melléklet tartozik: az Aranybulla legkorábbi, 1318-ban keltezett hiteles másolatának méretazonos hasonmás kiadása (fotóreprodukció Mudrák Attila, digitális utómunka Szeder Balázs Péter), valamint II. András aranypecsétjének méret- és színazonos speciális bevonatú műgyanta öntvénymásolata. A pecsétmásolatot a Boteh Restaurátor Bt. (Bérczi Miklós, Horváth Ildikó és Kovács Péter) készítette Endrődy Zoltán iparművész öntőmintájának felhasználásával.

Az Aranybullának Esztergomban őrzött dokumentumaihoz kapcsolódó kötet a tanulmányokkal, mellékletekkel együtt Szeder Balázs Péter tervezésében, a kiadvány egységét megjelenítő tipográfiájával, Mudrák Attila kiváló fotóival, az esztergomi Spori Print Vincze Nyomda igényes kivitelezésében valóban az az ünnepi kiadvány, ami a szerkesztői előszó indokolása szerint kiadásának célja volt.

Körmendy Kinga

Europa cristiana e Impero ottomano. Momenti e problematiche
(Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e Documenti 56 –
Don Juan Archiv Wien. Ottomania 9) (a cura di Agostino Borromeo
– Pierantonio Piatti – Hans Ernst Weidinger; Città del Vaticano –
Vienna, Libreria Editrice Vaticana – Hollitzer Verlag, 2020) XXIV +
404 o.

Az Oszmán Birodalom több évszázados jelenléte Délkelet-Európában egyre élelnekben foglalkoztatja immár nemcsak az érintett országok (Magyarországtól Görögorszáig és Albániától Bulgáriáig) történetírását, hanem a nemzetközi tudományosságban is mind nagyobb érdeklődésre tarthat számot. Ennek a megnövekedett figyelemnek köszönhető, hogy az elmúlt évtizedben a korábbiakhoz képest jelentős mértékben gyarapodott a témával foglalkozó publikációk, monográfiák és tematikus tanulmánykötetek száma. Ebbe a sorba illeszkedik az idén elhunyt Hans Ernst Weidinger által vezetett, Bécsben működő Don Juan Archiv Ottomania című sorozata, amelynek eddig megjelent 11 kötete leginkább az európai törökkép változásait, az oszmánoknak az európai színtéren való jelenlétét vizsgálja, a maga módján egyedülálló alapossggal és elkötelezettséggel. A sorozat tematikai bővülését, az oszmánok és Európa kapcsolatainak a korábbiaknál sokkal szélesebb spektrumú vizsgálatát regisztrálhatjuk a jelen ismertetés tárgyát képező 9. kötetben, amely immár az Oszmán Birodalom és a keresztény Európa kapcsolatainak átfogó vizsgálatát tűzte ki célul. Ebben a nyitásban a Don Juan Archiv komoly szövetségést talált a Történettudományok Pápai Bizottságában (Pontificio Comitato di Scienze Storiche), amelynek tagjai és munkatársai saját írásaikkal és szakmai kapcsolatrendszerükkel jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a kötet egyedülállóan gazdag panorámát nyújtson az Oszmán Birodalom európai jelenlétéről.

A könyv az Agostino Borromeo által jegyzett bevezetésből (XIII–XXIV) és 18 (olasz, francia, angol és német nyelvű) tanulmányból áll, amelyet a

szerkesztők öt szekcióra osztottak (történeti keretek, keresztény egyházak és Oszmán Birodalom, háború, törökkép, iszlamizáció és oszmán örökség). A tanulmányokat elolvasva világosan körvonalazódik a kötet összeállítóinak a célja: minél teljesebb képet kívántak adni Délkelet-Európa oszmán korszakának történetéről, mégpedig egyrészt az egyes országokat bemutató szintézisek, tanulmányok, másrészt az egyes jellemző jelenségekre vonatkozó ismereteink összefoglalása, végül pedig egy-egy forrás vagy forráscsoport elemzésével megvalósított mélyfúrások segítségével.

Az egyes országok török kori történetét vázoló dolgozatok egy részét a téma legkiválóbb kutatói készítették. Az egész kötet programadó tanulmánya szerényen meghúzódik a kötet közepén: Agostino Borromeo a tőle megszo- kott magisztrális színvonalon, a rendkívül gazdag bibliográfia mellett kiadatlan levéltári források megszólaltatásával mutatja be a Szentszék részvé- telét az oszmánok elleni harc szervezésében 1566 és 1689 között (159–198). Dávid Géza és Fodor Pál az oszmán Magyarországról (15–29), Egidio Ivetic Dalmáciáról (31–56), Oliver Jens Schmitt Albániáról (123–139) és Antun Sbutega Montenegróról (57–100) készített írásai az egyetemi oktatásban is kiválóan használható összefoglalások. Adriányi Gábornak a magyarországi katolikus egyházzal készített írásáról (141–157) ez már kevésbé mondható el, a szerző egy negyedszázaddal korábban készített dolgozatát frissítette fel a kötet számára, az elmúlt évtizedek kutatásait, szempontjait ezért már nem vette figyelembe.

Az egyes jelenségekre összpontosító tanulmányok közül nagyon fontos a 2014-ben elhunyt Vasiliki Papoulia által írott tanulmány a devszirméről, amely a gyermekadóra vonatkozó évtizedes kutatásainak szintézisét nyújtja (243–257). Ljubomir Maksimović Bizáncnak és a szerb államnak az oszmán hódítással szembeni stratégiáját hasonlítja össze (3–14). Három szerző (Philippe Gelez, Darko Tanasković és Alexandre Popovic) tárgyalja a balkáni iszlamizáció kérdését. Ezek közül talán a legfontosabb a dervisrendek legnagyobb szakértőjének, Alexandre Popovicnak az írása, amely a muszlim misztika és konfraternitások szerepét vizsgálja az iszlám terjedésének folya- matában (373–383).

A legnagyobb számban a konkrét forrástípusokat bemutató és elemző tanulmányokat olvashatunk a kötetben. Franco Buzzi nagyon alapos írása Martin Luther török veszedelemről alkotott véleményének változásait vizsgálja a reformátor írásai alapján (103–122). Miroslav Palmeta a 18. századi boszniai ferences krónikák (199–216), Mustafa Soykut pedig a 15–18. századi itáli- ai dokumentumok törökképét mutatja be (295–318). Heinz Ohme pedig egy 1798-ban megjelent görög pamfletet elemez, amely a felvilágosodástól és a francia forradalomtól félve az oszmánokban látta az ortodox egyház szabad-

ságának biztosítékát (217–240). Martine Boiteaux a lepantói csata (1571) és Bécs sikertelen török ostroma (1683) alkalmával rendezett római ünnepségek során megjelenített törökképet, annak egyre inkább parodiszkussá és egzotikussá váló megjelenési formáit ismerteti (319–344). A törökellenes harcra buzdító (részben kéziratban fennmaradt) tervezeteket vizsgálja a téma talán legjelentősebb szakértője, Jan Paul Niederkorn (259–277), és ezek közül egyetlen, ámde annál fontosabb szerző, Raimondo Montecuccoli hadászati értekezéseit elemzi Piero del Negro (279–292).

A kötet izgalmas és sokoldalú, jelentős részben átfogó, forrásokból kiinduló panorámát nyújt az Oszmán Birodalom európai jelenlétéről, és méltó módon illeszkedik az elmúlt években jelentős kiadóknál megjelent, hasonló tematikájú tanulmánykötetek sorába. A két intézmény (a Don Juan Archiv és a Történettudományok Pápai Bizottsága) együttműködése és a közös kiadás emellett jelentős mértékben hozzájárul, hogy ez a fontos és sok tekintetben aktuális téma még jelentősebb figyelmet kapjon a nemzetközi történetírásban, mindenekelőtt az egyháztörténeti kutatásokban.

Molnár Antal

◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Bara Péter Tamás történész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa

Fejérdy András történész, teológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Juhász Pál Balázs teológus, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola adjunktusa

Käfer István irodalomtörténész, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány elnöke

Körmendy Kinga kodikológus, a HUN-REN–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport munkatársa

Molnár Antal történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója, a Történettudományok Pápai Bizottságának tagja

Németh László Imre teológus, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Ruzsa György művészettörténész, professor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora

◆◆ KRÓNKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS ESEMÉNYEK A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

◆◆ 2023

- május 5–7.** A Comunion e Liberazione mozgalom európai felelőseinek találkozója
- május 12.** Mindszenty-zarándoklat
- május 23.** „A teremtés művésze”. Kókay Krisztina textil- és grafikumművész életmű-kiállításának megnyitója Esztergom Megyei Jogú Város Önkormányzata és az Esztergomi Művészek Céhe szervezésében
- május 24.** Állásbörze a Komárom-Esztergom Vármegyei Kormányhivatal szervezésében
- június–szeptember** Temesi Attila festőművész kiállítása
- július 2–7.** Kárpát-medencei Teremtésvédelmi Nyári Egyetem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont Teremtésvédelmi Kutatóintézete szervezésében
- július 21.** A „Játék a lengyel festészettel” c. kiállítás megnyitója
- augusztus 26.** „Az Egyház társadalmi szerepe” – *Erdő Péter* bíboros és *Maciej Szymanowski* beszélgetése a Visegrádi Nyári Akadémia keretében (szervező: Instytut Współpracy Polsko-Węgierskiej im. Wacława Felczaka)
- szept. 29–30.** Nyelvvizsgák a Mária Valéria Nyelviskola szervezésében
- október 2–4.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papi konferenciája
- október 6.** A „Pálos 70” zarándoklat esztergomi állomása
- október 21.** Jótekonysági bál a Deřom s rakovinou n.o. gyermekhematológiai szervezet javára a Zalaba Team szervezésében

október 26.

A GINOP-5.1.1-15 „Út a munkaerőpiacra” és a GINOP-5.2.1-14 „Ifjúsági garancia” projektek zárókonferenciája a Komárom-Esztergom Vármegyei Kormányhivatal szervezésében

november 16.

„Az egyházszervezet változásai Magyarországon és Közép-Európában” – nemzetközi konferencia az egyházmegyehatárok rendezésének 30. évfordulója alkalmából az Esztergomi Hittudományi Főiskola, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány és a *Magyar Sion* szerkesztősége szervezésében

◆◆◆ TARTALOM

JUHÁSZ PÁL BALÁZS Tóbiás könyvének kapcsolata az Apostolok Cselekedeteivel: három (lehetséges) utalás vizsgálata	151
MOLNÁR ANTAL Missziók az öreg kontinensen: a Propaganda Fide Kongregáció és Európa a 17–18. században	165
FEJÉRDY ANDRÁS A magyar és a lengyel bíborosok mint kvázi apostoli delegátusok? Rendkívüli fakultások a II. világháború alatt és a hidegháború kezdetén	179
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE Magyar egyházi személyek Rómában 1943-ban	201
BARA PÉTER TAMÁS Ki fordította először latinra Hitvalló Maximosz <i>Szeretetről</i> c. művét? Cerbano Cerbani életrajza más középkori fordítók kontextusában	237
KÄFER ISTVÁN Esztergomi érsekek a szlovák katolicizmusban. A szlovák katolikus lexikon és az <i>Esztergomi érsekek</i> <i>1001–2003</i> adatainak összegzése II.	255
<i>Közlemények</i>	
RUZSA GYÖRGY Istenszülő, az elesettek gyámolítója. Megjegyzések két „Istenszülő, az elesettek gyámolítója” ikonhoz	269
<i>Szemle</i>	275
<i>Számunk szerzői</i>	288
<i>Krónika</i>	289

◆◆◆ OBSAH

PÁL BALÁZS JUHÁSZ Vzťah Knihy Tobiáša so Skutkami Apoštolov: skúmanie troch (možných) odkazov	151
ANTAL MOLNÁR Misie na starom kontinente: Kongregácia Propaganda Fidei a Európa v 17-18. storočí.	165
ANDRÁS FEJÉRDY Maďarskí a poľskí kardináli ako možní delegáti? Mimoriadne fakulty počas druhej svetovej vojny a začiatkom studenej vojny	179
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH Maďarské cirkevné osobnosti v Ríme v r. 1943	201
PÉTER TAMÁS BARA Kto preložil po prvý raz do latinčiny dielo O láske Vyznávača Maximosa? Životopis Cerbana Cerbaniho v kontexte iných stredovekých prekladateľov.	237
ISTVÁN KÄFER Ostrihomskí arcibiskupi v slovenskom katolicizme. Súhrn údajov slovenského katolíckeho lexikónu a <i>Esztergomi érsekek 1001–2003 II.</i>	255
<i>Správy</i>	
GYÖRGY RUZSA Bohorodička ako opatrovatel'ka zúbožených. Pripomienky k dvom ikonám "Bohorodička ako opatrovatel'ka zúbožených"	269
<i>Pohľady</i>	275
<i>Autori príspevkov.</i>	288
<i>Kronika</i>	289

◆◆◆ CONTENTS

JUHÁSZ PÁL BALÁZS	
The Connection between the Acts and the Book of Tobit: Examination of Three (Possible) References	151
MOLNÁR ANTAL	
Missions on the Old Continent: the Congregation of Propaganda Fide and Europe in the 17 th –18 th Centuries	165
FEJÉRDY ANDRÁS	
Hungarian and Polish Cardinals as Quasi Apostolic Delegates? Extraordinary Faculties during the 2 nd World War and at the Beginning of the Cold War	179
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE	
Hungarian Ecclesiastical Persons in Rome in 1943	201
BARA PÉTER TAMÁS	
Who Translated First Maximus the Confessor’s <i>On Charity</i> into Latin? The Biography of Cerbano Cerbani in the Context of Other Medieval Translators.	237
ISTVÁN KÄFER	
Archbishops of Esztergom in Slovak Catholicism. A Summary of the Data of the Slovak Catholic Lexicon and the <i>Esztergomi érsekek 1001–2003</i> [Archbishops of Esztergom 1001–2003] II	255
<i>Communications</i>	
RUZSA GYÖRGY	
Mother of God, Protectress of the Fallen. Notes on two „Mother of God, Protectress of the Fallen” Icons	269
<i>Review</i>	275
<i>Authors of the Present Issue</i>	288
<i>Chronicle</i>	289

